

Іван
Карпенко-Карий

Сто тисяч

♦
ХАЗЯЇН

Іван Карпенко-Карий

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Іван
Карпенко-Карий

Сто тисяч

◆
ХАЗЯЇН

Комедії

Харків
«Фоліо»
2014

ББК 84(4УКР)
К26

Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»
заснована у 2010 році

Текст друкується за виданням:
Майстер драми: Драматичні твори
І. Карпенка-Карого. — К.: Грамота, 2004

Післямова та примітки
Т. М. Панасенко

Художник-оформлювач *О. Д. Кононученко*

План-проспект серії затверджено
Міністерством освіти і науки України

Карпенко-Карий І. К.

К26 Сто тисяч; Хазяїн: комедії / Іван Карпенко-Карий; післямова та прим. Т. М. Панасенко; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. — Харків: Фоліо, 2014. — 141 с. — (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).
ISBN 978-966-03-5461-6
(Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).
ISBN 978-966-03-6884-2.

Іван Карпенко-Карий (1845—1907) — видатний український драматург, якого І. Франко назвав «одним із батьків новочасного українського театру». Драматична майстерність Карпенка-Карого дозволяла йому з великим успіхом виступати в усіх класичних жанрах. Та найвишого рівня він досяг у комедії, що була справжньою творчою стихією митця. Комедії «Сто тисяч» і «Хазяїн», як і інші п'єси Карпенка-Карого, не втратили своєї цінності й сьогодні, були та залишаються гордістю національної театральної культури.

ББК 84(4УКР)

ISBN 978-966-03-5461-6
(Шкільна б-ка укр.
та світ. літ-ри)
ISBN 978-966-03-6884-2

© Т. М. Панасенко, післямова та примітки, 2013
© О. Д. Кононученко, художнє оформлення, 2014
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

СТО ТИСЯЧ

Комедія в 4 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Герасим Никодимович Калитка — багатий крестьянин.
Параска — жінка його.
Роман — син їх.
Савка — кум Герасима, крестьянин.
Бонавентура — копач.
Невідомий — єврей.
Гершко — фактор.
Мотря — наймичка.
Клим — робітник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

В хаті яку хвилину нема нікого; входе Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечи жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема — один убиток. Так я сібе видумал нову комерцію: хорошій будет гендель, ежелі удасться... Попробуєм!..

ЯВА II

Роман і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам.

Роман. Здоров!
Невідомий. Це хата Герасима Никодимовича Калитки?

Роман. Це.

Невідомий. А де ж сам хазяїн?

Роман. Вони в город поїхали, сьогодні повинні бути назад.

Невідомий. Я з ним відался, і он сказав, щоб я приїхав.

Роман. Може, й вони через годину будуть.

ЯВА III

Ті ж і Копач.

Копач. Ура! Тепер суд гласний, накриває жидків часний! Хе-хе-хе!

Невідомий. А ви разлі часний? Не похоже.

Копач. Не та рожа? Ха-ха-ха!

Невідомий. Прощайте! Я навідаюся опісля, бо у мене є діло до Смоквинова. *(Пішов.)*

ЯВА IV

Копач і Роман.

Копач. Ха-ха-ха! Заметь — це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у мене опит і практика. Я на них насмотрелся... Командовал зводом, так пров'янт і фураж часто получав, знаю їх, да і они меня знають! Тепер літ тридцять в одставке, по світу вольно я ходжу і в очі сміливо усім гляжу... Стихи... Ха-ха-ха! А батько купчу й досі ще не совершив?

Роман. Ще в городі.

Копач. Хотів поздравити його з придобутенієм земельки... А Прасковея Івановна?..

Роман. У попа.

Копач. Так! Торічелієва пустота... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш — це з фізики. В таким разі — адію! К обідю я приїду. *(Пішов.)*

ЯВА V

Роман, потім Мотря.

Роман. Наче і розумний, а дурний. Тридцять літ шукає кладів і голий став, як бубон, бо все накладах, кажуть, прокопав... І все він зна — тільки нічого не робе. (*Іде до дверей і гука.*) Мотре, та йди-бо сюди!

Мотря (*за дверима*). Чого там? Нема мені часу.

Роман. Та нам, мабуть, не буде часу і вмерти. Иди-бо! Зашиєш мені сорочку, геть розпанахав рукав, а мати десь пішли. Хочеться мені з Мотрею побалакати, то нема за чим у хату йти, так я нарощне розірвав рукав.

Входе Мотря.

Заший. (*Показує.*)

Мотря. Де це ти так розпанахав?

Роман. Зачепився за вила.

Мотря зашива, Роман її цілує.

Мотря (*б'є його кулаком*). А це що? А тпруськи!

Роман. Хіба не можна? Ми ж восени поженимось. Чула, що батько казав?

Мотря. То тоді і цілуватися будемо, а тепер зась! Може, ще батько шуткував, а ти вже й губи розпустив.

Роман. Ні, це не шутки. І мати казала, і батько казав, що кращої невістки не треба.

Мотря. Уже зашила. Иди собі, я не маю часу теревені править, та он вже батько приїхали.

Роман. Батько? Справді.

Мотря вибіга.

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а зброю зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид якийсь питав вас і Копач. (Вийшов.)

Герасим (один). Жид — то діло, а Копач — морока. Ху! Слава Богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита рястом!.. Ох земелько, свята земелько, Божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати докупи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так! — однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловіка день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не іначе, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взять?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на

ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш — всі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та Господь їх знає. Я сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою

твоїм буду!.. А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та — хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости, Господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут невис-та́ча. Договір же такий: як грошей в строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати — так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме... З вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим *(набік)*. Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величати.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векселя, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. *(Набік.)* Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. *(Зітхає, виходить.)*

Герасим *(сам)*. Одважний чоловік! До чорта ходив, і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надійніше.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. *(Набік.)* Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий *(озирається)*. А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим *(зітхнув)*. Показуй.

Невідомий *(оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розклада на столі)*. Теперечки пізнавайте, поштенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим *(довго розгляда, придивляється на світ)*. От так штука! От так штука! Не вгадаю! *(Розгляда.)* Не вгадаю!

Невідомий *(знову зазира у вікно)*. І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб —

руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна — руб, а це друга — три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаемся в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етіх денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші.)*

Невідомий *(розгляда)*. Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня Бог!

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помію: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрики нема; ми продаюм тысячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люде в двадцять раз больше... Ну, а якби ми самі на еті деньгі товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

Герасим. І то правда. *(Розгляда гроші.)* Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помію й ці. *(Надрива краї.)*

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідють в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть, сколько вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачём не можна — усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені — може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчін і для дам, — розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. *(Іде.)* Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!

Герасим. Спасибі!..

Невідомий виходить.

(Сам.) Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Крашого компаньйона, як кум, не знайти!

Входе Копач.

ЯВА IX

Герасим і Копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Півобіда сам злопає і на перешкоді ділові стане... Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздравляю з придобутенієм земельки, дай Бог ещо столько прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив; і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав.

К о п а ч. Хе! Я зразу все обняв оком! У вас новий забор і добре зроблений — тільки б ще треба по одній дошці дати, а то скотина буде закладати під лату голову, то позриває. Опит... Хе-хе-хе! Тільки гляну, зараз бачу.

Г е р а с и м. Я й сам бачу, та грошей нема.

К о п а ч. Так-так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви? Думаєте — шуткою? Які тут шутки? Хазяйствений мужик — велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як помагаєте? Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин. Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку, прикупуйте та прикупуйте.

Г е р а с и м. Що там я купив, і балакати не варт.

К о п а ч. Одрозу ж не можна! Ви візьміть приємер з свині: от вона ходить на подвір'ї — худа, обдрипана, а закинули ви її в саж, стали харчі краші давати, то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає — так і ви... Опит — велике діло!

Г е р а с и м. Спасибі! То це ви мене з свинею рівняєте?

К о п а ч. Не в тім річ! Ви не обіжайтесь — це приємер. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтесь з Чоботом, а може, і з Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, в тім і приємер. Практика, опитність — велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. А ви як помагаєте? Хе-хе-хе! Ви глянули кобилі в зуби і наскрізь її бачите — опит! Від того у вас лошата он які. Ви не купите чорт батька зна чого! А воно і виходить, що скрізь іде на користь. А то повідумували: ячмінь — голак, а він родить не так; озимий — ріпак, а сівач — дурак;

пшениця — кримка, а в штанях дірка; жито шампанське — баловство панське... Хе-хе-хе!

Герасим. Ох, Банавентура Бовтурович, все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші — не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепажана, ставок рибний, і з моєю — межа з межею!

Копач. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій приклад. От ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба ливина. Хе-хе-хе!

Герасим. Викопаем. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! Я вам по секрету скажу: тут єсть один предмет... Ні, не буду говорити — я вас повезу, самі побачите. Це не пустяк, діло важне; примети такі, що не можна сумніватися, — верьте!

Герасим. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогосінько не знайшли.

Копач. Як не знайшов! А дерево окам'яніле ви не бачили? От поїдемо, я вам покажу, стоїть подивиться: пудів п'ять важить, всі листочки, всі віти — так як напечатано! А ступку мідну, червоної міді, тільки товкач перебитий... А сковороду — отака сковорода... Запорозька, видко, ковбаси піджарювали... Предмети інтересні для науки; я їх одіслав одному професорові... забув, як фамілія... він кургани розкопує...

Герасим. Чортзна-що, аж нудно слухать!... Ви грошей давайте!

Копач. Я чувствую, що аж тут моя судьба розрішиться... Всякому своє — вірте, що провіденіє недурно указало мені цей путь — будуть і гроші. Отоді зашумить Банавентура-копач!

Герасим. Що ж би ви зробили, якби гроші викопали?

Копач. Зараз би поїхав в Париж.

Герасим. Чого? Щуп оцей показувать? Та ви ж і балакати по-їхньому не вмієте.

Копач. О, я їм скажу... Та все одно ви не зрозумієте!

Герасим. Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.

Копач. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куто ля фуршет!... Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Герасим. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

Копач. В тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

Герасим. Та хто його знає.

Копач. То-то бо й є! А я мовчу і таки свого доб'юся... а тоді і будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького языка не хуже мене, для того є самоучитель Марго й другі книги.

Герасим. Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать язиком, як ви оце лопочете, хіба гиндиків дражнить? Я придивився: як тільки вчений, так і голодрабець: ні землі, ні грошей, і таки дурень дурнем — застав його коняку запрягать, то й не запряже, він зараз полізе по книжках, по тих рихметиках шукать, як це робиться.

Копач. Практики нема. А от я запряжу вам в яку хочете збую: хоч в зтяжний хомут, хоч у шори... Хе-хе-хе! А от в шори ви і не запряжете!

Герасим. Що ні, то ні. Я їх і не бачив, які вони.

Копач. Хе-хе-хе! От бачите... і тут наука... Ні, ви против науки не ідіть! Без науки, без струменту, без опиту, куди не повернися, нічого не зробиш. От і в службі: я був первий в цілій дивізії! Хто найкращий їздок? Копач! Хто хрунтовик? Копач! Хто службу зна, як своїх п'ять пальців? Копач! Хе-хе-хе! Мамінькині синки в картишки грають, на тройках роз'їжджають, а Копач в караулі, за уставом сидить, всяку службу за них справляє; від того не то що, а й сама норовиста коняка, коли на неї сідав Копач, чула — в шенкелях чула — опит і науку і, як дитина, покірно ходила перед фрунтом!.. Ні, ви, Никодимович, проти науки не йдіть.

Герасим. Вчений поки Бога змалює, то чорта з'їсть. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені,

чи не знаєте багатой дівчини для мого Романа! Ви по світу ходите, то повинні знать, де є багаті дівчата.

К о п а ч. Знаю. Як не знать — знаю... От хоч би й у старшого Пузиря — дві дочки на возрасті. Я у них як дома.

Г е р а с и м. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою грішми? Як думаєте?

К о п а ч. Не скажу. А тим часом спрос не біда. А знаєте що? А ви кажіть: що? А от що! Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так ніби поросят купувати — у них завод добрий. Там кабани, прямо хоч лягай на спині. Круп отакий... ребра круті, ніжки коротенькі, як добре угодуєш, пудів вісім сала! Вам таки треба парочку поросят таких купить. Свині — грунт у хазяйстві: і сало, і ковбаси, і окороки — та й продать можна. Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

Г е р а с и м. Тисячу? Оце грунт, що гроші можна загрибать, а окороки — то німецька вигадка.

К о п а ч. Ой, не кажіть! Якби оце окорок, та горчиця, та горілки чарку — як би ви смакували!

Г е р а с и м. Ви-таки, мабуть, любите по-панськи: хоч не їсти, то побалакать про смачну їжу.

К о п а ч. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на моє пропозицію їхать до Пузиря на оглядини?

Г е р а с и м. А що ж, з Богом! Хіба коней наймать, чи що?

К о п а ч. Жаль тільки, що Роман французького языка не знає, а то ми б там з ним жуків пускали — жеркотали б по-французькому. Хе-хе-хе! Це важкий предмет.

Г е р а с и м. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші — гроші всьому голова.

Входе Роман.

ЯВА Х

Ті ж і Роман.

Р о м а н. Здрастуйте вам ще раз.

К о п а ч. Здоров, здоров, ле-козак.

Роман. Ідіть, тату, обідать, ми вже пообідали.

Копач. Ходім-ходім, а то я нагадав окороки та так розтривожив апетита, що аж слина котиться.

Герасим. Ну, ходім, замість окорока борщу та каші попоїмо, а ти, сину, сходи до Московчука, нехай він тебе підстриже під польку.

Роман. Для чого?

Герасим. Тут таке діло, сину: завтра неділя, то зберешся раненько, поїдеш з паном Копачем до Пузирів. Запряжеш пару сірих жеребців у нового хвургона і сам одягнешся по-празниковому.

Роман. А чого ж я, тату, туди поїду?

Герасим. А ось чого: там є дівчата, а вони люде багаті, то ми зашлем до них старостів, так попереду треба, щоб Пузирі побачили тебе, а ти щоб побачив дівчат. А щоб було тобі зручніше поводитись, то ти удаси, ніби приїхав на завод купувать свинку і кнурця...

Роман. Та ви ж самі хотіли, щоб я женився на Мотрі.

Герасим. Тьфу на твої речі, дурноверхий! То я жартував, щоб вона старалась у роботі.

Роман. Гарні жарти: ви жартували, а ми з Мотрею покохались.

Герасим. Чортзна-що балакаєш! Хазяйський син повинен шукать хазяйську дочку з приданим, а не наймичку.

Роман. Мотря така дівка...

Герасим. Мотря не Пузирівна, а Пузирівна не Мотря.

Роман. Та нехай вона вам сказиться, та Пузирівна, я її не знаю.

Герасим. Ой гляди! Може, чого накоїв з Мотрею? Тільки прийдеться платить, то я тебе живого облуплю. Тепер такий світ: сама в'язне, а потім плати.

Роман. Нічого я не зробив худого. І Мотря не з таких — вона дівчина чесна.

Герасим. А грошей у неї багато є?

Роман. Де ж вони у неї візьмуться? Вона і без грошей до душі мені.

Герасим. До душі, та не до кишені.

Роман. А ви думаєте, що у Пузирів поживитесь грішми? Якраз! Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіщали п'ять тисяч, а після весілля дали дві пари волів, десяток овець, пару коней, фургона і дві корови.

Герасим. Обіцанка — цяцянка, а дурневі радість.

Роман. Та ще на придачу всі гуртом попобили зятя та й вирядили.

Герасим. А нас хіба не били? Били й нас.

Копач. Цікаво. І зятя били? Я дещо чув, але мало чого люде не набрешуть. Ану розкажи, будь ласка.

Герасим. Та що його слухать!

ЯВА ХІ

Ті ж і Клим.

Клим. А йдіть, хазяїн, дайте коням оброку.

Герасим. Зараз. Іди лиш вимаж зброю гарненько, то краще буде. *(Виходе, за ним Клим.)*

Копач. Поспієш ще зброю вимазать, я тобі поможу, а ти розкажи тим часом, як тут було діло на весіллі.

Роман. А як було? Так було: зараз сват Іван зчепився з батьком, щоб давали обіщане придане, а батько одмовили своєю поговоркою: обіцанка — цяцянка... Сват назвав батька мошенником, батько свата — за бороду, а він батька; я кинувся оборонять батька, а сват Панас вчепився мені в чуба — саме отут, на виску... я почав викручуваться, отак шкура з волоссям витягнулась, а я крутюсь та до того крутився, поки добрий жмут чуба не зостався у свата Панааса в руках, а таки викрутився.

Копач. Викрутився?

Роман. Викрутився.

Копач. Молодець запорожець! Ну, і що ж потім?

Роман. Тим часом у другім кутку наші мати зчепилися з свахою Горпиною і розчіпчилися; тут підступив зять наш, щоб розборонить, виходить, матір і тещу, а дядько Олекса, не розбираючи діла, по уху його, а він дядька... Ну, й пішло, й пішло...

Входе Герасим.

ЯВА XII

Ті ж і Герасим.

Герасим. Чортзна-що слухаєте, хіба ви не бачили, як б'ються?

Копач. Та не в тім сила. Тут опит получається. От я не знав, як викручуваться, коли тебе схоплять за висок, а тепер знаю... Вік живи, вік учись... Ну... ну?

Роман. Вмішались всі родичі і півдня бились; оце наче й вгамуються, дивись: слово по слову — знов зчепились. Отаке-то придане... нарешті, батькові два зуби вибили...

Герасим. Та брешеш-бо, одного; а другий випав сам на третій день.

Копач. То це прямо страженіє було!

Роман. Атож. Волосся літало по хаті, як павутина восени. Доволі того сказати, що як роз'їхалися свати, то в хаті назмітали волосся на землі цілу куделю.

Копач. З такої вовни добрі були б рукавиці.

Роман. Щоб дурно не пропало, то я зробив з того волосся аж два квачі.

Копач. І це по-хазяйськи.

Роман. І досі ними вози підмазуємо.

Копач. А хто ж битву виграв?

Герасим. Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці — не дав-таки зятеві.

Роман. Отакого й нам Пузирі дадуть приданого, як ми дали за сестрою.

Герасим. Ну, то ще побачимо! Я не такий дурень, щоб мене обманили... Я обманю хоч кого, а мене чорта лисого обманить хто.

Копач. Ніякого обману не треба, я на ці діла майстер... Опит — велике дело! Висватаєм і денежний договір, вінову запись зробимо! Оле куто, пом-де тер-ля табль, ля фуршет, вів ля Буланже! Так, Никодимович.

Герасим. Та годі вам гиндиків дражнить, ходім обідать.

Копач (*бере щупа*). Хе-хе-хе! Досадно, що самі не вмієте.

Герасим. На чорта воно мені здалося.

К о п а ч. Еге, та не забалакаєте!.. Альом!
Г е р а с и м. Тьфу! Самі ви Альона!
К о п а ч. Ха-ха-ха! Какая Альона? Же гран апетит. Альом
супе! Ха-ха-ха!

Виходять.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

ЯВА I

Перед світом, в хаті. К о п а ч ходить по хаті, то сіда на лаві.

К о п а ч. Боковенька... Боковенька... Боковенька... Не дає мені спокою цей предмет... Боковенька... копили, кам'яна фігура... Там гроші, іменно там. Там моя судьба... Копили, оскардами висічені... сьогодні цілу ніч снилась кам'яна фігура. Ох, Боковенька, Боковенька.

ЯВА II

Г е р а с и м (*за коном*): Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга зайшла, пора скотину порать.

К о п а ч. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає — невсипущий.

Входе Г е р а с и м.

Г е р а с и м. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

К о п а ч. Не спиться. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав?

Г е р а с и м. А що?

К о п а ч. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать — зараз: дзінь, дзінь, дзінь; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (*Загляда у двері.*) Чи не послули знову, щось тихо у тій хаті? От вам і дзвінок, і вигидає ж, скажи на милість. Ану, ану!

К о п а ч. Оце саме добра пора копати: не душно, холодком можна Бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть Богу молитися, то й сонце зійде. Хоч би ж молилось, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Вже ж я їм і отченаша даю. Як за-топлю — то зараз і на землі. (*Одчиня двері навстіж і стоїть на дверях.*) Кажете — рано, вже — світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспипи! Стара, а стара! Параско, пора до коров, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входе Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць — поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (*на дверях, з дійницею в руках*). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигдав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай Бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме — так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... *(Пішла.)*

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад — гріх у неділю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіду на ногах, не ївши, охлянеш.

Герасим. Бійся Бога! Хіба ти з'їси до обіда півхліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. *(Пішов.)*

Герасим *(до Копача)*. Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не вспієш оглянутися — вже з'їли. Настає день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що у них тільки й думка — як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце — коли б скоріше обідать. Чи воно таке ненажерливе, чи Господь його знає! По обіді: сюди — тень, туди — тень — давай полуднувать, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба, аби мерщій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий в цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взять, де того, як обернуться, щоб земельки прикупить; та за думками і не їсться тобі, і не спиться

тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати — і жеруть, і жеруть, як з немоці, а сплять, як мертві.

Копач (*зітхнувши*). Щасливі люде... Я й сам від думок не сплю.

Герасим. То ви хоч їсте добре, — вчора я придивився.

Копач. Та ще до якого часу їм, а спати не можу... Засіли мені в голову два предмети: один на Боковеньці, другий...

Герасим. Ха! На Боковеньці? Чув, чув...

Копач. Невже? Від кого? Що чули?

Герасим. Та чув, як ви сьогодні уночі бормотали: Боковенька, скала якась, копили і ще щось — не розібрав.

Копач. Та ну? Невже голосно отак балакав?

Герасим. Голосно! А потім як залопочете тим язиком, що ото вчора лопотали...

Копач. А, а! Пермете, коман — вів ля патрі? Хе-хе-хе! То мені снилося, що я вже викопав гроші і приїхав у Париж.

Герасим. Вам і сниться чортзна-що.

Копач (*зітхає*). Не дає мені спокою цей предмет. Тільки задрімаю, так зараз і ввижається скала на Боковеньці... Ви не вірите, я знаю! А вникніть: опит і практика... Гляну на примети, і чує моя душа, чує, наче хто шепче: тут є гроші, тут знайдеш!.. Якби знав, що удержите язика, то одкрив би вам секрет.

Герасим. Та я й сам знаю.

Копач. Та ну? Що ж ви знаєте?

Герасим. Що це чортзна-що.

Копач. А Боже мій! Ви думаєте, що я дурак?

Герасим. Та хто його зна.

Копач. То-то! У мене опит... ви тільки візьміть при-мер, які предмети: скала гостра, верх зрізаний, як у чумацькій шапці... балка — так і балка — так, клином сходяться до скали... Тридцять літ опита дарма не пройшло! Біля скали лежить, так на пригорку, два копили, робота чудо-

ва — оскардами висічені... Один копил — так... на восток показує, другий на запад... Як углядів перший раз — мало серце не вискочило... пустив біля них щупа, а тут — цок! Наткнувся на камінь. Став копати і не більше як на піваршина під землею одкрив кам'яну фігуру чоловіка, взяв і закрив його землю. Бачите, чоловік висічений теж оскардами... що ви скажете?

Герасим. Та хто його зна, що вам сказать... Це наче щось і справді похоче на діло.

Копач. Е! В тім сила. От тільки гроші потрібні, щоб начать копати.

Герасим. Ну, а де ж саме треба копати?

Копач. Це задача: чи на восток, чи на запад — ще не знаю.

Герасим. От тобі й маєш!

Копач. А Боже мій! Треба вникнуть, обслідувать. Тут опит — я, кажеться, не дурак.

Герасим. А хто його зна... Почнете копати і викопаєте скороду або ступку.

Копач. А як гроші? Вірте мені, що це не дурниця — скала, балка — так і балка — так, два копили показують, і фігура... Це моя судьба, само провіденіє указує путь.

Входе Роман.

ЯВА V

Ті ж і Роман.

Роман. Поїдемо, чи як? Я дав коням оброку.

Герасим. Налагодились їхать, то їдте.

Копач. Я тобі покажу окам'яніле дерево — нам небагато вбік прийдеться звернуть.

Герасим. Та не видумуйте чортзна-чого.

Копач. От чоловік, от чоловік! Та ви ж зроду такого дерева не бачили.

Герасим. А на біса воно мені здалося? Що то, грошей у мене прибавиться, як я його побачу, чи що? Завтра робота, то йому треба сьогодні вернутися — нічого гаяться.

Копач. З вами каші не наварю! Піду краще до криниці уміюсь. *(Вийшов.)*

Роман. Ну, та й не хочеться мені їхати до тих Пузирів, коли б ви знали, та ще з Банавентурою.

Герасим. Не вигадуй, не вигадуй.

Роман. Та, ей-богу, хоч би щупа цього не брав, покинув би його тут, бо хто побаче мене з ним, то засміють.

Герасим. З посміху люде бувають. От як викопає гроші, тоді нехай сміються, так-то. Іди, нехай при тобі підмазують фургона, запрягають — та й з Богом!

Роман пішов.

Що це кума і досі нема за грішми? Цілу ніч не спав, все міркував і таки став на одній думці: побалакати з кумом і, коли згодиться, послати його в город розмінять гроші. *(Запирає двері, виймає гроші і розглядає.)* Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого Бог береже — треба розмінять у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? *(Одмика двері.)*

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи на милість Божу?

Герасим *(злякано)*. А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

Параска. Хоч би ж сказав, пораявся...

Герасим. Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу, а у мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думати.

Параска. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Герасим. Ей, Параско!

Параска. Чого там Параско?

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв — женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? *(Набік.)* Думав, що довідалась за гроші, — аж всередині похолонуло. Ну так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, oprіч Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона — до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів — одно слово, хазяйка біля всього; в хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Візьмеш в обидві жмені.

Герасим. Іди собі, не заважай мені думать.

Параска. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні — не буде їй пресвітлої години: я її заїм.

Герасим. Про мене, хоч цілком з начинням ковтни її, мені аби гроші. Іди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти з чортзна-чим причепилась.

Параска. Які там думки, чом же ти не порадешся зо мною?

Герасим. Не з твоєю головою мене вчить... Іди собі.

Параска. Тьфу! на твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюну!.. *(Заміряється її вда- рить.)*

Входє Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з неділею будьте здорові!

Герасим. Спасибі, будьте і ви здорові.

Савка. А ви з старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

Савка. Нагадали молодощі і буркотали?

Герасим. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! *(Вийшла.)*

Савка. Бач — «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми з старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема — і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: у других, каже, фурғони, любо глянуть, а я на возі: який ти хазяїн, каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками, а все гроші...

Герасим. Я, слава Богу, і фурғони маю, та моя стара не хоче їздить. Каже, потрудюсь пішечком для божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і Бог дає! Охо-хо-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхать?

Герасим *(лічить гроші)*. Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря — хвалять завод... *(Перелічивши, ліче другий раз.)* Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші.)*

Савка. І де вони набрали таку силу грошви? Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. *(Хова гроші.)*

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться і носа показати між них. Так, хіба зведе дурну дівку з чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодичку з недолітком, посварить батька з сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу і за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що у чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... *(Таїнствено.)* Люде самі уміють робити гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим (*озирається, запирає двері*). Еге. Та ще й які гроші. В вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж з Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згоднісь достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (*витягає гроші з кишені*). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розглядає*) Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купити скільки хочеш... Пристанете у компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає.*) Ні... куме, може, ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую!

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (*розглядає*). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купити? (*Виймає з пачки три бумажки по три і одну рубльовку.*)

Савка. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, не вважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь.

Савка. То-то бо й є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, а, розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, й це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля у город. *(Пішов.)*

Герасим. Нехай вам Бог помагає і щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б Господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша!

ЯВА VIII

Герасим і Роман.

Роман. Запрягають.

Герасим. На ж тобі двадцять п'ять карбованців на свиней, та хоч і їхать. Тільки ти давай за поросят Пузиреві так, щоб він не продав, — дешево давай, на біса теряють гроші: женися на Пузирівні — сам наплодиш завідських свиней. *(Виходить.)*

Роман *(сам)*. Не хочеться мені суперечить батькові, бо він тоді ще гірше візьметься за це сватання; а тут ще з Мотрею біда; здається, підслухала чи догадується, що я їду на оглядини, сопе й сопе, звечора й не вийшла. Вже я їй разів три підморгнув, а вона і не дивиться.

Входе Мотря, перекида одержу, шукає.

ЯВА ІХ

Роман і Мотря.

Роман. От і добре, тепер нікого нема — побалакаю. Чого ти шукаєш, Мотре?

Мотря. Іди під три чорти.

Роман. Гедзь напав?

Мотря *(взяла рядно, іде)*. Гедзь.

Роман *(стоїть на дверях)*. Скажи-бо мені, на кого ти сердишся — на мене чи на себе?

Мотря. На себе... Пусти.

Роман. На себе? За віщо?

Мотря. За те, що дурна.

Роман. Ха-ха-ха! Я бачу, що дурна, тільки від чого ж ти здуріла?

Мотря. Тікай з дверей, бо як стусону, то й ноги задереш.

Роман. Та ти божевільна?

Мотря. Сам ти божевільний! Що ти мені очі замазуєш? Я не сліпа і не глуха, чула, що їдеш на оглядини, бач, як вирядився.

Роман. Тю! Та я їду свиней купувати, ну, а як за одним заходом подивлюся на свиней і на Пузиревих дівчат...

Мотря *(крізь сльози)*. Дивись, дивись, хоч нехай тобі і повилазить... *(Штовха його од дверей і виходить.)*

Роман (*сам*). Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не впав. Оце робітниця, оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скакав, а я таки женюсь на Мотрі.

Входять Копач і Калитка.

ЯВА Х

Роман, Копач і Герасим.

Копач. А садочок би отут у вас гарний був. Низинка, так і проситься, щоб засадить. Грушовку, слив'янку і вишнівку свою б мали. Ви достаньте дерева, а я вам пришлю садовника — він пустяк візьме... Побачите, який садок буде годів через три-чотири...

Герасим. Я ж кажу, що так. У вас на все порада готова.

Копач. А як же? Опит — велике діло! Садок улітку — як кожух зимою. Як ви полагаете: в саму спеку під яблунею полежать, хе-хе-хе! А пасіка: бджоли гудуть, медом пахне... І господар старий тут походжає... Опит, опит! Зараз бачу, чого де треба.

Герасим. Ви все на витребеньках! На біса нам той садок? Нам земля потрібна, нам немає часу по садку ходити на проходку... А це що у вас?

Копач. Запас! Без запасу в дорозі не можна. Оце взяв у Івановни шматок сала і хліба на дорогу.

Герасим. Це вже й ви, як Клим! Сьогодні ж неділя, де ж таки снідять!

Копач. Опит говоре: запас біди не чинить.

Герасим. Ви ж поспієте на ранній обід, то невже ж таки Пузирі не дадуть вам попоїсти?

Копач. А як, буває, не застанеш дома?

Герасим. То навіщо ж так багато взяли?

Копач. Не журіться, я маю опит: це порція якраз.

Герасим. Отакого робітника візьми, за рік і вуха об'їсть.

Копач. А тепер, ле-козак, пур ашеве, сон е дюкасьєн, альбом.

Вийшли.

Герасим (*сам*). От і вчений на язика, а дурний! Таки, що не кажи, а у нього є зайці в голові! Поїхали. Слава Богу. Не так мені ті оглядини, як те, що здихався. Тут такі діла, що треба думать та ще думать, а він слідком ходе за мною, і що не ступінь, то й порада...

ЯВА ХІ

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудиться для божого дому й шість верстов — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник — гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, — гони в церкву. Це не по-божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То — ти, а то — коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову — робота до роботи не приходитьсь. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали — то інша річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото-то бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть — завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав з своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я, часом, ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходила, та я... *(Кидається на Параску, хватая за очіпок.)*

Входе Копач. Калитка цілує Параску.

ЯВА XII

Копач, Калитка і Параска.

Копач *(заміча поцілунок)*. Старики — емпе-амуре! Ха-ха-ха! За шупом я сюда вернувся. *(Бере шуп.)* І на амури здесь наткнувся! Собственний експромт! Адьє! Оставляю вас в пріятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим *(сонний, бормоче)*. Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... *(Стогне.)*

Входить Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, вчора приїхав пізно і не бачився ще з батьком. *(Виходе.)*

Герасим *(сонний, бормоче, так бува в кошмарі.)* Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! *(Балака ясніше.)* Кругом, кругом усе моє. *(Спить тихо, потім знову так саме.)* Е-е-а-ам, а-а-ам. *(Говоре хутко.)* Не дам, не дам, не дам! *(Стогне.)* У-у-у! *(Схоплюється.)* Господи, помилуй! *(Оглядається кругом.)* Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. *(Витира ніт.)* Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. *(Біжить до дверей, одчиняє і кричить.)* Хлопці, вставайте! Чепіга зайшла.

ЯВА II

Входе Роман.

Роман. Де там чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув — і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба зламалась, та я заніс до коваля, а поки зварить — зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, катюги, — залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну-ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панями, з офіцерами? Он куди Калитка заліз! Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері — хазяйського сина і в хату не закликали! Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зсочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його у хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син — хазяїн гарний»... А Пузир одказує: голяк масти, чирва світить! Нехай, каже, розпряга коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить.

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лишила панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! Ах ти ж Пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть — і додому.

Роман. Ждав Бонавентури, думав свиней купить... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свинями, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих — ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами — настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все приймай, від дзеркала вірвовкою не відтягнеш, надвір — не то зимою, а й літом — виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. *(Біжить до вікна.)* Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилась. Иди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузири! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнують! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина! Диханіє спирає... А скотини, а овець

розведу — земля під товаром буде стогнать! Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершкo, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА ІІІ

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасим Никодимович!

Герасим. Знову жид!.. А ти звідкля знаєш, що мене звуть Герасим та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

Герасим. Невже всі? *(Набік.)* От тобі й чирва світить. *(До Гершка.)* А вас як звуть?

Гершко. Григорій Мойсеєвич.

Герасим. Ага! Сідайте, Григорій Мойсеєвич. Виходить, ви вихрест?

Гершко. Боже меня сохрани, настоящий єврей...

Герасим. Григорій Мойсеєвич, а жид!

Гершко. Это мода теперечки... Разлі ви меня не узнали? Я тут недалечко од вас... Ми з папашею у Кукліновського землю держимо... то єсть нам теперечки нельзя держать, то ми гендлі робимо: формально Суписов держить, а ми з папашею хазяїнуємо — роздаєм землю мужикам. Ви ще у папаши пару лошадей купили на середопостя.

Герасим. А-а! То це ти, Гершку? Диви, я одразу й не пізнав: ти тоді на ярмарку був замурзаний, а тепер Пузирем виглядаєш.

Гершко. Замурзаний? Зачем замурзаний? Разлі можна так говорить? Звесно, на ярмарку біля скотини модного плаття не надінеш.

Герасим. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель — хотіте купить землю?

Герасим. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купить? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепажана, ставок рибний — а! Та все лини та карасі — можна грошики лупить у городі.

Гершко. Ну, і ви хочете покупать цю землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда — грошей не вистача.

Гершко. Я можу вам допомогать покупать землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму Біг дасть.

Гершко. помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так: як розум є — будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, покажуй же твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольствієм: Смоквинов позичає на улущеніє хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улущеніє? Пхі! Между прочево, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте йому п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти — і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатить долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк, прийде строк платить — її будуть продавать з аукціону, тоді ви приймете на себе банк — і земля ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мать.

Герасим (*про себе*). Що ж його робить? Два діла збіглось докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Гершка.*) Треба подумать.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувать землю... Ну я його прогнав, бо без мене тут ні один єврей не має права гендлювать. Я фактор на цей куток, і Смоквинов до мене належить, а якби тот господин поворотілся до мене, я б ему купив з одного слова, а теперечки на злість тому господину желаю вам устроїть діло.

Герасим. Добре робиш, спасибі тобі! А від кого ж то фактор приїздив до Смоквинова?

Гершко. Від денежного чоловіка, від Жолудя.

Герасим. Від Жолудя?! Григорій Мойсеєвич, будь ласка, не допустіть Жолудя. Ідіть зараз до Смоквинова, обнадіжте його, що я дам грошей під закладну і процент візьму невеликий... Тільки треба день-другий подождать, поки я обернуся з своїми ділами.

Гершко. Можна. А скільки ви мені дасте факторського?

Герасим. А скільки ж ви хочете, Григорій Мойсеєвич?

Гершко. Дасте п'ятдесят карбованців тепер, а як поладнається діло, то ще п'ятдесят.

Герасим. Помилуйте! Господь з вами! Бога бійтесь! Де ж такі сто карбованців за такий пустяк? Візьміть тепер... десять карбованців, а як діло скінчиться, тоді ще двадцять п'ять...

Гершко. Міне ето даже странно, как чесний человек! За кого ви меня принімаєте?

Герасим. Невже ж мало? За віщо ж більше?

Гершко. За такое дело тридцять п'ять рублів! Та я тільки слово скажу Жолудю, то он дасть мені сто п'ятдесят рублей, бо його земля підходить тож до Смоквинова, єму до зарізу ета земля нужна. На його землі вода далеко — аж у головах, а тут став, можна купать овець, можна... мало чого не можна! Жолудь аж труситься за тою землею.

Герасим. Ви хочете мене живцем облупить. І не гріх вам, Григорій Мойсеєвич. Я з вашим батьком давній приятель, і коней у нього купив.

Гершко. Наш заробіток у год раз, треба пользоваться. (*Встає.*) Не дасте ви, дасть Жолудь. Разлі міне не всю равно — аби гроші.

Герасим. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту — як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не могу зараз більше дать.

Гершко. Ну, край. Давайте гроші, зараз поїду.

Герасим (*шука*). Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милость, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

Гершко. Ну що робить?.. Нічого з вами робить, давайте. (*Бере гроші.*) Теперечки поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?

Герасим. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

ЯВА IV

Герасим (*сам*). От збіглися діла до купи... Упустить землю Смоквинова, та ще у такі лапи, як у Жолудя, — гріх смертельний, все одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дать п'ять, а взять сто тисяч! Серце перестає битися, як подумаю: за п'ять — сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. А Господи, чого він бариться? Ну, що як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка.

Кум! Слава Богу, діждався... думав — умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Савка (*трохи випивши*). Стривайте! (*Виймає з-за пазухи пляшку з горілкою, другу з ромом, булку, рибу і кладе на стіл.*) Ідіть сюди, куме!

Герасим підходить. Савка обнімає його і цілує, а поцілувавши, держить за шию і дивиться йому в вічі.

Герасим. Не мучте, куме! Кажіть...

Савка. Годяться, куме. (*Випускає шию Герасимову з рук.*)

Герасим. Годяться. (*Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балакає крізь сльози.*) Куме, соколе мій... Куме, вашими устами Бог говорить... (*Цілує його.*) Я кращого слова відроду не чув; як пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова. Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме.

Савка. Годяться!

Герасим (*цілує його, говорить крізь сльози*). Годяться?

Савка. Чого ж ви не радієте, та плачете?...

Герасим. Це я так радію... Як же, як, розкажіть?
Я мало не заслаб, ждучи вас.

Савка. Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаєте, я мало трусився в городі? Танцював так, що і зуб на зуб не попадав. Вчора хотів спробувати, чи приймуть у лавках, бо казначейство було заперте. Оце підійду до лавки та й думаю: а що, як пізнають, що фальшиві? Та й назад. Заспокоюсь трохи, знов іду і знов вертаюсь. Нема смілості. Зайшов у трахтир до Кукленчихи, випив одну восьмушку, другу випив, попоїв добре холодцю — і сміливість найшла на мене: вийняв фальшиву бумажку, даю Кукленчиси, а у самого серце затьопалось, і волосся, чую, піднімається на голові; та вже й не знаю, як я здачу взяв! А як вийшов на вулицю, то вже й землі під собою не чув. Мерщій до Лошкаря, купив пачку канату, даю знову бумажку; глянув на неї прикажчик, прищурило око, у мене в душі захолинуло, а далі поклав у ящик, а мені дав здачу. Тоді я у казначейство, купив гербову марку у присяжного, прийняв і присяжний і дав здачі.

Герасим (*радісно*). Дав?! (*Налива горілку й п'є*.)

Савка. На другий день біжу у казначейство. Рано. Сидів довго і знов почав тривожиться. Кругом люде, щось балакають, не розберу... Пропасниця мене б'є... Аж прийшов казначей. Я увесь затрусився. Іти чи не йти? Зціпив зуби, підійшов до віконця... Казать чи не казать, думаю, а тут казначей. «Тобі чого?» — питає... А воно — не знаю як — само зірвалось з язика: «Розміняйте гроші!» — «Давай, — каже, — чого стоїш?» Я дав, а в самого думка: «Тікати чи ждати?» І стою, як окам'янів. Коли це мене штовхають: «Чи ти, земляк, заснув, чи що? Тобі казначей дають гроші, а ти мов не бачиш і не чуєш?» Тоді я очувався, дивлюсь: срібні гроші дає мені в пачці. Я взяв і як одійшов від того вікна — як п'яний хитаюсь. Помалу, помалу виліз надвір, аж тут разом наче проснувся і все зро-

зумів, тут радість мене напосіла така, що й сказати не можу. Іду та всім усміхаюсь... А якийсь пан питає: «Чого смієшся? Раденький, що дурненький?» А я кажу: «Ходім, пане, вип'ємо, я вас почастую». — «Пішов вон, — каже, — дуррак!» Кажу: «Може, й так, та гроші є!» Зайшов у трахтир, випив трохи, купив пляшку рому і пляшку горілки та й додому, їхав прудко — всіх попереджав.

Тим часом Герасим випив і налив чарку.

А! Куме, пиймо: це на ті гроші куплено.

Герасим (*цилує*). Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

Савка. А у мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (*Вийма запродажню і рве.*) От вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне, — на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не догадалися, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі — от і буде причина нашій гульні. (*Тука.*) Параско! Мотря! Роман! А ідіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є.*) Будьте здорові!

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

Герасим. А ви, куме?

Савка. Я? (*Сніває.*)

Ой куме, куме, добра горілка —
Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

Герасим. Підтягуйте!
Савка.

Складемося, куме, грошей по сорок —
Вип'ємо, куме, ще й у вівторок.

Герасим частує.

Добра горілка, краща від меду —
Вип'ємо, куме, ще й у середу.
Продаймо, куме, миски та ложки —
Вип'ємо, куме, ще й в четвер трошки.
Продаймо, куме, рябу телицю —
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю.
Покиньмо, куме, всяку роботу,
Вип'ємо, куме, ще й у суботу.
Покиньмо, куме, всяке діло,
Вип'ємо, куме, ще й у неділю.
Од понеділка до понеділка
Вип'ємо, куме, — добра горілка!

Гуляй, душа, без кунтуша!

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація та ж.

ЯВА І

Роман (*один*). Батько кудись поїхали з кумом, мати пішли до сусіди, а я оце випровадив робітників пасти воли і забіг на часинку, щоб на самоті пожартувати з Мотрею, а її нема, певно, на городі або з матір'ю пішла... Ну, вже це хазяйство допіка, нема тобі пресвітлої години, раз у раз як у горшку кипить. От любимось з Мотрею, а через хазяйство нема часу і побалакати, поспівати любенько вкуп-

ці. Тепер ми вже й заручені, а волі нема. Де ж вона? Дать би їй звістку, що я тут, а то мати надійдуть, то так замір і пропаде, не поженихаємося і сьогодні! (*Співає.*)

Поламалась поличка у плузі,
Та чогось моє та серденько в тузі.

(*Співаючи, виходить в сіни і співа дужче.*)

А чи мені поличку латати,
А чи до дівчини на всю ніч чухрати.

(*Вертається хутко в хату і присіда за дверима.*) Іде!
В хаті темно, схвату, обніму і поцілую — що вона скаже.

Входить Гершко. Роман кидається на нього, обнімає і цілує.

ЯВА II

Гершко і Роман.

Гершко. Гвалт! Рятуйте! Розбійник!..

Роман (*випускає Гершка*). Тю! Бий його сила Божа!
Жида поцілував замість Мотрі...

Гершко (*одмахується шапкою*). Не підходи, уб'ю!
Гвалт! Рятуйте!

Роман. Та цитьте, ради Бога, який тут розбійник? Це я, хазайський син!

Гершко. Не підходи! У мене рівольвер... вот, слишиш, звьол курок (*щовкає язиком*), буду стрілять.

Входе Мотря з свічкою.

ЯВА III

Ті ж і Мотря.

Мотря. Що тут за гвалт?

Гершко. Хотів мене задавить... у мене п'ятсот рублей чужіх денег, протестуюсь...

Роман. Та чи ви не сказились, господин єврей, чи з переляку не знаєте, що язик плеще! Я... я... чорт його знає, що йому сказати... Я пошуткував, я тутешній, я син Герасимів.

Гершко. Ви син?

Роман. Єй-богу, син!

Мотря. Авжеж, син! Чого ви репетували не своїм голосом?

Роман (*тихо*). Та я думав, що ти увійшла, кинувся на нього і обняв.

Мотря, посварившись на нього пальцем, вийшла.

Гершко. Ой Боже мій! Як ви мене перелякали. Дайте води напиться.

Роман (*дає кружку*). Вибачайте, я думав, що то Клим, наш робітник, увійшов, я не хотів вас лякати.

Гершко (*напившись води*). Дай Господи, щоб ето минулось благополучно, а еслі ви мені растроїли нерви, то будіте меня возіть на свой счот на лімане.

Роман. Оце лихо! Якби ж я вас ударив, а то поцілував.

Гершко. Я думав, що ви мене кусаете і хотіте мене перекусивать горло... Ох! Где отец?

Роман. Поїхали кудись.

Гершко. Це погане діло.

Роман. А що там трапилось? Скажіть мені.

Гершко. Мені нужно бачиться з батьком... Одначе не забудьте сказати йому, що бил Гершко Маюфес, нашот землі, пусть завтра батько будет у Смоквинова з грішми, в обідню пору, і я там буду, бо ми потеряем землю. Жолудь з рук вирве.

Роман. Добре, скажу.

Входе Копач.

ЯВА IV

Тіж і Копач.

Копач. Здоровенькі були! (*Побачивши жиду.*) А-а!

Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком-передком
Перед паном Хведорком.

Хе-хе-хе!

Гершко. Господін, што вам от міне завгодно, я нікакого Хведора не знаю.

Копач (*грізно*). Де цимбали? Грай, псявіро!

Гершко. Какіє там цимбали? Чого ви чіпляєтесь? Іграйте себе, ежелі ви музикант.

Копач (*до Романа*).

Аж корчма трясеться,
Вальса ляхи оддирають та мазура.

(*До жида.*)

А жид пляше та нищечком:
«Шляхетська натура!»

Гершко. Я вас не понімаю, говоріте сібе, сколько угодно.

Копач. Хе-хе-хе! Де тобі понімають? Це стихи Шевченка. Хочеш, прочитаю всі напам'ять.

Гершко. Не нужно мені ніяких ваших стіхей. (*До Романа.*) Скажіть же отцу, щоб завтра був у Смоквинова непременно, бо програє діло. С тем до свіданья. (*Іде.*)

Копач. Слухай, як тебе?

Гершко. Я до вас не маю нікакого прікосновенія, і нам нечего рекомендоваться. (*Виходить.*)

Копач (*вслід*).

Жид мудрує, як би кого надуть,
А як надує, зараз простує на другий путь.
Тим він живе, тим він і дише,
Що повсякчас векселя пише.

Чув? Це мої стихи. У мене, брат, цього матеріалу на воза не забереш. Тридцять літ меж людьми живу — знаю, хто чим дише... Опит — великое діло. От засяду зимою і напишу комедію малоросійську:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак...

Ха-ха-ха! Чув? Тепер всі пишуть: крадуть у других і видають за своє, а як я напишу, то буде сама правда, потому бачу все, як на долоні. От тільки немає часу тепер, треба

деякі діла покінчить. Особливо тут є один предмет на Боківенці... не тим голова забита. Слухай, Роман! Цей предмет не дає мені спокою ні вдень, ні вночі; я хочу побалакати з тобою. Не думай собі, що я так дурно по світу ходжу... ні... Та якби я хотів, то й зараз би доказав. Мені тільки засісти, то змаху напишу що завгодно... Тільки не до того мені. Хочеш пристати до мене в компанію?

Роман. Писать що, чи як? Я до цього не зроден.

Копач. Ні! Що там писать, чортзна-що, писать! Я й сам напишу змаху що завгодно. Хочеш — комедію, а хочеш — прошеніє, яке завгодно прошеніє і куди завгодно. Це пустяк, одно баловство. Хочеш гроші мати?

Роман. Та де ж ми їх достанемо? Украдемо, чи як?

Копач. Оце! Яке ти сказав слово — украдемо! Боже борони! Ти собі цього не думай... Я, слава Богу, вік прожив, а і тріски чужої не взяв! Спитай своїх, мене всі знають.

Роман. То яка-небудь комерція, чи що?

Копач. Тут пустяшня комерція: позич де-небудь рублів п'ятдесят — тобі повірять, і ми достанем силу грошей. Вір, це моя судьба, само провіденіє мені цей путь указує.

Роман. Може, фальшивих?

Копач. А-а! Який-бо ти! Ти все на лихе вернеш: викопаєм.

Роман. Щось ви давно їх копаєте, а ще нічого не викопали.

Копач. То все нічого не доказує. Іщіте — і обряцете! Сьогодні нема, завтра нема, післязавтра — мільон! Е! У мене опит. Оцей раз як не найду грошей — годі, кінець, амінь. Засяду десь і буду писать — все одно гроші; я за год напишу стільки, що й на воза не забереш. А тільки цей раз треба одкрити, треба, хоч кров з носа. Вік шукаю, а такого предмета не находив. Викопаємо — все пополам. Станеть і тобі, і мені, і нашим дітям, і внукам на весь вік... Правда, ми ще не жонаті, хе-хе-хе! Ну, та це не штука, ще поспіємо. Ти тільки те візьми — які предмети: скала... та яка скала? Прямо шапка! Балка — так і балка — так; клином сходяться до скали; на пригорку — два копили, висічені оскардами; один показує на восток, другий — на запад; і посередині в землі одкопав кам'яну фігуру чоловіка, робота чудова, тож оскардами висічена. Як ти думаєш,

хто б дурно наставив таких прикмет, га? Отото-бо й є! От поїдемо, сам побачиш і тоді зразу згодишся. Я тебе люблю і хочу з тобою поспробувати щастя.

Роман. Це ви мене дуже заохотили... Що ж, поїдемо, тільки щоб батько не знав.

Копач. Секрет, секрет! Отоді, як вивернемо червінців бочонків п'ять, тоді тільки скажемо. А є!.. Є!.. Душа моя чує, опит — велике діло!

Входять Параска і Мотря.

Поговоримо потім. Здрастуйте, Івановна!

ЯВА V

Ті ж, Параска і Мотря.

Параска. Здрастуйте! А чом же ти, сину, не йдеш до волів?

Роман. Та забалакався, я зараз повечеряю та й піду.

Копач. А ви ще не вечеряли? Це добре діло, бо й я не вечеряв.

Параска. То ідіть же у ту хату, там вечеря стоїть на столі.

Копач. Альом, ле-козак! Та попоїмо, а потім ти — до волів, а я — в клуню на соломі, можна?

Параска. А чому ні — спочивайте з Богом.

Копач. Я не люблю, знаєте, там всяких нежностей: перин, подушек. Є солома — добре, а нема — кулак в голови, свиту послав, свитою укрився, заснув — мало журився, проснувся, встав — встрепенувся, шапку насунув та й далі посунув... Хе-хе-хе! *(Вийшов.)*

Роман. Скажете, мамо, батькові, що тут приїздив жид і сказав, щоб вони завтра були у Смоквинова в обідню пору з грішми, бо Жолудь землю перекупує. *(Вийшов.)*

ЯВА VI

Параска і Мотря.

Параска. Добре. Іди ж, дочко, внось сюди з комори вечерю, а я трохи поприбираю.

Мотря пішла.

І що це старий задумав? Щось тут є, а що — не розберу. То не хотів у церкву коней давати, а то і сам поїхав, і цілу обідню стояв навколішках; то не хотів Мотрю сватати за Романа, то посватав; ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом; та все радіє чогось, веселий такий. І куди вони оце поїхали? Чи він кого привезе з собою, чи Господь його знає? Звелів, щоб вечеря була готова, щоб ставні були зачинені, свічка поставлена на столі і щоб і ляльки тут не було. Аж страшно мені робиться од цих приборів, і слова тобі не скаже, що задумає робить.

Мотря вносе вечерю і ставить на столі, між іншим, пляшу з горілкою, пироги і сметану.

Мотря. Хто це до нас сьогодні приїде?

Параска. Не знаю, я вже боялась старого розпитувати; доволі того, що він був веселий і згодився на ваше весілля. А сірники є?

Мотря. Є!

Параска. Ходім же.

Одчиняють двері, з другої хати виходять Копач і Роман.

Копач. Спасибі за вечерю! Тепер залізу на солому, як у пуховики.

Виходять; на кону яке врем'я пусто.

ЯВА VII

Входе тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожі.

Герасим. Ідіть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут посидю — береженого й Бог береже.

Савка. І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов.)*

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще помір'яємось — хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили — дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок — жид зашамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», — каже. Слово за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входє Параска.

ЯВА IX

Герасим і Параска.

Параска (*тихо*). Старий!

Герасим. Ой! (*Кида свиту на мішок і заступа мішок спиною.*) Ти чого, навіжена, сновигаєш? Хіба не я тобі велів, щоб тут і ляльки не було? Геть пішла!

Параска. Та не гвалтуй, божевільний! Я зараз підю. Тут діло дуже важне, таке, що треба тобі зараз сказати, бо щоб після гірше не вийшло.

Герасим. Яке там діло?

Параска. Жид прибігав до тебе...

Герасим. Який? Коли? Чи не скочив з поїзда?

Параска. Та з якого поїзда? Опам'ятайся, чого ти такий збентежений? Жид Гершко, що за землю Смоквинова з тобою балакав.

Герасим. Тьфу! Ну?

Параска. Казав, щоб ти був в обідню пору у Смоквинова з грішми, бо Жолудь землю перекупує.

Герасим (*ненароком глянув на мішок*). Ха-ха! Чорта лисого перекупе.

Параска. Що там ти привіз, чого ховаєшся від жінки? Покажи!

Герасим (*несамовито підступа до неї*). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!

Параска одступає за двері.

Параска. Тю, тю! Одсахнись... Єй-богу, з ним якась причинна — треба бути насторожі. (*Вийшла.*)

ЯВА X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ однесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входе Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічичирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховать, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемось, а решту — через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди! (*Вийма ніж з-за халяви.*) Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутить.

Герасим (*вийма з-за халяви ніж*). А ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (*Хова ножа.*) Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться.... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, Бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. *(Підходить до мішка.)*

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набік.)* Щоб тебе за печінку взяло. *(Виймає з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розглядає.)* Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим *(хватає пачку одну за другою, переглядає)*. Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! *(Хватає знов бумажки, розриває і кидає.)* Сама бумага... чистісенька бумага!.. *(Несамовито.)* Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входять Параска.

ЯВА ХІ

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснує?

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох, куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять — ходім.

ЯВА XII

Ті ж, Копач і Герасим.

Копач *(несе Герасима на плечах)*. Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть на милость Божу?

Копач. Це, я вам скажу, реприманд! Качайте його, отак, отак! *(Качає Герасима.)* Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради Бога, скажіть, що то за більість така?

Копач. Та яка там більість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! *(Прислухається до серця.)* Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворушиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну й йому б не жить на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Все по порядку — коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановна, лийте йому води ложкою в рот.

Наливають води.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні, — пам'ятаєте? Я вам розказував! Що на Боковеньці! Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задрігала і вирвалася, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, Боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит — велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Герасим поворушився і спазматично в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте.

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і ніби позіхає, дрижить і витирає піт.

Параска *(плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми.)*

Копач. Пийте воду. *(Подає.)*

Герасим п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим (*захльбується воздухом*). Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимовичу, убиваться. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил — так і копил — так, а посередині — кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірьовки? Краще смерть, ніж така потеря! (*Ридас.*)

Завіса

1890 р.

Хутір Надеждовка

ХАЗЯЇН

Комедія в 4 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Терентій Гаврилович Пузир — хазяїн, мільйонер.
Марія Іванівна — його жінка.
Соня — їх дочка.
Феноген — права рука хазяїна.
Маюфес — фактор.
Павлина — кравчиха з города.
Зеленський } економи.
Ліхтаренко }
Куртц — шахмейстер.
Петро Петрович Золотницький — родовитий багатий пан.
Калинович — учитель гімназії.
Зозуля — помічник Ліхтаренків.
Лікар.
Харитон — розсильний.
Петро.
Дем'ян.
Дівчина.
Юрба робітників.

ДІЯ ПЕРША

Кабінет.

ЯВА I

Феноген (*входить з бокових дверей з халатом в руках. Говорить в другі двері*). Петруша! Скажи хазяйці, що халат у мене...

З середніх дверей виходить Маюфес.

А, це ви, Григорій Мойсейович? Заходьте!

ЯВА II

Феноген і Маюфес.

Маюфес. Доброго здоров'я, Феноген Петрович!

Феноген. Здоровенькі були. Що це ви нас відцурались? Давненько я вас не бачив.

Маюфес. Діла, діла, діла!

Феноген. Загібаєте грошики!

Маюфес. Ет, поки заробиш грош, підошви побйош!

Феноген. Ну, не гнівить Бога! Домик чудовий купили!

Маюфес. За стільки літ другії купили не домики, а палати!

Феноген. Мало чого... Ехе-хе!.. От гляньте!

Маюфес. Халат, ну?

Феноген. Халат мільйонера! Бачите, як багатіють. Ще отакий є кожух, аж торохтить! Нового купувать не хоче, а від цього халата і від кожуха, повірите, смердить! Он як люде багатіють, учіться!

Маюфес. Ето што-нібудь особенного!..

Феноген. Ну й оказія ж нам була через цей кожух. Подумайте: швейцар не пускав Терентія Гавриловича у земський банк!

Маюфес. Ну, не пускав, а як пізнав, зараз пустив... Терентія Гавриловича і в рогожі пізнають!

Феноген. А так... Слухай, Григорій Мойсейович, чи нема у вас на прикметі земельки?

Маюфес. Для вас?

Феноген. Еге. Постарів, треба на свій хліб.

Маюфес. Пора, пора самому хазяїном бути, хоч вам і тут добре.

Феноген. Гріх скаржитись! Та тільки то моя біда, що перше я купував, продавав і мав добрі куртажі, варт було побиватись; а тепер держить при собі. Коли-не-коли перепеде свіжа копійка! Так пошукайте для мене десятин п'ятсот.

Маюфес. Кругленький шматочок! Постараюсь. А тепер проведіть мене до Терентія Гавриловича.

Феноген. Ходім! Тільки шукайте землю поближче до вокзала...

Маюфес. Што-нібудь особенного...

Зеленський (з дверей). Феноген Петрович, можна?

Феноген. Заходьте, я зараз! (Вийшов з Маюфесом.)

ЯВА III

Зеленський, а потім Феноген.

Зеленський. От і шапкуй перед хлопом! Не можна інакше: силу має, а може, сам і нацьковує, аби зірвать, — треба загодить!

Входе Феноген.

Феноген. А що скажете? Кажіть скоріше, бо незабаром сюди хазяйка вийдуть.

Зеленський. Терентій Гаврилович гнів на мене має, і я боюсь, щоб мене не перевели в Чагарник на місто Ліхтаренка; а там менше жалування, у мене сім'я... замовте словечко... (Виймає гроші.)

Феноген. Та що ж я можу... Знаєте, який наш хазяїн, часом щоб не подумав, що ви мене підкупили, у нього честь — перше всього!

Зеленський. Дурно ніхто нічого не робе: ви для мене, я для вас. (Дає гроші.) Замовте добре словечко, ви найближчий до хазяїна чоловік.

Феноген. Та я попробую... Тільки хто його знає, як... (Бере гроші.) Це ви мені позичаєте... А якщо нічого корисного не вийде — я віддам.

Зеленський. Ваше слово все переборе. Нехай і в Чагарник переводять, та хоч би жалування не поменшили... Я крадькома сюди, а тепер в контору. (Вийшов.)

ЯВА IV

Феноген (сам, лічить гроші). Двадцять п'ять! Якби не давали, то я б і не брав. А коли дають — бери! І сам хазяїн наш всіх навчає: з усього, каже, треба користь витягати, хоч би й зубами прийшлося тягнути — тягни! Так

він робив і так робить від юних літ, а тепер має мільйони! Чом же мені не тягнуть, щоб і самому стать хазяїном. Та я й не тягну — дають. Тут і гріха немає!..

Голос Пузиря. Феноген, давай халат.

Феноген (*у двері*). Ще не зашили, зараз принесу.

ЯВА V

Феноген, Марія Іванівна, Соня і кравчиха.

Феноген. Натє та скоріше латайте, бо вже кричали, щоб подавать халат; а я піду до них, скажу, що ви взяли позашивать дірки. (*Вийшов.*)

Марія Іванівна. Ну лиш, приймаймось разом. Ось дірка. Ти, Соню, тут латочку наклади; а ось порвалось — тут я зашию, ви ж здійсмаєте тимчасом мірку.

Всі прийнялись за роботу.

Хоч ти що хоч говори — не хоче купить нового, так оце я грошей крадькома наскладала, і ми йому такий халат справимо, що він і сам ним любоватиметься! Бачите, через два місяці рівно будуть іменини Терентія Гавриловича, треба, щоб халат поспів якраз на іменини. Я не можу йому від себе подарувать, бо буде страшенно гніватись, що такий розход зробила, та ще й гроші брала крадькома. Халат, голубочко, буде дуже дорогий! П'ятнадцять аршин ліонського бархату — по дев'ять рублів аршин, і двадцять аршин шовку по три рублі, шнур товстий шовковий, чистого шовку, з китицями — тридцять рублів, вам за роботу п'ятдесят рублів — всього двісті сімдесят рублів. Це вже Соні так захотілось. Вещ цінна і хоч кому кинеться у вічі, а ви запросите тільки п'ятдесят рублів. Розумієте? Терентій Гаврилович як побачить, що таку дорогу вещь можна купить задешево, сказать, за безцінь — зараз і купить! Так от ми й діждемось, хоч хитрощами, що цей халат він скине і буде носить такий, що хоч куди — не сором! Ви ж, голубочко, настьогайте підкладку густо-густо узорами; на полах вишийте в гладь буряки з розкішним бадиллям, а на бортах вишийте барана і овечку. Та зробіть так, щоб він зразу побачив, що вещь дорога, а продається дешево! Розумієте?

Кравчиха. Ох, матінко моя Мар'я Іванівна, це то все розумію, тільки навряд чи поспію таку дорогу вещь скінчить за два місяці, робота велика, вишивка копотка, та ще знаєте: зразок овечки й барана у мене є на подушці, а буряків нема.

Марія Іванівна. Я вам дам і узори. А щоб поспішить з роботою — візьміть помічницю, я ж і гроші платю не малі — п'ятдесят рублів!

Кравчиха. Та вже і день і ніч будемо удвох з дочкою стьогать і вишивать, тільки прибавите п'ять рубликів.

Марія Іванівна. Як гарно зробите, то й десять дам.

Входє Феноген.

Феноген. Готово?

Марія Іванівна. Готово.

Феноген. Давайте, бо гніваються. Там якийсь чоловік з важним ділом. *(Взяв халат і пішов.)*

Марія Іванівна. Ну, ідіть же, голубочко, я дам матеріал і узори.

Кравчиха вийшла.

Соня. Мамо! А по-моєму, вівці і буряки вишивать не годиться — це буде смішно... Краще на полах і на борту квітки та гарні мережки, фрески, у мене є узори.

Марія Іванівна. Ні, Соню, квітки — то інша річ, то для молодого, а вівці і буряки татові, як хазяїнові, будуть приємніше. Я вже тата добре знаю, ходім!

Соня. Як хочете, а я б не раїла, бо буде смішно...

Ідуть.

Мамо! Як ви думаєте, чи не скажуть би татові про пропозицію Івана Миколайовича?

Марія Іванівна. Ні, дочко. Нехай на іменини приїде і сам скаже. Іван Миколайович — учитель гімназії, чоловік розумний, то зуміє з татком побалакати, а я тим часом попробую випитати.

Пішли.

ЯВА VI

З других бокових дверей виходе Пузир, Маюфсс і Феноген.

Пузир. Феноген, не знаєш, зібрались економи в конторі?

Феноген. Одного Зеленського бачив. Ох, усердний чоловік, з коня не злазить.

Пузир. Якщо зібрались — клич!

Феноген вийшов.

(До Маюфеса.) Сідайте.

Мовчать.

Трудне діло ваше... трудне. У мене своїх овець сорок тисяч, боюся, що паші не стане.

Маюфсс. Де ж таки! Оце сказали: паші не стане!.. Торік, як я купив у вас для одного німця валахів, — пам'ятаєте? — то для прийомки три дні їхали вашою землею... їхали ми цілий день. «Чия земля?» — питаємо. «Терентія Гавриловича Пузиря». На другий день знову питаємо: «Чия земля?» — «Терентія Гавриловича». І тільки на третій день, надвечір, почалась земля Гаврила Афанасійовича Чобота. Ха-ха! Княжество! Ціле княжество. Німець, що зо мною їхав, дивувався, хитав головою, цмокав губами, а на третій день, сміючись, сказав: «У цього хазяїна більше землі, ніж у наших герцогстві». Єй-богу, так і сказав. Хе-хе-хе! Та щоб на таких степах не можна було випасти ще дванадцять тисяч овець?

Пузир. Та воно можна! А тільки я вам скажу, що, крім всього прочого, діло ваше опасне... Я, знаєте, опасаюсь, щоб не було якої біди.

Маюфсс. Помилуйте, чого бояться? Нічого боятись! Не такі голови це діло обмірковали, щоб можна було боятись.

Пузир. Так-то так! А тільки, знаєте, несостоятельность на три мільйона, та ще обміркована несостоятельность, рідко кінчається благополучно!.. Щоб, бува, Петро не вскочив у злосні. А тут і я помагаю, переховую!

Маюфес. Що ви? Сохрани Бог! Не такі люде ведуть і вестимуть діло... Петру Тимофійовичу помагають значні адвокати і самі найбагатші купці та хазяїни. Я вже був у чотирьох — всі згодились: хто мануфактуру прийме, хто — гурти, хто — кінський завод, а з парового млина і винокурні горілку і борошно розвезем скрізь, постройки ж — діло рук чоловічих... хе-хе-хе! Ще й страхову премію візьмем. Не бійтесь, ми хапатись не будемо, а помалу-помалу все іменіє зтаїть тихо, як віск на вогні...

Пузир. Опасне діло... А почему Петро Тимофійович думає заплатити кредиторам, не чули?

Маюфес. Копійок по десять, а на худий кінець по двадцять копійок.

Пузир. Так. І Петру Тимофійовичу зо всіма розходами достанеться два мільйона чотириста тисяч.

Маюфес. Ні, так не вийде. Рівно мільйон назначено тільки на розплату і на всі розходи — агентів багато!

Пузир. Виходить, два мільйона чистеньких? І це кругла сума! З нічого два мільйона? Капитал! Такого капіталу кредитори не подарують. Найдуться завзяті, будуть судиться, а як діло дійде до суда — тоді погана справа!..

Маюфес. Нікогда!! Візьміть в розсужденіє: вся ця сума розкинеться не на бідолах яких, а на московських, на лодзінських фабрикантів та на всякі банки! Фабриканти та банки розкинуть потері на других, підведуть свої баланси — і квита. Ха-ха! Що їм така сума — виграшка!

Пузир. Еге! Для багатьох, мовляв, виграшка, а для одного капитал! З миру по нитці — голому сорочка!

Маюфес. Ха-ха-ха! Истина глубока.

Пузир. Ну, добре. Я переведу на свої степи дванадцять тисяч ваших овець до осені, а восени на салган разом з своїми. Це все добре... А яку ж я матиму користь за поміч?

Маюфес. От за цим же мене й послано до вас, щоб ви сказали свої умови.

Пузир. Трудне діло... страшне, опасливе діло!.. Двадцять процентів з валової виручки. Менше не візьму.

Маюфес. А чом же не з чистої прибилі?

Пузир. Може, хто другий візьме з чистої.

Маюфес. Про других нічого й балакать. Все діло треба вести без документів, на честь! А кому ж повірить: тільки таким хазяїнам, як ви! Ви не захочете взяти чужого?

Пузир. Навіщо мені чуже, коли у мене й свого доволі... Так двадцять процентів з валової виручки. Коли согласні, переганяйте овець на мої степи.

Маюфес. Ваше слово для всієї околиці — закон, і вже коли не можна взяти двадцять процентів з чистої прибилі, нехай буде з валової виручки. А дозвольте знать: які розходи будете лічити?

Пузир. Випас, чабани, догляд.

Маюфес. Ваше слово — закон! А на які степи переганять овець?

Пузир. На Суху Балку — три тисячі, на Роздолля — п'ять тисяч і на Кам'яний Брід — чотири тисячі!

Маюфес. Завтра всі розпорядки зробимо... Терентій Гаврилович, я чоловік бідний, служу і вам, і Петру Тимофійовичу... Самі знаєте... Скільки ваша ласка?

Пузир. Поки не буде видко мого заробітку, я не можу назначити вам нічого. А восени, після салганів, я вас не обділю, заплачу по-хазяйськи.

Маюфес. Ваше слово — закон; ваша честь — вище всяких векселів і розписок! Надіюся, що не обділите бідного чоловіка! Прощайте, треба поспішати, щоб не пропустити поїзда.

Пузир. О, ще поспієте!

Маюфес. А чи на вашім вокзалі можна пообідать?

Пузир. Я нігде на вокзалах не обідаю, бо возю свої харчі. Феноген!

Входе Феноген.

Чи на нашому вокзалі можна пообідать?

Феноген. Бухвет є.

Маюфес. Треба поспішати, бо їсти хочу, аж шкура болить.

Пузир. Тут недалеко.

Маюфес. Та мені небагато й треба: хоч би чарку горілки та шматок хліба... Ха-ха-ха! Так, кажете, бухвет є?

Феноген. Є.

Маю фес. Прощайте! (*Вийшов.*)

ЯВА VII

Феноген і Пузир.

Пузир. Всякий чорт сюди прийде голодний, а ти його годуї! Нема, щоб з собою привіз солонини там, чи що. Нехай не звикають!

Феноген. Це не ресторація, а хазяйський дім!

Пузир. А він дума — постійний двір. Клич економів.

Феноген (*ідучи*). Охо-хо-хох.

Пузир. Чого це ти так тяжко зітхаєш?

Феноген (*махнувши рукою*). Та...

Пузир. Ну, що там, кажи.

Феноген. Зеленський наш дуже стривожений тим, що ви на нього гніваєтесь... А він чоловік усердний, сім'я велика... Жаль мені його дуже, а коли обідите, то й гріх, він для вас і в огонь і в воду! З коня не злазить цілий день, побивається...

Пузир. Оцього вже я не люблю! Краще ти не мішайся не в своє діло...

Феноген. Диви, мішаюсь! Самі питаєте, чого зітхаю. Я й кажу, бо у мене болить, а зовсім я не мішаюсь! Ви хазяїн, ваше діло хоч і без хліба зоставить вірного слугу.

Пузир. Ну, ну, годі вже... Клич!

Феноген (*в двері*). Заходьте!

ЯВА VIII

Входять Куртц, Зеленський і Ліхтаренко; увійшовши, кланяються. Двері напіводчинені. Феноген, пропустивши економів, сідає на стул так, що йому все чуть і видно.

Пузир. Доброго здоров'я! Ну як-таки ви, пане Зеленський, і досі не загнуждали мануйлівських мужиків?! Де ж це видано, щоб на буряках платить робочому по тридцять п'ять копійок в день? (*До Ліхтаренка.*) Порфирій! Почому у тебе в Чагарнику робили і роблять поденно?

Ліхтаренко. З початку весни по п'ятнадцять копійок, потім по двадцять, тепер, в гарячу пору, по двадцять п'ять на їх харчах!

Пузир. Чуєте? І по двадцять п'ять копійок багато, але все ж таки не тридцять п'ять! Та ще, либонь, ви й харчуєте?

Зеленський. Харчую.

Пузир. Боже мій! І харчуєте?! То це вийде по сорок п'ять копійок. Добре хазяйнуємо! Робочі все заберуть, а нам же що зостанеться, а чим же я буду вам жалування платити? Так не можна, ви не вмієте зробити дешевого робітника!

Зеленський. У нас умови одні, а в Чагарнику, де Ліхтаренко, — умови другі.

Пузир. Умови люде роблять.

Зеленський. Околиця до околиці не приходиться! У Мануйлівці люде більше зажиточні, ніж де: окрім своїх наділів, держать оброчну казенну землю в оренді, артілі почали заводити. А робочий, самі знаєте, тільки там дешевий, де землі нема, де нема за що рук зачепити, де бідність.

Пузир. Так ви зробіть у Мануйлівці бідність!

Зеленський. Це не од мене залежить.

Пузир. Вибачайте, пане Зеленський, це від голови залежить! От побачите, що там зробіть Ліхтаренко. Слухай, Порфірій, я тебе переведу в Мануйлівку, а вас, пане Зеленський, в Чагарник.

Феноген *(за дверима)*. Ох-хо-хох!

Зеленський. Помилуйте, за віщо ж! Я торік чистої прибилі дав п'ять тисяч, а цей рік надіюсь...

Пузир. Порфірій дасть десять тисяч! Ви не вмієте з народом, а Порфірій уміє і дасть десять тисяч — побачите! От що, Порфірій, мануйлівці запустили недоїмку і не заплатили. Через тиждень та оброчна земля, що держать в оренді мануйлівці, отдається з торгів на новий строк. Треба, щоб казенна земля зосталася за мною, чуєш?

Ліхтаренко. Попробую!

Пузир. Це тобі не борщ, тут пробувать нічого, треба взяти! Ти розумієш? Взяти! Казенну оброчну статтю взяти! Наділи мужицькі на десять літ в оренду взяти! А як мужик

зостанеться без землі, роби з ним, що хочеш; а поки при землі, мужики все одно, що бури, — нічого з ними не зробиш!

Зеленський. Я вже пробував...

Пузир. Ви ніколи не пробуйте, а просто — їжте!

Зеленський. Мануйлівців не вкусиш!

Ліхтаренко. Аби зуби.

Пузир. Правда. Ти вже у Чагарнику взяв крестьянські наділи в оренду, тепер стежка протоптана, опит є, починай і в Мануйлівці.

Зеленський. Дозволю собі звернуть вашу увагу на те, що у Мануйлівці є такий учитель-артільщик і біля нього чоловіка три з молодих, що через них і Ліхтаренко зуби ламає.

Пузир. Порфирій, настали зуби! Опит є, стежка протоптана — шквар!

Ліхтаренко. Срібними та золотими зубами можна не то Мануйлівку, не то уїзд, а й губернію можна з'їсти!

Пузир. Нам нужен дешевий робітник, розумієте? А без дешевого робітника хазяйство вести годі! Так ви, пане Зеленський, приймайте Чагарник від Ліхтаренка, а він прийме Мануйлівку від вас.

Зеленський. Помилуйте, в Чагарнику менше жалування, а у мене сім'я!

Феноген *(за дверима)*. Ох-хо-хох!

Пузир *(глянув на Феногена)*. Жалування вам буде те саме, що і в Мануйлівці, побачу, як будете справлятися по готовому!

Зеленський. Спасибі!

Пузир. Та от що: як тільки хліб знімете, триста десятин стерні засієте магаром, щоб була добра отава, бо я купив ще дванадцять тисяч овець, треба гарно випасти на салган. А ви, Карло Карлович, завтра поїдете в степи на прийомку овець — їх туди приженуть. Увечері я дам вам наряд.

Куртц. Еті — да, еті — нет!.. У нас сорок тисяч овса, а ще дванадцять тисячов купіл, нужен другий помошник, без другий помошник — не можно.

Пузир. Обійдеться, чабани надежні.

Куртц. Еті — нет! Чабан — цкелей кричал, а шахмейстер голова, еті — да!

Пузир. Для овець доволі вашої голови!

Куртц. Одна голова на п'ятдесят дві тисячов овса — еті нет, еті нікогда.

Пузир. Доволі. Зате я восени вашу голову оливою гарно помастю.

Куртц. Ха-ха-ха! Олифа — еті да! Корошо!.. А только помошник нужно.

Пузир. Обійдетесь! А старшого чабана, Клима, виженіть зараз!

Куртц. Зашем, еті — да! Корошій чабан гнать? Собаку корошого гнать, еті — нет!

Пузир. Він мошеник!

Куртц. Клим?! Еті — нет! Еті — нікогда!

Пузир. Мені відомо, що як здавали дві тисячі валахів Крячковському, він за десять карбованців додав йому двадцять валахів лишніх.

Куртц. Еті — да? Еті — нет!.. Еті — нікогда! Помилляся — можна, проскакувал — можна, а за деньгі — еті нікогда!

Пузир. А я вам кажу — продав! Вигнать! Мені нужні люде надежні, чесні, а як ви станете самі виправлять мошеників, то мене обберуть, як липку. Вигнать! Я йому вірив, а він он який!

Куртц. Еті — да?.. Еті — нет! Еті — нікогда! Я будет узнавал. Шесний шабан еті — паскудство. *(Вийшов.)*

Пузир. Ідїть з Богом!

Всі кланяються і виходять. Пропустивши їх, входе Феноген.

ЯВА ІХ

Феноген і Пузир.

Феноген зачиняє двері, стає на коліна перед Пузирем і цілує його в руки.

Пузир. Що це?

Феноген. Я вже знаю! Ви не скривдили чоловіка, і Господь вас наградить! Перше діло — справедливість!

Пузир. Та кого ж я обижав коли?

Феноген. Ніколи, ніколи! За те й вам Господь дає.
А вас обкрадають.

Пузир. Де ж ти візьмеш чесних людей?!

Феноген. От Кліма ви вигнали, бо я дознався за валахів і сказав, а тепер я вам скажу, що Ліхтаренко...

Пузир. Що — Ліхтаренко?!

Феноген. Дивиться крізь пальці, не глядить — от що!
Та й сам руки вмокає! Як здавали пшеницю, так його помічник, Зозуля, десять лантухів скинув у жида Хаскеля, що хліб скуповує і має на містечку магазин.

Пузир. Це так.

Феноген. Мені сам підводчик розказував, жаль тільки, що я забув його ім'я... Та Ліхтаренко, певно, знає все.

Пузир. Спасибі тобі, Феноген! Ти один у мене вірний слуга! Кругом крадуть і крадуть. Вели, щоб вернули Ліхтаренка.

Феноген одчиняє двері, а назустріч йому Куртц.

Феноген (*до Пузиря*). Карло Карлович!

Пузир. Нехай іде.

Феноген, пропустивши Куртца, вийшов.

ЯВА X

Куртц і Пузир.

Куртц. Так бить не должно. Еті — нікогда!

Пузир. В чім діло?

Куртц. Зічас справка делал: у менья і у конторовських книгах три тисячі сорок валахів — еті да?

Пузир. Так.

Куртц. Дві тисячі продавал еті — да?

Пузир. Так.

Куртц. У менья тысяча сорок в руках. Знайшіт, еті — нет, еті — нікогда; Клим — шесний шабан, проганяйт нельзя, еті — паскудство!

Пузир. А ви лічили тих валахів, що zostались, почім ви знаєте, що вони всі цілі?

Куртц. Еті — да! Я отвечайт!

Пузир. То друга річ: не стане, то ви заплатите.

Куртц. Я заплатиль?! Еті — нікогда! Клим — шесний шабан, еті — да! А язык, еті — фі!

Пузир. Який язык?

Куртц (*показує свій язык*). Еті, еті — да! Язык работай — еті да! Ухо слухай, а голова не розсудов?.. Так бить не должно! Не надо слишл, а надо відел, еті — да!

Пузир. Ну годі, ідіть собі, Карло Карлович, і заспокойтесь. Нехай вже Клим зостається.

Куртц. Еті — да! Клим — нет, Карл Куртц — нет! Куртц всі знайт еті — да! Спецаліста место скрозь находіл!

Пузир. Ну, годі вже!

Куртц. Так бить не должно! (*Стає серед сцени і показує язык.*) Язык еті — фі! Еті паскудство! (*Вийшов.*)

ЯВА ХІ

Феноген і Пузир, а потім Ліхтаренко.

Пузир (*до Феногена*). Ну, що ти скажеш?

Феноген. Карло краде, а Клим помагає.

Пузир. Та всі крадуть, що й казать, кругом крадуть.

Феноген. Та ще ви Карла боїтесь, от він і верховодить.

Пузир. А де ти його візьмеш, такого шахмейстера?

Феноген. Ну то нехай краде?

Пузир. Чого ж нехай? Треба слідкувать. От Карло поїде на прийомку, а ти, Феноген, шатнись по отарах на провірку.

Входе Ліхтаренко.

Що ж це, Порфірій, у тебе крали пшеницю, як возили на вокзал?

Ліхтаренко. Може. Сто тисяч пудів пшениці здавали, двісті підвід возило, може, хто й вкрав.

Пузир. Цілий віз пшениці твій помічник Зозуля зсилав у Хаскеля.

Ліхтаренко. Де ж таки! Лантух-два — то може; а віз — то брехня! Не вірте!

Пузир. А чого ж ти дивишся?

Ліхтаренко. Щоб не крали!.. І на вокзалі здано сто тисяч пудів — вірно!

Пузир. То лишню наважили в амбарі?

Ліхтаренко. Може, який лантух або два — то буває; де ж ви бачили, щоб у великій економії ніхто нічого не вкрав. Та хоч би у мене сто очей було, то й то не встережеш!

Пузир. Так, по-твойому, нехай крадуть?

Ліхтаренко. Я цього не кажу, всі крадуть по-своєму, та без того і не можна, Терентій Гаврилович! І розсиплеться, і загубиться, і вкрадуть яку малезну...

Пузир. З тобою сам чорт не зговорить. Я тобі образи, а ти мені луб'я! То нехай крадуть, питаю тебе? За віщо ж я тобі жалування платю?

Ліхтаренко. А за тих сто тисяч пудів пшениці, що я здав на вокзалі, а ви гроші взяли!

Пузир. Тьфу на твою голову! Чи ти одурів, чи чорт тебе напав?

Ліхтаренко. Терентій Гаврилович, ви тільки не гнівайтесь, а розсудіть гарненько. Будемо так говорити: ви мені дасте великий шматок сала, щоб я його одніс у комору! Я візьму те сало голими руками, і однесу сало в комору, і покладу; сало ваше ціле, а тим жиром, що у мене на руках зостався, я помастю голову — яка ж вам від цього шкода?

Пузир. Іди собі к чорту, бо ти наважився мене гнівить!

Ліхтаренко. Щасливі оставайтесь! *(Іде.)*

Пузир. А Зозулю зараз розщитати! Хатнього злодія не встережешся! Сьогодні він тільки голову помастить, а завтра — чоботи, а післязавтра й сало візьме!

Ліхтаренко. Воля ваша. *(Пішов.)*

ЯВА XII

Пузир і Феноген.

Феноген. От чоловік! І риби наловить, і ніг не замоче!

Пу з и р. Я знаю, що він більше всіх краде, та зате і мені велику користь дає!

Ф е н о г е н. Ось газети і листи з вокзала привезли.

Пу з и р (*бере листи*). Поклади газети на столі, увечері Соня прочитає. (*Чита лист.*) Феноген, ти знаєш Чоботового сина, Василя?

Ф е н о г е н. Бачив. Бова Королевич!

Пу з и р. Старий просить дозволу сватать Соню.

Ф е н о г е н. Перше спитайте Соню.

Пу з и р. Що ти мелеш, з якої речі? Сам кажеш, що Бова Королевич, до того один у батька, а батько хазяїн на всю округу. Якого ж їй жениха?!

Ф е н о г е н. А може, у неї є на прикметі!

Пу з и р. Пройдисвіт! Так буде, як я хочу!

Ф е н о г е н. Ой, це вам не Катя, та мовчала до смерті, а Соня...

Пу з и р. Ет, дурощі! (*Читає.*) Феногенушка! (*Встає.*) Знай наших! Получив орден Станіслава другої степені на шию — а?

Ф е н о г е н (*цілує його в руку*). Слава Богу! (*Витирає слюзи.*) Покійний батюшка порадуеться на тому світі!

Пу з и р. Не дурно пожертвував на приют. Восени поїдемо на засідання в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!

Ф е н о г е н. Так ви зробить собі, Терентій Гаврилович, нову хорошу шубу і хороший сіртук, бо орден буде у вас на шиї, а кожух зверху, то нас знову швейцар виганятиме з прихожої, як торік виганяв.

Пу з и р. Я розхристаюсь, як будемо входить; тільки на поріг, а тут йому перед самим носом блись — орден! Ну, та й швейцар мене тепер пізнає! Дався я йому взнаки; пам'ятаєш, як молив потім, щоб я його простив, — у руки цілував, навколішки ставав!

Ф е н о г е н. Перше опаскудив, на сміх усім кинув, а потім просив... Такого хазяїна виганяв з прихожої, прийнявши за старця, а все через кожух. Старий він, тридцять літ носите, дуже торохтить і сильно лоєм тхне.

Пу з и р. Ну, гаразд. По случаю ордена зроблю шубу з лисичого хутра.

Ф е н о г е н. Єнот краще!

Пузир. Ну, єнот!.. Хтось стука!
Феноген (*одчиняє двері*). Петро Петрович!
Пузир. Милості просимо!

Входє Золотницький.

ЯВА XIII

Феноген, Золотницький і Пузир.
(Феноген цілує Золотницького в руку.)

Золотницький. Здоров, здоров, Феноген! А ти, Крез, як поживаєш?

Пузир. Вашими молитвами.

Чоломкаються.

Хоч і не такий кремезний, як вам здається.

Золотницький. Не кремезний, а Крез! І все в тім же халаті! Пора тобі його скинуть!

Пузир (*сміється*). По-домашньому, по-хазяйськи!

Золотницький. Давно я тебе не бачив! Що ж, багато ще купив землі?

Пузир. Нема підходящої!

Золотницький. Все скупив?

Пузир. Ні, ще не все! Може, продаєте Капустяне?

Золотницький. Дай віка дожить, не виганяй ти мене з Капустяного! Потомствених обивателів і так небагато в околиці осталося, все нові хазяїни захопили, а ти вже й на мене зуби гостриш. Успієш ще захватить і Капустяне, й Миролоубівку.

Пузир. Ні, мабуть, не доживу до того часу!.. А скільки б ви справді взяли за Капустяне? Я не купую, а тільки так цікавлюсь!

Золотницький. Приціняєшся, на всякий випадок! Ха-ха-ха!.. Два мільйони! А? Не по зубах?

Пузир. Продавайте, то й побачите, чи по зубах, чи ні!

Золотницький. Не можна разом все ковтнуть, піджди трохи! От я строю сахарний завод, завод лопне — Капустяне твоє! Ха-ха-ха! Слухай, поки там що, приставай в компанію, три чоловіка уже єсть, давай чотириста ти-

сяч — будеш четвертий, і поставим в Капустянім сахарний завод!

Пузир. Не моє рукомисло! Я цього діла не знаю, а коли не знаєш броду — не лізь прожогом в воду! Ставте самі, а мені дасте сто тисяч авансу, то я вам на весь завод постачу буряка, як тепер постачаю на Кульпинський завод!

Золотницький. А ти все-таки обдумай. Буряки буряками, а прибиль від заводу само собою. От поїдемо зараз у город, там тобі все викладуть, як на долоні, і ти побачиш, що діло корисне. Заводський промисел — велика річ!

Пузир. Я ще до цього не дійшов!

Золотницький. Пора вже. Поїдемо зараз в город, я тебе ознакомлю з ділом, а ти, прислухавшись, обдумаєш.

Пузир. Це можна. До речі, мені треба орден получить.

Золотницький. Який?

Пузир. Станіслава другої степені на шию!

Золотницький. В таким разі шампанського став!

Пузир. А де я його вам візьму?

Золотницький. Так у городі поставиш, там найдем.

Пузир. Та, може, я ще й не поїду, бо діла у мене дома є й трохи таки нездужаю.

Золотницький. Уже злякався, що шампанського треба ставить. Ну, я сам поставлю; а тим часом давай чогонебудь попоїсти, бо ти не догадаєшся нагодувать, а я голодний!

Пузир. Зараз будемо обідать. Тільки вибачайте — у мене фрікасе нема, а по-хазяйськи: солонина до хрину, борщ, заварювана каша до сала та пиріг, може, є з яблук.

Золотницький. Чудово! Аж слина котиться! Слухай, ти ж, здається, земський гласний?

Пузир. Торік вибрали. Тільки я ще ні разу не був. (Сміється.)

Золотницький. Нічим хвастать, це тобі не робе честі. От поїдемо, так будеш і на собранії — завтра поч-

нуться; на черзі важне питання: продовольствіє голодного люду до урожаю.

Пу з и р. Це до мене не тичеться. Це химера! Голодних буде тим більше, чим більше голодним помагать. Он у мене робочим поденним платять тридцять п'ять копійок. Нехай голодні ідуть до мене по п'ятнадцять копійок на роботу.

З о л о т н и ц ь к и й. Діло. От ти це саме скажеш на собранії, і тобі привезуть тисяч двадцять робочих.

Пу з и р. То вони мені й голову об'їдять!

З о л о т н и ц ь к и й. Ото-то бо й є! Виходить, треба щось інче придумать, треба обсудить, душею увійти в становище голодних, не дать їм загинуть, не дать розповсюдитись цинготній болізни.

Пу з и р. Це не моє діло!

З о л о т н и ц ь к и й. Як?

Пу з и р. Чудні люде! Голодних годуй, хворих лічи, школи заводь, пам'ятники якісь став!.. Повигадують собі ярма на шию і носяться з ними, а вони їх мулять, а вони їм кишені продирають. Чудні люде!

З о л о т н и ц ь к и й. Які пам'ятники? Не розумію. При чому тут пам'ятники?!

Пу з и р. Не розумієте? Так от поки ще до обіда, прочитайте оцей лист. *(Дає лист.)*

З о л о т н и ц ь к и й *(читає)*. «В Полтаві дозволено поставити пам'ятник першому українському поетові Івану Петровичу Котляревському. На цей пам'ятник гроші збирають формально в Полтавщині, але приватно можна жертвувать звідусіль. В числі жертвователів і досі вашого імені нема, але це, певно, від того, що ви не знаєте про таке благородне діло. Так от я і оповіщаю вас про це, щоб доставить вам приятність, разом з другими земляками пожертвувать на пам'ятник поета. Гроші висилаються полтавському голові. Готовий до послуги Храменко». *(Прочитавши, дивиться на Пузира і говоре.)* Ну?

Пу з и р. І я кажу — ну?.. Чого їм треба?

З о л о т н и ц ь к и й. Ти хто такий? Малоросіянин?

Пу з и р. Не криюсь. Прирожденний хохол!

З о л о т н и ц ь к и й. Так от і пожертвуй на пам'ятник народного поета.

Пу з и р. З якої речі? Я жертвую на приюти...

Золотницький. Ждучи награла?

Пузир. Не криюсь. А Котляревський мені без надобності!

Золотницький. І як тобі не сором отаке говорить? Такий хазяїн, такий значний обиватель, ще й кавалер, а говориш, як дикий, неосвічений мужик: «Котляревський мені без надобності!» Противно й слухать! Поети єсть сіль землі, гордість і слава того народа, серед котрого з'явились; вони служать вищим ідеалам, вони піднімають народний культ... Всі народи своїх поетів шанують, почитають і ставлять їм пам'ятники!!!

Пузир. То, виходить, ви пожертвуєте?

Золотницький. Аякже! Завтра вишлю триста рублів!

Пузир. Ну й буде з них, а від мене не поживляться!

Входе дівчина.

Дівчина. Пожалуйте обідать!

Золотницький. Прощай!

Пузир. А обідать?

Золотницький. Обідать у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе. До земських діл тобі нема діла, луччих людей свого краю ти не знаєш, знать не хочеш і не ціниш — я соромлюсь сидіть поруч з тобою за столом!

Пузир. Та чого ви так ображаєтесь за того Котляревського, хіба він вам брат чи сват?!

Золотницький. Ах ти нещасна, безводна хмара! І прожене тебе вітер над рідною землею, і розвіє, не проливши і краплі цілющої води на рідні ниви, де при таких хазяїнах засохне наука, поезія і благо народа!!!

Пузир. Та це ви щось таке говорите, що я не розумію. Милості прося обідать!

Золотницький. Ні, поки не даси мені слова, що поїдеш в земське собрание і пошлеш гроші на пам'ятник Котляревському, доти не сяду з тобою за стіл!

Пузир. Та вже для вас і поїду, й пошлю! *(Бере його під руку.)* Не робіть же мені безчестя! *(Веде його.)*

Золотницький. Ах ти... хазяїн, та й більш нічого!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Сад: ганок, клумби, ослони.

ЯВА I

На сцені нема нікого. По хвили за сценою чуть голоси: «Ми не собаки — і собак краще годують! Може, хазяїн і не знає!» Виходить юрба робочих.

Петро. Ходім до хазяїна, нехай побаче, яким хлібом нас годує Ліхтаренко. А ось і борщ — голощак! (*Показує глечик.*)

Дем'ян. Нічого не допоможе! Краще знімемось отак, як єсть, усі й другі за нами, та ноги на плечі — й гайда!

Петро. Не вигадуй! Ніхто не прийме на роботу, а тим часом Ліхтаренко приведе нас сюди силою.

Дем'ян. Так ми знову покинемо!

Петро. Тоді посадять! І ми тільки літо прогайнуємо. Ні. Будем скаржитись. Коли хазяїн нічого не зроби, поїдем до начальства. Я ходи знаю. Торік у Чобота було те ж саме.

Дем'ян. Ну і що ж, допомгло?

Петро. А все ж таки у борщ почали кришить картоплю, а борошно для хліба сіяти на густіше сито і краще випікати.

Дем'ян. Поки обробились, а після Семена так почали годувать та морить роботою, що ми покидали заслужені гроші та й повтікали, а він тоді й не скаржився, бо йому ковiнька на руку: мед собі зоставив, а бджіл викурив з улика. Тiкаймо краще, поки ще скрiзь робота є.

ЯВА II

Тi ж i Феноген на ганку.

Феноген. Що за гвалт, чого вам, ідоли, треба?

Дем'ян (*з гурту*). Сам ти ідол!

Феноген. Ану, вийди сюди, хто то сміливий обзивається?

Дем'ян (*з гурту*). Вчені. Зачинщика хочеш? А дулю? Краще ти йди в гушу, то, може, розм'якнеш.

Петро (*до гурту*). Та цитьте!.. Діло є до хазяїна. Викличте хазяїна.

Феноген. Що за бунт, чого вам треба?

Всі. Хазяїна!

Феноген. Та не кричіть так, бодай вам заціпило! Хазяїн в городі.

Петро. Ну то хазяйка, може, є?

Феноген. Хазяйка у вас на кухні є.

Петро. Нам пані хазяйку викличте.

Феноген. А бодай ви не діждали, щоб я для вас пані хазяйку тривожив, вони у нас хворі.

Дем'ян (*з гурту*). Бреше, старий пес!

Феноген. Щастя твоє, що я не чую добре, що ти там варнякаєш!

Дем'ян (*з гурту*). Бодай же тобі так заклало, щоб ти й зозулі не почув!

Феноген. Виходь сюди! Виходь! Я тобі покажу, як такі слова говорить...

Петро. Які слова? То вам почулось, ви ж глухі, дядюшка.

Дем'ян (*з гурту*). Глухий, як «дай», а «на» він добре чує!

Феноген. Гайда на роботу!

Всі. Хазяйку давай!!

ЯВА III

Ті ж, Марія Іванівна і Соня.

Марія Іванівна. Що тут таке?

Феноген. Бунт! Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком!

Петро. Цитьте всі! (*Виходе вперед.*) Ніякого бунту, пані хазяйко, ми не робимо, а тільки просьба до хазяїна, а як хазяїна нема, то до вас. Гляньте, яким хлібом нас годують, гляньте, який борщ нам дають!

Соня (*взявши хліб*). Боже мій! Мамо, невже це хліб? І такий хліб у нас люде їдять?

Марія Іванівна. Я не знаю, доню, перший раз бачу. Мені до цього нема діла!

Петро. Згляньтесь, пані і панно! Хіба це хліб? Це потембос! Пополам з половою, поки свіжий, то такий глевкий, що тільки коники ліпить, в горло не лізе, заліплює пельку; а зачерствіє, тоді такий твердий, як цегла, — і собака не вкусе.

Дем'ян. Таким хлібом можна з пушки-маркели стрілять у неприятеля!

Соня. Мамо!

Марія Іванівна. Я не знаю...

Соня (до Феногена). І ви, Феноген, не знаєте, і ніхто не знає? Чого ж ви мовчите?

Феноген. Це не ваше діло, Софіє Терентіївно!

Соня. Як не моє діло? Як ви смієте так казати? У мене все тіло труситься від жаху, що у нас таким хлібом годують людей; може, й тато не знає, а на нього будуть говорити, що велить таким хлібом годувати робочих; зараз мені йдуть і велить, щоб хліб був хороший. Я сама буду ходити на кухню... Я не знаю, як його зробити, щоб він був добрий, але я розпитаю, навчуся, я не дозволю, щоб так людей у нас годували!!!

Всі. Спасибі вам, панночко!

Петро. Пошли вам, Боже, щастя, що ви заступаєтесь за нас. А ось борщ, гляньте: сирівець зварять, посолять, замнуть пшоном — і готово! Ані бурячка, ані картоплі в ньому нема.

Соня. Я все зроблю, щоб вас годували краще!

Всі. Спасибі!

Ідуть. З гурту: «Добра душа, а старий чорт язика прикусив». Вийшли.

ЯВА IV

Феноген, Марія Іванівна і Соня.

Соня (до Феногена). Зараз прикажіть, щоб на завтра хліб був хороший... Мамо, що йому треба, щоб він був хороший?

Марія Іванівна. Треба сіяти. Це несіяний, і зерно було нечисте.

Соня (до Феногена). Щоб чистили, щоб сіяли і в борщ щоб картоплю і буряки клали!

Феноген. Як тато приїде, то ви йому скажете, я не смію перемінять його приказу.

Соня. Неправда, неправда! Я не вірю, щоб тато приказував так людей годувати! Мамо! Скажіть ви своє слово!

Марія Іванівна. Я не знаю, дочко, я до економії не мішаюсь.

Соня. Мамо, голубко, треба мішатись, бо люде нас прокленуть! У нас стільки всякого хліба, як води в морі, і весь хліб люде заробляють, вони повинні їсти за свою працю найкращий хліб! Адже ж так, мамо?!

Марія Іванівна. Так, дочко, тільки я не знаю... А от і тато приїхав!

Феноген (*про себе*). От він тобі, щеня, покаже хліб!
(*Іде назустріч.*)

ЯВА V

Пузир несе покупку. Феноген, поцілувавши його в руку, бере покупку. У Пузиря борода підстрижена і видно на шиї орден.

Марія Іванівна. Не говори, дочко, про хліб, може, тато з дороги гнівний, а ми виберем час і скажем йому.

Соня. Не можу, мамо, ждять! Треба зараз говорить, щоб люде завтра їли і добрий хліб, і краший борщ!

Пузир. Здорові були! Грієтесь на сонечку, ну й я посидю з вами.

Соня (*цілує його в руку*). Як вам їздилося, таточку?

Пузир. Нічого, добре.

Марія Іванівна. Що це ти зробив?

Пузир. А що?

Марія Іванівна. Бороду підрізав, чи що?

Соня. І справді... Для чого ви, таточку, підрізували бороду?

Пузир. Для чого підрізав? Ха-ха-ха! Хіба ви нічого не бачите?

Соня і Марія Іванівна. Ні, нічого!

Пузир. Ото сліпі! Так гляньте сюди. (*Показує на шию.*)
Що це?

Марія Іванівна. Хрест!

Пу з и р. Хрест! Та який хрест?

Со н я. Орден.

Пу з и р. Станіслава другої степені на шию!

Ф е н о г е н *(підходить)*. Дозвольте поцілувать!

Пу з и р. Цілуй!

Феноген цілує орден.

Получив нагороду за приют.

Марія Іванівна і Со н я. Поздоровляємо! Поздоровляємо! *(Цілюють.)*

Марія Іванівна. А все ж таки я не розумію: для чого ти бороду попортив?

Пу з и р. Ніколи ти не догадаєшся, все тобі треба в рот покласти. Орден на шию — розумієш?

Марія Іванівна. Розумію і бачу, що на шії...

Пу з и р. Тепер і ти бачиш, і всяке побачить, що на шії орден; а як була довга борода, то закривала, і ніхто б не побачив! Для чого ж його носить, коли його не видно? Прийшлося підрізати трохи бороду. Розумієш?

Марія Іванівна. Тепер розумію: щоб видно було орден!

Пу з и р. Так. Ну, а як вам здається: личить мені орден?

Марія Іванівна. Боже, як гарно — зовсім другий чоловік!

Ф е н о г е н. Так наче ісправник!

Пу з и р. Ха-ха-ха! О, я й забув. *(Показує пакунки.)* Це тобі, доню, на плаття купив. Будучи оце в городі, зайшов по ділу в магазин до Петра Тимофійовича... От де торгівля так торгівля: людей, людей — протиснутись не можна... п'ять магазинів, гуртовий склад — і скрізь повно купця.

Марія Іванівна. Щасливий Петька!

Пу з и р. Еге... І в магазині зустрівся я, знаєте, ненароком з начальницею гімназії, купувала своїй дочці на плаття і причепилася, щоб і я тобі купив такого самого. Якесь дуже новомодне, каже, розхватають, а я, каже, хочу, щоб у Сонічки було таке саме плаття! Вона тебе дуже любить. Найкраща й найрозумніша, каже, моя вихованка!

Марія Іванівна. А як же не краща, коли по скінченню дали золоту мєдаль!

Пузир. Петрушка!

Входе хлопець.

Візьми і віднеси в кімнату. Ми потім роздивимось.

Хлопець бере у Феногена покупку і пальто та й несе у хату.

Соня. Спасибі, тату! (*Цілує його.*)

Пузир (*гладить її по голові*). Розумна головка!.. Ну, що ж тут нового?

Феноген. Все благополучно.

Пузир. Слава Богу!

Соня. Ні, тату, не все благополучно!

Пузир. А що ж тут сталось?

Соня (*подає йому хліб*). Гляньте!

Пузир (*розглядає*). Хліб!

Соня. І таким хлібом, тату, у нас робочих годують!

Пузир. Скрізь у хазяїнів, по всіх ікономіях, дочко, однаковий — отакий, як бачиш!

Соня. Нехай другі годують, чим хочуть! Це не може бути для нас зразком! Таким хлібом гріх годувать людей, тату!

Пузир. Робочого чоловіка не можна, моя дитино, нагодувать іншим, білішим хлібом: він буде раз у раз голодний. Робочий чоловік, мужик, не любить білого хліба, бо він і не смачний, і не тривний. Оце самий настоящий хліб для робочих! Питательний, як кажуть лікарі!

Соня. Та це не хліб, тату, це кирпич!¹

Пузир. Бог зна що вигадуєш! Якого ж ще хліба треба? (*Хоче одламати — не ламається, хоче одкусить — не вкусе.*)

Соня. Бачите: ні вламать, ні вкусить!

Пузир. Треба розмочить!

Соня. Тату, мій лебедик, не дозволяйте людей годувать таким хлібом. Недурно казали в гімназії, що у нас людей годують гірше, ніж свиней; насміхались, я плакала

¹ Кирпич не єсть цєгла, а сухий кізяк, котрим топлять у Херсонщині печі. (*Прим. автора.*)

і запевняла, що то неправда, а тепер сама бачу, і вся моя душа тремтить! Тату, рідний мій, коли ви любите мене, шануєте себе, то веліть зараз, щоб людей краще харчували! А поки я буду знать і бачить, що у нас така неправда до людей, що вас скрізь судять, проклинають, мені ніщо не буде мило, життя моє буде каторгою!!

Пу з и р. Ну, годі, годі! Заспокойся. Я звелю, щоб харчі були кращі. Іди проходись по садочку, заспокойся, заспокойся! Стара, йдіть удвох...

Со́ня і Ма́рія Іва́нівна пішли в па́лісадник і зникли в саду.

ЯВА VI

Пу з и р і Фе но ген.

Фе но ген. Поки ще казенного назначать, а ми вже діждалися свого інспектора... Біда!

Пу з и р. Ліхтаренко таки дуже вигадує на хлібові. По відомості, певно, показує чистий, а дає — бач який. Справді не вкусиш! Та й не час тепер таким хлібом годувать: ще покидають робочі, возись тоді з ними, а пора наступає гаряча. Скажи йому, що такий хліб можна давать тільки з першого сентября, як обробимось: тоді половина строкових не видерже, повтікає, а жалування зостанеться в кишені... Отак, скажи йому, розумні хазяїни роблять! Перекажи зараз Ліхтаренкові, щоб такий хліб давав тоді, як одробимось, а тепер нехай годує краще і в борщ картоплю нехай дає. Розтривожили мені дитину!..

Фе но ген. Ага! А я казав: Со́ня — це вам не Катя! Та мовчала до смерті, а цю не переможеш, що захоче, те й зроби!

Пу з и р. У мене вдалась!

Фе но ген. Ні, не те... гімназія, золота мендаль... От і вийшов інспектор!

Пу з и р. Ну, нічого бурчать! Роби, що велю!

Фе но ген. З такою нічого не зробиш. Не піде вона за Чобота, а піде за кого схоче.

Пу з и р. Не твоє діло!

Фе но ген (*ідучи*). Гімназія, золота мендаль — от і діждались, нажили інспектора!

ЯВА VII

Пу з и р (*сам*). Нема вже у мене того духу, що колись: постарів, полохливий став. От прийняв від Петьки Михайлова дванадцять тисяч овець, восени чистої прибилі двадцять тисяч, а тривожусь. Нема-нема та й подумаю: а що, як Петька вскочить у злосні! Не такий же й Петро, щоб ускочить, — це ідол в комерції, а тривожусь... Постарів, полохливий став!.. Перше йшов за баришами наосліп, штурмом кришив направо і наліво, плював на все і знать не хотів людського поговору, а тепер такий пустяк тривожить! Знову, дочка тільки сказала, що над нею сміялися в гімназії, і мене аж у серце кольнуло. Люде знають про мене більш, ніж я думав... Натурально: то з степу не вилазив, а тепер почав між люде виходить, і треба оглядатись, що люде скажуть. І без людей погано, і з людьми погано... Не можна інакше (*помацав орден*): кавалер! (*Пішов.*)

ЯВА VIII

В палісаднику показуються Марія Іванівна і Соня. Соня з лійкою.

Соня. Я заспокоїлась, мамо; буду поливать квітки, полоть грядочки, а ви йдіть — одпочиньте.

Марія Іванівна. Дитино моя кохана! Від розмови з тобою я бадьоріша стала, ніж зранку. Ти така смілива, така розумна та так гарно говориш, що я, слухаючи тебе, молодію. І я така була, доню, не думай собі! А життя, знаєш, помалу перекрутило! Ми були так собі хазяїни, з середнім достатком, а тепер — де воно й набралось? Правда, тридцять п'ять літ працювали, сильно працювали. Ми, дочко, ніколи не знали, що можна, а чого не можна; аби бариш, то все можна! А от ти інакше дивишся... може, й твоя правда! Піду ж я справді, поки до обіда, — дещо перегляну (*пішла*), поштопаю, полатаю.

ЯВА IX

Соня (*сама*). Боже, як важко було на душі! А от тільки перший ступінь зробила — і легко стало, мов крила

виросли! Тепер буду слідкувать, буду на кухню ходити, буду з татком скрізь їздити, щоб усе бачити, щоб усе знати — як воно робиться... Таке велике хазяйство і все мені достанеться одній, а я не знаю нічого, не знаю, де тут зло, і не можу нічого зробити доброго... Ой Боже мій! Це ж Іван Миколайович!

ЯВА Х

Соня і Калинович.

Соня. Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром?

Калинович. Південним, теплим! Доброго здоров'я та Боже поможи!

Соня. Спасибі! Сьогодні табель, здається?

Калинович. І празник для мого серця! Як же поживаєте, сільська обивателько?

Сідають на ослін.

Соня. Ох, не питаєте! Тяжко було через те, що не знала, що робити і як робити... І тільки сьогодні випадково наскочила на стежку, і стало радісно! Тепер радість моя ще виросла стократ, бо бачу вас, мій дорогий учитель, і можу з вами поділитись своєю радістю.

Калинович. І я радію, що бачу вас в такому ясному настрою. Ну, а після цієї передмови розкажіть, яке ви найшли тут діло?

Соня. Знаєте, Іван Миколайович, я задихалась перед цим великим хазяйським колесом; воно так страшно гуде і так прудко крутиться, що мимо мене пролітали, мов у сні, самі тяжкі враження, і я навіть не могла розібратись ні в чім, а тільки серцем чула, що тут навкруги мене робиться неправда, зло; а поправити, зупинити зло — несила, бо нічого добре не розумію! Тепер попала на стежку. І от перше всього взяла собі задачу: слідкувать, щоб добре робочих харчували, а там, далі, я увійду і в саму суть!

Калинович. І суть задавить вас! Вона далеко страшніша, ніж те невидиме колесо, що так лякало вас! Скажу вам, що тепер єсть інтелігентні, чесні хазяїни, сильні духом, котрі борються з старою закваскою в хазяйстві, ба-

жаючи постановити правдиві відносини між хазяїном і робітником, але не знаю, чи їм це вдасться! Таких борців ще мало, правда, тільки не вам ряди їх поповнять!.. Бог з ним, з хазяйством: трудно там правду насадить, де споконвіку у корені лежить неправда! Краще ходім поруч зо мною на корисну працю в школі. Правда, що й там трудно теж, а все ж таки ми труднощі перебором — на те є биті шляхи — і будемо між молоддю насаждать ідеали кращого життя! Будущина в руках нового покоління, і чим більше вийде з школи людей з чесним і правдивим поглядом на свої обов'язки перед спільною громадою, тим скоріше виросте серед людей найбільша сума справедливості!.. Простіть мене, Софіє Терентіївно, я забув, що ви вже не воспитаниця, і читаю сам лекції...

Соня. О, ви воскрешаєте у моїй пам'яті дні першого знаомства... Я прийняла всі ваші ідеали і жажду, і шукаю, де мені їх до життя прикласти... А от і шлях ви показали, і поведете сліпу...

Калинович. А поки ми підемо своїм шляхом, добре і те, що ви задумали робити. Тільки я не думаю, щоб вам це удалось. Тато не привик до тих ідеалів, які ви будете йому у вічі тикать; у вас щохвилини буде непорозуміння, сварка... Ну що робить? Це перехідний ступінь; ви ж, певно, казали татові й мамі про наше власне діло? Що вони?

Соня. Мама зна і рада, а татові ще не казала. На татові іменини ви приїдете і самі побалакаєте. Та ще захоп'їть Золотницького, тато буде рад. Петро Петрович має на тата вплив... А тільки ви не бійтесь нічого: я вас не зрадю — от моя рука!

Калинович (*цілує руку*). Рука сильна, і опертись на неї можна. А як тато не згодиться?

Соня. Тоді я приїду в город і ми повінчаємось — та й годі!

Калинович. Браво, рішення радикальне!

Соня. Ходім же поки що у хату. Я вам заграю, а ви заспіваєте, а тато любе спів.

Калинович. Ходім.

Ідуть.

Я буду так співать, щоб ти... щоб ви...

Соня. Ну-ну, вже не поправляйся, говори «ти», для мене це приємно.

Калинович. Щоб ти у кожній ноті чула моє до тебе щире кохання!..

Соня. Отак саме і я буду акомпаніровать. А старі наші будуть таять! Музика до всякого серця і до всякої душі однаково говорить своїм улесливим, чарівним язиком!

Пішли.

ЯВА ХІ

Ліхтаренко і Феноген (за сценою).

Феноген. Ой-ой-ой!

Ліхтаренко. Ой-ой-ой!

Вийшли.

Феноген. Я вас не боюся!

Ліхтаренко. І я вас не злякаюсь!

Феноген. Побачимо!

Ліхтаренко. Побачимо!

Феноген. Що ви мені можете зробити?

Ліхтаренко. А ви мені що? Я не Зеленський.

Феноген. Я? Ха! Я дещо знаю. Скажу — і полетиш!

Ліхтаренко. І я дещо знаю. Скажу — і зостанусь, а Феногенові — в потилицю!

Феноген. Ти про мене нічого не знаєш худого.

Ліхтаренко. І ти про мене нічого не знаєш.

Феноген. А за буряки!

Ліхтаренко. А за валахи!

Феноген. Що — за валахи? Що? Ну, скажи!

Ліхтаренко. Перше скажи за буряки, а я починать не хочу.

Феноген. А хто при здачі буряків взяв з заводу п'ятсот карбованців?

Ліхтаренко. Я взяв. Та не докажеш, не в ті взувся! А ти взяв за валахи з купця по гривенику від валаха — двісті рублів, і я докажу, бо маю лист від Крачковського!

Феноген. Я не брав — він сам дав.

Ліхтаренко. Еге! Не вмер Данило, то болячка вдавила! Слухайте, Феноген Петрович! Ви не сваріться зо мною, бо наскочила коса на камінь. Я не з тих, що бояться! Ні! Так і знайте. Беріть — я вам не заважаю, не заважайте й мені! Я не візьму по-дурному, а перше зроблю хазяїнові користь, а потім і себе не забуду... Краще зробимо між собою договір: брать, де дають і де можна, а на менших звертат! От ви хотіли вигнать Кліма — так і треба, щоб замазат очі за валахи, бо й він дещо знає, — тільки вам це не удалося; хотіли нашкодить за пшеницю мені, та нашкодили Зозулі... Бо ви чули дзвін, та не знаєте, відкіль він, — постаріли, нюхало зіпсувалося! За пшеницю я взяв теж п'ятсот рублів, по півкопійки з пуда — ану, докажіть... То-то! А якби ви були в компанії зо мною, то я взяв би по копійці і вам дав би триста карбованців, а хазяїн взяв би не сорок тисяч чистоганом, а тридцять вісім... Чого ж йому ще? Дай Боже повік! Що, хіба неправда?

Феноген. Правда!.. Дивлюсь я на тебе і думаю: де ти такий узявся? От вік прожив коло таких діл, де кожний день одним — великі бариші, другим — гроші, а третім, як кажуть, шиші, а такого ідола, як ти, не бачив! Ми хоч крились і криємось, а ти говориш про те, що взяв чи вкрав, немов кому добро зробив!!!

Ліхтаренко. А як же б ти думав?! Що то за слово — украсти? Украсти можна тільки коняку, вола і все те, що є живого і що готове вже лежить на своєму місці. Я нічого такого не беру, не краду — Боже сохрани! Я так роблю: щоб все те, що є в хазяїна, було ціле і щоб мені була користь! Це комерчеський гендель! От я одберу від мужиків оброчну казенну землю, візьму наділи в оренду, і мужики, оставшись без землі, будуть робить на нашого хазяїна як кріпаки! Та щоб від такого комерчеського генделя не мать користі? Тоді б я лічив себе посліднім дурнем! Хазяїн хоче заробить, і я хочу заробить! Всі рвуть, де тільки можна зірвать, а я буду дивиться та завидовать, як люде багатіють? Я не такий! Завидують тільки недотепа!

Феноген. І розумно, і правдиво! І де ти такий узявся?

Ліхтаренко. Хазяїни викохали! Бачите, колись, кажуть, були одважні люде на війні, — бились, рубались,

палили; голови котились з плеч, як капуста з качанів; тепер нема таких страховин і вся одвага чоловіча йде на те — де б більше зачепить!.. Колись бусурманів обдирали, а тепер — своїх, рідних! Як на війні нікого не жаліли, бо ти не вб'єш — тебе уб'ють, — так тут нема чого слини розпускать: не візьмеш ти, то візьмуть з тебе!

Феноген. Ну, поцілуємся і будемо товаришами!

Цілуються.

Ліхтаренко. Так краще! Знайте, що Петька Михайлов дуту свою торговлю і все хазяйство хоче зірвать міною банкрутства. Банкрутство — комерчеський гендель! Цим способом він обікраде багато людей, а сам наживе мільйон! Мені вже відомо, що і наш хазяїн взявся йому помагати і переганяє на свої степи дванадцять тисяч овець. Куртц — «еті нікогда!», бо він дурень, а ми — «еті всегда!». При салганах будете ви — не ловіть же гав! Коли перше брали копійку, беріть десять! Жалітись не будуть, нема куди: тут вор у вора краде! Коли що треба, я поможу, зате ж, що б я не зробив, — помагайте! Що б ви не почули: кому і скільки я дав одступного на торгах за оброчну казенну землю, за скільки я підкупив полномочених і всю громаду віддять свої наділи в оренду, — не ваше діло!

Феноген. Я і сліпий, і глухий, і німий: роби, як хочеш, та мене не забувай.

Входє Зозуля.

ЯВА XII

Ліхтаренко, Феноген і Зозуля.

Зозуля. До речі, я вас тут обох застав! Ви, Феноген Петрович, хазяїнові наговорили, а Порфирій Аристархович не заступились, і я зістався осоромлений невинно і без хліба!

Феноген. Тебе покарано для приміру, щоб другі бачили кару і боялись! А без страху — один візьме, другий візьме, потім розореніє; а ми всі хліб коло хазяїна їмо... Бережи хазяйського добра, як ока: гріх великий потай брать з економії.

Зозуля. Так я ж не брав, Бога бійтесь!

Ліхтаренко. То хтось другий взяв; з пальця ж не висмоктали?!

Зозуля. То я за другого повинен страждать?

Ліхтаренко. А так. От тепер тебе розщитали, гріх покрився, все затихло, і хазяїн заспокоївся, не буде гризти других. Потім, може, ще що пропаде, скажуть: Зозуля взяв, — а тебе вже нема, і знову тихо, і для других полегкість. Тут колесо так крутиться: одних даве, а другі про-скакують!

Зозуля. У мене волосся на голові піднімається від ваших речей. Невже вам ні крихти не жаль мене, моєї честі і моєї сім'ї? Я ж нічого не взяв, і ще навіть не навчився красти, бо тільки торік з земледільчеської школи вийшов. Ви ж цим псуєте навік в моім житті шлях: мене ніхто не прийме на службу!

Феноген. Приймуть! Ні доброго, ні злого атестата тобі не дадуть; публікації об тім, за віщо тебе розщитали, нігде не буде, то й місце, Бог дасть, найдеш собі! Тільки раю тобі: служи чесно, не паскудь своїх рук, то й ця вина тобі проститься; коли ж нас хто запитає: чого розщитали? — то і ми скажемо: сам не захотів!

Зозуля. То це й уся порада? То й хазяїн те саме скаже?

Феноген. Хазяїн сам сказав — розщитать тебе.

Зозуля. Боже мій, Боже мій! Що ж я татові скажу, що мати подума? Вони раділи, бідолахи, що я на хорошому місці, що буду їм помагати і менших братів вивести в люде, і на тобі — прогнали, прогнали ні за що, а кажуть: украв! Боже мій! Я украв! Та скоріше б у мене рука відсохла, ніж протягнулась до чужого, скоріше б мозок мій висох в голові, ніж прошептав мені думку украсти! Невже ні в кого з вас не поворухнеться серце жалем на мої правдиві слова, що я так щиро вам кажу?

Ліхтаренко. Так говорять усі, кого приструнчить лихо. Звідкіль же мірку взяти, щоб нею зміряти, що те, що ти говориш, — правда?

Зозуля. З серця, з серця чоловічого повинна мірка виникати, та тільки серця в вас немає, а честь давно вже потеряли, бо ви самі злодюги і не повірите нікому, що він

не краде так, як ви. Бодай же дітям вашим до всіх їх діл таку, як ви до мене, мірку прикладали! Каті бездушні ви! (Пішов.)

Ліхтаренко. Оце той дурень, що й в церкві б'ють!

Феноген. Смирився б, поплакав, походив, попросив, навколішках попросив — і знову б прийняли; а він, бач, як носа підніма і так нас опаскудив, що коли б почув хто, то ще б подумав справді, що ми злодії...

Ліхтаренко. Таким дурнем колись і я був... А хто б тепер повірив? Ха-ха-ха! Життя навчить. Молоде — дурне!.. Так я подожду в конторі, а ви про все доложите хазяїнові так, як слід... Не забувайте тільки нашої умови, тоді добре буде нам обом! (Пішов.)

ЯВА XIII

Феноген, а потім Калинович, Соня і Пузир.

Феноген (сам). Бачив я комерчеських людей багато, а такого ідола, як Ліхтаренко, ще не доводилося бачить!

Входять на крильце Калинович, Соня і Пузир.

Пузир. Знаєте, я б на вашім місці з таким чудовим голосом у протодиякони пішов: вічний і не важкий кусок хліба!

Соня. Учителю гімназії, тату, більш забезпечений, ніж протодиякон.

Пузир. Ні, дочко, протодиякон і забезпечений більше, і якось видніше місто!.. А приємно, приємно ви співаєте. Отакий у мене був колись чабан: як заспіває, то всі плачуть!.. Що ж, неграмотний, а вже я його вивів би в диякони. Ай, співав, ай, співав! Як заведе, бувало, «Он з-за гори, з-за лиману»... А-а! Чудово співав!

Калинович. Де ж і голосам бути, як не в народі, що виростає на волі, серед степу широкого! А у вас, кажуть, єсть такі степи, що нагадують собою степ Гоголя?

Пузир. Не знаю, я на степах у Гоголя не бував!

Соня. Гоголь, тату, писатель; він в книжці степ описав дуже гарно.

Пузир. Ха-ха! Який там в книжці степ? От якби він побачив справжній степ без краю, на котрім де-не-де мріють отари овець, а тирса вище пояса, мов шовком землю укриває і шумить, шумить... Я всю молодість провів у степу...

Калинович. А ви поетично малюєте степ... *(До Соні.)* Талант!.. Прощайте!

Соня. Краще б ви поїхали нашими кіньми, правда, тату?

Пузир. А чом же такого співаку та не одвезти!

Калинович. Спасибі! У мене є звощик.

Пузир. І весь час тут стоїть? Охота гроші тратить, певно, багато маєте... Ха-ха-ха!

Калинович *(сміється)*. Буде з мене!

Пузир. Прощайте! Кланяйтесь начальниці гімназії — дуже приятна жінчина. *(Іде.)*

Калинович. Добре!

ЯВА XIV

Вбігає Харитон.

Харитон. Феноген Петрович, нещастя: Зозуля повісився!

Феноген. Де?

Харитон. Уранці получив в конторі рощот, а оце свіжо повісився!

Соня. Ай!!

Калинович. Хазяйське колесо роздавило!

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Кабінет.

ЯВА I

Феноген *(один. Читає лист)*. «Многоуважаємий Феноген Петрович. Поспешаю очень спешно уведомлять

вас, что даже очень весьма хорошее і доходное іменіє для вас нашлось. П'ятсот десятиє, став рибний, водяной млин на два постава з фолюшами. От станції трьох з половиною верстов». (*Говоре.*) А де, то й не каже, боїть-ся, що обійдусь без нього — хитрий, з біса. Ну, що ж дали? (*Читає.*) «У городі новост: сьогондья Петра Тимофійовича посадили в острог!» (*Говоре.*) Отака ловись! Банкротство не удалось. (*Читає.*) «Большой скандал, і многім людам нещастя. На днях буду у ваших местах. Поговорім подрбно. Хазяїну об острог пока не говоріть. Ваш покорний слуга Григорій Мойсейович Маюфес». (*Говоре.*) Погано, Ліхтаренко казав, що у це діло вскочив і наш хазяїн. Чи сказати йому, чи справді промовчат? Мовчат краще, щоб не виявились часом мої стосунки з Маюфесом.

ЯВА II

Феноген і Марія Іванівна.

Марія Іванівна. Ну, Феногенушка, що ж наш іменник, вже одягся?

Феноген. Одяглися. Уговорив-таки надіть крохмальну сорочку і новий сюртук; а при ордені зовсім не той чоловік — і Золотницькому не вступають. Сидять і якусь комерцію на щотах викладають.

Марія Іванівна. Слава Богу, хоч причепурился. Соня вчора цілий вечір умовляла, бо, може, хто з города сьогондья приїде... От що, Феногенушка: я йому справила такий новий халат, що ах! Тільки ж ти знаєш, що Терентій Гаврилович буде сердиться, коли дознається, що я на халат багато грошей потеряла, так ти йому не говори, а поможи. Халат принесе Павлина і запросе за нього тільки п'ятдесят рублів. Сам побачиш, що це все одно, що дурно взять таку дорогу і гарну вещь! На случай же Терентій Гаврилович не захоче брать халата, уговори його, ти умієш. От тобі за це на чай п'ять рублів...

Феноген (*бере гроші*). Спасибі, Марія Іванівна; ради того, щоб Терентій Гаврилович носили гарний халат, я й дурно (*ховає гроші*) все зроблю, аби халат купили!

Марія Іванівна. Гляди ж, Феногенушка! Павлина тут сидить і жде. (*Говоре у прихожу.*) Ви ж постарайтеся, Павлина, не жалійте слів, умовляючи.

Павлина (*висунувшись у двері*). Будьте певні. Я вже знаю, що говорить... (*Причиняє двері.*)

Феноген. Та ви не тривожтесь, купимо!

Марія Іванівна. Ради Бога, Феногенушка! (*Пішла.*)

ЯВА ІІІ

Феноген, потім Пузир і кравчиха.

Феноген (*один*). Гарно почався день: п'ять рубликів вже маю.

Входе Пузир.

Пузир. Нікого ще не було?

Феноген. Економи ждуть в конторі; а тут у нас сидить Павлина з города, знаєте?

Пузир. Знаю. Чого їй треба? Це вже хоче покористуватись іменинами і здерти що-небудь. Терпіть не можу цієї бідноти. Як побачу старця, то, здається, тікав би від нього скільки сили.

Феноген. Щось принесла, не дає й глянуть, каже — подарунок.

Пузир. Клич!

Феноген (*у двері*). Заходьте, Павлина.

Входе Павлина з пакунком, закутанним у білу простиню.

Павлина (*кланяється*). З іменинами! Дай Боже много літ жить та багатить.

Пузир. Спасибі. А це що?

Павлина (*розгортає*). Вещ княжеська! Ночей недосипала, два місяці удвох з дочкою працювали. Прийміть від бідної вдови і не оставте своєю милостю.

Пузир. Що ж там таке, показуй мерщій!

Павлина (*показує*). Богом присягаю, що ні у кого такого халата немає, заказний.

Феноген. Ай халат, оце халат, так-так! У такім халаті можна і на засіданіє в земський банк. Гляньте: буряки! І овечки!..

Пузир *(розглядає)*. Скільки ж ти за нього хочеш?

Павлина. Бархат ліонський, шовк як луб, а робота! Два місяці трудились удвох!

Пузир. Ну, годі вже хвалить, товар видко, кажи, скільки?

Павлина. Скільки ваша ласка?

Пузир. Що там ласка! Чого доброго я помилюся і дам за нього більше, ніж ти сама хочеш. Кажи свою ціну за товар.

Павлина. Оцінуюте самі... Феногенушка, ну як по-вашому: ви світ бачили, людей знаєте — оцінуюте по совісті.

Феноген *(розгляда і ніби міркує)*. Що ж, сто карбованців.

Пузир. Тю!

Феноген. Чого ж тю?

Пузир. Купуй собі!

Феноген. Та побий мене Бог, при всій своїй бідності дав би п'ятдесят рублів.

Пузир. Ну, то давай.

Феноген. Одно, що мені не до лиця, а друге — я буду у княжеськім халаті, а ви в такім, що сором і в руки взять, — не приходитьсья.

Пузир. То нічого! Нарядишся, як пава, і будеш мене смішити! Ха-ха! А люде пізнають, де Феноген, а де хазяїн, хоч би я й рогожу надів.

Феноген. Та хто його знає! А скільки ж, справді, ви, Павлино, хочете? Кажіть свою ціну.

Павлина. Тільки для нашого благодітеля можу віддати за п'ятдесят!

Феноген. Все одно що дурно!

Пузир. А скільки ти йому дала факторського?

Феноген. Заслужив... Спасибі... *(Іде до дверей.)*

Пузир. Ну, вернись! Що ти, жартів не вмієш розуміть?

Феноген. Я по совісті кажу, а ви — фактор!

Пузир. Ну-ну! Беру вже халат, зроблю тобі приємність! На! *(Дає Павлині гроші.)* Переплатив карбованців десять. Ну що ж, переплатив — переплатив, це вже тобі на бідність!

Павлина. Та цей халат коштує більше двохсот карбованців. Мені його Петро Тимофійович заказали, та тепер їм не до халата: вчора їх посадили в острог.

Пузир. Що? Петра — в острог?

Павлина. Посадили голубчика. Та я, як почула, що їм тепер не до халата...

Пузир. Відкіля ж ти це знаєш?

Павлина. Вчора про це весь город говорив.

Пузир. Та, може ж, це ще брехня?

Павлина. Всі лавки і склади, кажуть, опечатали.

Пузир. За віщо ж, не чула?

Павлина. Бог його знає... Мошенство якесь!..

Пузир. Погано... Погано!

Павлина. Прощайте! *(Вийшла.)*

ЯВА IV

Феноген і Пузир.

Пузир. Погано... Чув?!

Феноген. Чув.

Пузир. Так і ти чув? Від кого?

Феноген. Та що ви, Бог з вами! При мені говорила жінщина, та щоб не чув — хіба я глухий?!

Пузир. Ні, бач, я подумав, що ти від кого другого чув. А як ти думаєш: чи це правда, чи тільки поголоска?

Феноген. Мені здається, що це з заздрощів мелють язиками. Петро Тимофійович багатіє не по дням, а по часам, люде заздрять і плещуть!

Пузир. А звідкіля б же вона взяла?

Феноген. З базарю... Чого тільки на базарі не плещуть... *(Глянув у вікно.)* О, пан Золотницький!

Пузир. Петро Петрович! От спасибі йому, це велика честь для мене!

Феноген. А з ним той, як би його... учитель гімназії — Калинович.

Пузир. Із Петром Петровичем в однім екіпажі?

Феноген. Еге.

Пузир. От вже за це я не вхвалив Петра Петровича: колись там ще студентом, каже, Калинович дітей у нього учив, а тепер возиться з ним як приятель! І чого тому Калиновичеві від мене треба? Унадився до нас, як свиня в моркву.

Феноген. Глядіть, чи не до Соні!

Пузир. Отакої! Де ж таки? Рівнялась свиня до коня, та шерсть не така. Вони пройдуть в гостину, там їх Соня прийме, а ти клич економів — нехай ідуть сюди.

Феноген вийшов.

ЯВА V

Пузир (*один*). Чи не чули вони... Калинович сьогодні з города, він повинен знать правду про Петра. (*Важко переводє дух.*) Ху ти, Господи, як мене перетривожила ця звістка — аж в грудях здавило. Погано... погано. Ще, чого доброго, і я вскочу. Згарячу не придумаєш, що його роби-ти. Перше всього треба заспокоїться. Ху ти, Господи...

Входять економи.

ЯВА VI

Зеленський, Ліхтаренко, Куртц і ще чоловіка три.

Ліхтаренко (*з підносом, на которім хліб і вінки з колосся*). Поздравляємо з іменинами, з наградю і з об-жинками разом.

Пузир (*приймає піднос*). Спасибі, спасибі. Сідайте.

Сіли. Мовчать.

А ніхто з вас вчора не був у городі?

Економи переглянулись. Мовчать.

Ліхтаренко. Ні.

Пузир. Я думав, може, хто чув які цікаві новинки городські.

Мовчать.

А скільки у нас поставили кіп усього хліба?

Ліхтаренко. В близьких трьох економіях двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці; а другий хліб ще не зічили.

Зеленський. Завтра скажемо.

Пузир. Поїду зараз подивлюся копи. Слава Богу, урожай хороший, аж дух радується!

Ліхтаренко. А вчора посадили...

Пузир (*схоплюється*). Посадили! Хто тобі казав?

Ліхтаренко. Ніхто нічого не казав. Посадили, кажу, у мене двадцять п'ять кабанів у саж для відкорму.

Зеленський. І я двадцять посадив.

Пузир. Ага! (*Сміється*.) Добре, добре, бо вже скоро і буряки треба копати. Починайте цей рік раніше, а то не управимось: сила буряка.

Ліхтаренко. Я за свої не боюся. Тепер мануїлівці — в наших руках!

Пузир. Хіба вже наділи взяв в оренду?

Ліхтаренко. Аякже, взяв!

Пузир. Митець! Чом же ти не говориш?

Ліхтаренко. Навмисне приберіг приятну звістку на сьогодні. І наділи взяв на десять літ, і казенна оброчна стаття за нами!

Пузир. Оце ти мене повеселив... А що, пане Зеленський?!

Зеленський. Та чи буде з того користь?

Ліхтаренко. Буде!

Зеленський. Побачимо.

Пузир. А чому взяв?

Ліхтаренко. Казенна по вісім карбованців, а наділи двадцять п'ять карбованців десятина в год.

Пузир (*цмока губами*). Ова! Оце вже на Ліхтаренка не похоже!

Ліхтаренко. Не полохайтесь, бо і я, вибачайте, скажу: це вже на Терентія Гавриловича не похоже. Ми маємо під боком безземельних робочих, — яку ціну дамо, за таку й підуть! Нікуди ж дітись, бо тут і дома, і замужем. От вам в десять літ певного бариша п'ятнадцять тисяч тільки на одних робочих, а земля сама себе окупе!

Пу з и р. Ні, що не кажи, а таки прорвався! Я думав, що ти візьмеш дешевше!

Лі х т а р е н к о. Не можна було ніяким способом: разів десять мусив напиватись з мужиками, музику наймав, сам танцював, насилу витанцював! Одних розходів на підкуп несогласних та на угощення — п'ятсот сорок вісім рублів тридцять дев'ять копійок.

Пу з и р. Ой-ой-ой! Такі розходи!

Лі х т а р е н к о. Та одступного за казенну землю з другими розходами чотириста п'ятдесят два рублі. Я шот покажу... А розкиньте на десять літ, то й вийде по одній копійці на десятину; коли ж невігодно, можна від наділів одказатись — єсть такий пункт. А як я винен, що не спитав, то розходи верну назад. Що робить?

Пу з и р. Оце вигадав! Посватав у мужиків землю, танцював на заручинах — і не повинчатись? Вінчаю! Тепер мужики нехай танцюють у нас на роботі по золоту в день! А ти маєш з чистої прибилі п'ять процентів від надільної оренди.

Лі х т а р е н к о. Спасибі... З шкури вилізу, то і мені перепаде чимало!

Пу з и р. Заробиш — матимеш!.. Оце, будши на земському собранії, я дізнався, що туди, під Херсон, кругом голод. Кормів нема. Мужики продають по півтора карбованця коняку, по сімдесят п'ять копійок вівцю. У нас же кормів сила, одного сіна триста скирт. Так завтра ти, Карло Карлович, і Феноген візьміть з собою шість чабанів і поїдете на ярмарки і по селах, скупуйте всіх овець! Вигодно: на руб — два буде баришу!!!

Ку р т ц. Овса — сімдесят п'ять копійок?! Еті — да. Бедний мушічок.

Пу з и р. Я не куплю — другі куплять.

Ку р т ц. Еті — да!

Пу з и р. А що то у вас, Карло Карлович, в руках?

Ку р т ц знімає платок з вещи.

Баранчик?

Ку р т ц. Чушіло! У менья хлєб — нет, у менья — овса! І я поздравляйт хазяїн, баранчик, чушіло! Еті — да... Сосун

баранчик! Чушіло моя робота. Парижська виставка — міндаль можна получал. Еті — да! Будіть стоял сто лет. Еті немножко комфор присипал і мол, еті — нет, еті — нікогда! Еті — да! Антик чушіло?

Пу з и р *(розглядає)*. Чудово! Як живе — і очі дивляться! Спасибі!

Лі х т а р е н к о. Карло Карлович не тільки шахмейстер, а ще й чучілмейстер.

К у р т ц. Еті — да! Куртц — спеціаліста чушіло. Я імейт міндаль за роботу чушілов.

Пу з и р. Чудово, чудово! Однеси, Феноген, у мою кімнату. Вибачайте, там мене гості ждуть, та й у вас, певно, у кожного діло є. *(Пишов.)*

ЯВА VII

Ті ж, без Пузиря.

Феноген несе чучело. Куртц його придержує і показує на шию чучела.

К у р т ц. Модель моя, міндаль, еті — да!

Лі х т а р е н к о. І у вас мендаль, і у чучела мендаль.

Всі сміються.

К у р т ц. Ну, еті меня зовсем не смешивает! У меня мендаль — еті — да, а у чушіло — еті — нет; у чушіло еті модель.

Лі х т а р е н к о *(до Феногена)*. Краще здійміть, бо хазяїн як побачить, то подумає, що Карло Карлович в насмішку над ним причепив баранчикові на шию орден.

Всі сміються.

Феноген. І справді. *(Пишов.)*

К у р т ц. Еті... еті... Ліхтаренкі... Еті... маленькій мальшик! Еті — да. Серіозов еті — нет, розсудов еті — нікогда, насмешівал — еті да! Фі! Паскудство... Еті... еті большой мушік, еті зубоскаль! *(Вийшов.)*

Всі сміються і виходять за Куртцом.

ЯВА VIII

Феноген і Ліхтаренко.

Ліхтаренко (*оглянувшись*). Заробив дещо (*дає гроші*), нате й вам. А може, й ви що заробили, то давайте мені.

Феноген. Де там я зароблю? Побий мене Бог, гнидію отут! Колись бувало...

Ліхтаренко. От поїдете овець купувать, то підживе-тесь.

Феноген. Трудненько буде через Куртца... А це ж від кого ви взяли і за віщо?

Ліхтаренко. І охота допитувати. Даю — беріть. Така умова.

Феноген. Правда! І де ти такий узявся?

Ліхтаренко. Чортзна-що розпитуєте. А ви де взяли? Підходящий ґрунт — от і родять такі люде, як ми з вами.

Феноген. Куди мені против тебе.

Ліхтаренко. Ну-ну, не прикидайтесь сиротою. Ви вже он поміщик, п'ятсот десятин будете мать.

Феноген. Тю, бий тебе сила Божа! Відкіля ти знаєш?

Ліхтаренко. Я все знаю. Що ж, поможи Боже купить. Ну, прощайте! А орден з чучела зняли?

Феноген (*сміється*). Зняв.

Ліхтаренко. У хазяїна на шиї орден, а він взяв причепив мендаль вівці!

Феноген і Ліхтаренко сміються. Ліхтаренко вийшов.

ЯВА IX

Феноген, а потім Пузир і Золотницький.

Феноген (*один. Лічить гроші*). Як в аптеці виважив — з копійками, сто сорок вісім рублів тридцять дев'ять копійок. А скільки ж Ліхтаренкові дісталось? От промітний чоловік! Прослуживши з таким ідолом при великій комерції тридцять п'ять літ, можна б було і тисячу десятин купити! Змій, а не чоловік: скрізь здере і всіх спокусить.

Входять Пузир і Золотницький.

Пу з и р. То ні ви, ні Калинович в городі, кажете, не були, то ніяких городських новинок і не знаєте?

З о л о т н и ц ь к и й. Я ж тобі вже казав, що не чув нічого. Та що тебе так цікавить у городі, скажи?

Пу з и р. Особого нічого, так собі.

Феноген цілує Золотницького в руку.

З о л о т н и ц ь к и й. Здоров, здоров, Феноген, з іменинником тебе! *(Дає йому в руку.)*

Ф е н о г е н. Спасибі. *(Іде.)* От щасливий день! Дають і дають. *(Вийшов.)*

Пу з и р. І що за охота розбещувать отак людей? «З іменинником» і зараз — тиць в руку гроші. А через вас і я мушу щось подарувать. *(Про себе.)* Наказаніє Боже з цими панами — портять людей!

З о л о т н и ц ь к и й. А хіба ти ще нічого не подарував? Ай-ай-ай! Тридцять п'ять літ чоловік служить, права рука...

Пу з и р. Та я ще поспію, ще подарую; тільки для чого портить людей!

З о л о т н и ц ь к и й. Феноген!

Пу з и р. Навіщо ви його кличете?

Входє Ф е н о г е н.

З о л о т н и ц ь к и й. Ну, даруй же вірного слугу!

Пу з и р. Я думав — увечері, а вам хочеться таки зараз. *(Набік.)* Наказаніє Боже з цими панами! *(До Феногена.)* Маєш від мене, Феногенушка, одного валаха; хотів тобі на добраніч про це сказати, так Петру Петровичу хочеться зараз.

Ф е н о г е н *(цілує Пузиря в руку)*. Господь воздасть вам сторицею. От щасливий день — дають і дають!.. *(Вийшов.)*

З о л о т н и ц ь к и й. От це по-хазяйськи.

Пу з и р. Ет, баловство!

З о л о т н и ц ь к и й. Всього, брат, з собою не забереш... Так, кажеш, двадцять дві тисячі кіп пшениці? Добрий урожай! А я ще не знаю, скільки у мене. Хотілось би подивитись твої копи!

Пузир. Поїдемо подивимось! Тут і верстви немає.
Золотницький. Поїдемо!

Пузир. Чудесно! Перед вашим приїздом я сам хотів їхати.

Золотницький. О, а це що? Халат? І який розкішний — диво! Певно, дочка примусила справить?

Пузир. Простісенько купив сам.

Золотницький (*розглядає*). Та воно й видко, що сам: Софія Терентіївна овець та буряків на халат би не посадила.

Пузир. А що, хіба вам не до вподоби?

Золотницький. Як можна — чудово! Вівці і буряки — символи хазяйства! Оригінальний смак! Хоч на виставку! Може б, ти мені продав цей халат?

Пузир. Купить.

Золотницький. Невже продаси?

Пузир. Чого ж, все продається.

Золотницький. Скільки?

Пузир. Сто.

Золотницький. А багато заробиш?

Пузир. По-хазяйськи.

Золотницький. Ну (*б'є руку Пузиря*), халат мій. Феноген!

Пузир. Носить на здоров'я. Я собі куплю у татар бухарський.

Входить Феноген.

Золотницький. Візьми халат і віддай моєму Дмитрію. Нехай гарненько обгорне в плед і запре в екіпажну скриню. (*Одходить і дивиться у вікно.*)

Феноген (*до Пузиря*). Як?!

Пузир. Продав за сто карбованців.

Феноген (*бере халат, до Пузиря тихо*). Бачите, а ви мені не вірили, що халат варт сто карбованців.

Пузир (*так само до Феногена*). Учись: за півгодини заробив руб на руб, та ще мало запросив. Такі люде, коли їм заманеться якої дурниці, утрое платять!

Феноген (*про себе*). Добре заробив! Бідна Марія Іванівна, даремно турбувалась, даремно раділа.

Пу з и р. А я й забув: скажи, Феноген, щоб мені запрягли бурого в бігунки і пару в шарабан, ми поїдемо на копи дивитись.

Феноген вийшов.

З о л о т н и ц ь к и й. Чудові квітки, клумби! Все переродилось, і ти сам переродився: сьогодні на вид ти вже не просто хазяїн, а настоящий обиватель.

Пу з и р. Все дочка чепурить!

З о л о т н и ц ь к и й. А знаєш, Терентій Гаврилович, дочка твоя дорога дитина.

Пу з и р. Аякже: золоту медаль получила!

З о л о т н и ц ь к и й. Просвіта, брат, — велика сила! Признаюсь тобі, що перше я заїздив до тебе тільки по ділу, тепер мені приємно бути у тебе і без діла.

Пу з и р. А що ж тут, справді, так перемінилось?

З о л о т н и ц ь к и й. Не те повітря: книги, газети, піаніно, освічена молода людина, та ще до всього артистка: гра, співа! О! Ти, брат, цього не розумієш!

Пу з и р. Ну, це вже даремно! Я сам любив і люблю спів. У мене був чабан...

З о л о т н и ц ь к и й. А, Бог з ним, що там твій чабан!

Пу з и р. Е, Бог з ним... Тільки те гарно, що вам до вподоби... А якби ви почули, як той чабан, бувало, заведе «Ой з-за гори, з-за лиману»!

З о л о т н и ц ь к и й. Ну, а Калинович як співа?

Пу з и р. Чув. І цей співає гарно.

З другої кімнати чуто «Гетьмани, гетьмани» або іншу, можна й не співають, як нема кому.

З о л о т н и ц ь к и й. Оперний голос! Талановитий, розумний, енергійний молодий чоловік Калинович! Таких молодих людей мало. Слухай, Терентій Гаврилович: от жених для твоєї Соні — пара, якої пошукать по білому світу.

Пу з и р. Отакої! Голодрабець? У Соні є жених — Чоботенко, мільйонер.

З о л о т н и ц ь к и й. Високий до неба, а дурний як треба. Найшов жениха! Він же безграмотний баран. Хіба ж

Чоботенко до пари Соні? Бог зна що викладаєш! Чоботенко у твоєї дочки гайдуком повинен служити, а не чоловіком її бути.

Пузир. Я вас, Петро Петрович, шаную, поважаю, але немало дивуюсь: вискіпали якогось учителишку і носитесь з ним...

Золотницький. Не учителишка, а учитель гімназії. Чудак ти, Терентій Гаврилович, ей-богу, чудак! Ну навіщо тобі багатий зять, коли ти сам багатий? Пора вже тобі шукать того, чого у тебе бракує.

Пузир. Я так і роблю: шукаю, де б більше купити землі, бо скільки б чоловік її не мав — все бракує.

Золотницький. Добре. Ну, а скажи мені: тобі приємно мати орден? Приємно, кажи, не угинайся!

Пузир. Я й не криюсь. Заслужив — і носю.

Золотницький. Так. Ну, а якби тобі дали один орден з широкою червоною стрічкою через плече, а збоку — зірда. То це було б ще приємніше?

Пузир. Ха! Широка, кажете, червона стрічка і зірда на боці — бачив... Не криюсь: ще приємніше. Що ж з того?

Золотницький. А коли б до всього цього тебе возвели в генерали: ваше превосходительство! Га? Ще було б приємніше?

Пузир. Я не розумію, для чого ви все це говорите?

Золотницький. А от для чого. Ні ти, ні твій Чоботенко ніколи такої честі не добудете: зірки вам збоку не носить, генералами вам не бути, хоч би ви всі свої добра і маєтки за таку честь віддали, а Калинович...

Пузир. Буде генералом, з зіркою? Ха-ха-ха! О, бодай вас.

Золотницький. Та ти, брат, не смійся! Ви з Чоботенком зостанетесь навіки чабанами та буряковими генералами, а Калинович може бути професором, директором гімназії, от і ти, і твій Чоботенко будете говорити йому — «ваше превосходительство».

Пузир. Чи буде він генералом, чи ні — я не знаю; а чим він є — я бачу і дочки своєї за нього не віддам!

Входє Соня і Калинович.

ЯВА Х

Пузир, Золотницький, Соня і Калинович.

Соня. Годі вам про діла балакати! Ходім до нас.

Золотницький. Дорога Софія Терентіївна, я тут обстрілював позицію і бомбами, і гранатами, і шрапнеллю сипав — не помагає! Неприятель уперто не здається. Дайте візьмемо його в перехресний вогонь.

Соня. Догадуюсь. Ви за нас з татком говорили, і, певно, тато не згоджується? Я вже бачу.

Пузир. Нізачо в світі! Це ти мене, дочко, хочеш у труну покласти!

Соня. Хіба моє щастя для вас, тату, — труна? Я цього не знала.

Пузир. Так знай! Щастя, якого тобі заманулось, — мені труна. Тебе сватає Чоботенко, я вже тобі говорив.

Соня. Тоді я промовчала, а тепер скажу вам, що я за нього не піду!

Пузир. Та ти ж його ще не бачила, подивися перше: з лица хоч воду пий, Бова Королевич! Росту (*показує сажень*) — о; плечі (*розводе руками скільки можна*) — о!

Золотницький. А голова (*показує кулак*) — о! Софія Терентіївна вибрала собі людину в подружжя, а ти їй раїш першерона! Навіщо тобі Чоботенко? У тебе, слава Богу, є чим копи возить.

Пузир. Ви не туди стріляєте! Чоботенко хорошого роду, хазяїн, з діда мільйонер. Я не хочу зятя з вітру, бідного приймака.

Калинович. Ви мене ображаєте!

Пузир. І ви мене ображаєте!

Калинович. Чим?

Пузир. Тим, що осмілились сватать мою дочку.

Калинович. Не всі люде дивляться вашими очима, а через те ви помиляєтесь, Терентій Гаврилович. Я люблю Софію Терентіївну, а не ваше багатство! До цього треба вам знати, що я лічу вас далеко біднішим від себе, і будьте певні, що у приймаки я до вас не піду ніколи! Віддайте все ваше добро, всі ваші мільйони старцям, а я візьму Софію Терентіївну без приданого.

Пу з и р. Що ви говорите? Я сорок літ недоїдав, недопивав, недосипав, кровію моєю окипіла кожна копійка, а тепер взять і віддять усе моє добро старцям! Опам'ятайтесь! Для чого ж я працював? Хіба отаке розумний скаже! Перехрестіться! «Віддайте старцям!» Ха-ха! Чув я про таких багачів, котрим нема чого роздавать, так вони хочуть, щоб всі з ними порівнялись. Ні! Так не буде. Ви не з того тіста, до якого ми привикли.

С о н я. Тату, багатство душі не має і не буде себе почувать нещасним, у кого б в руках не опинилось, а я маю живу душу, котрій натурально бажати бути щасливою з тим, кого любиш! А коли вам жаль вашого добра, нехай воно буде при вас, мене ж віддайте отак, як я стою, за Івана Миколайовича, і ми будемо щасливі! Чого ж ще треба?

Пу з и р. Щаслива, щаслива! Ти щоб тільки була щаслива? Ти? А я? Я?! Щоб здох від муки, яку ти мені робиш! Собі, йому і всім, усім ти добра і щастя зичиш, а батькові? Батькові? Зла, муки, смерті? Ні, так не буде. Скоріше вогонь розіллється водою, ніж я дам своє благословення на такий шлюб. *(Вийшов.)*

ЯВА ХІ

Золотницький, Соня, Калинович.

Золотницький. Дика, страшенна сила — нічого з ним не зробиш без боротьби.

К а л и н о в и ч. Краще було б не зачіпать цього питання сьогодні, на іменини!

С о н я. Я цього не ждала і тепер стою німа, не знаю, що сказать.

К а л и н о в и ч *(до Золотницького)*. Порадьте!

Золотницький. Тут сам Соломон розвів би руками! Феноген! А ви йдіть, я попробую з ним по-своєму сам побалакать.

Входє Феноген.

К а л и н о в и ч *(до Соні)*. Ходім!

Пішли.

ЯВА XII

Феноген і Золотницький.

Золотницький. Иди, Феноген, і попроси сюди Терентія Гавриловича. Скажи, що я зараз їду і хочу з ним попрощатись.

Феноген. Як же то можна! Без обіда поїдете?

Золотницький. Так вийшло.

Феноген (*ідучи, про себе*). Погане щось вийшло!

ЯВА XIII

Золотницький сам. Потім Феноген і Пузир.

Золотницький. Коли Терешко забере собі що в голову, він не може переносить супереки! Третировать його треба, тоді він пом'якшає!

Входе Феноген.

Феноген. Зараз вийдуть.

Золотницький. Що він там робить?

Феноген. Якусь комерцію викладають на щотах. Вони ніколи даремно не сидять.

Золотницький. Скажи, Феноген, щоб мій екіпаж зараз запрягли.

Феноген. Терентій Гаврилович вас не пустять. (*Вийшов.*)

Золотницький. Побачимо.

Входе Пузир.

Пузир. Чого ви мене кликали, знову хочете мучить вашим Калиновичем?

Золотницький. Мужик ти був, мужиком ти і будеш!

Пузир. Яким родився, таким і помру!

Золотницький. Єсть чим хвалитись! Для чого ж ти орден почепив?

Пузир. Заслужив — і почепив!

Золотницький. Шмаровоз! Хоч би уважив на те, що я — сватом; сказав би: подумаю і дам одповідь, а то як

чабан обійшовся з освіченою людиною. Нога моя не буде у тебе... я зараз їду.

Пузир. Як завгодно. Віддайте ж мені гроші за халат.

Золотницький. Я вишлю їх на пам'ятник Котляревського, бо ти з губи зробив халяву: обіщав і не вислав.

Пузир. То всі сто карбованців?.. Що ви? Нехай Бог боронить! Я за десять карбованців такий хрест йому поставлю з свого дуба, що за верству буде видко!

Золотницький. Став собі, а я сто карбованців вишлю в Полтаву.

Пузир. Пропало сто карбованців ні за цапову душу.

Входє Феноген.

Феноген. Коні запряжені в бігунки і шарабан давно.

Пузир (*до Золотницького*). Поїдемо ж хоч подивимось копи.

Золотницький. Їдь сам.

Пузир. Як сам, то й сам. (*До Феногена.*) Винеси шапку.

Феноген. Шапка в прихожій.

Пузир. Так не поїдете?

Золотницький. Іди ти к чорту, мужик!

Пузир. І чого б я сердився, наче Калинович ваш рідний син.

Золотницький. Щоб ти знав.

Пузир. Як? Незаконний?

Золотницький. Дурак!

Пузир. Оце й ви гірше мужика: у моїй хаті лаєтесь!

Золотницький. Я не хочу з тобою балакать. Скажи, Феноген, щоб скоріше коней подавали.

Пузир. Так нехай шарабан розпряжуть. Я поїду сам в бігунках.

Феноген вийшов.

Прощайте! (*Подає руку.*)

Золотницький одвернувся.

Пузир (*здвигнув плечима*). Як завгодно. (*Вийшов.*)

ЯВА XIV

Золотницький, а потім Соня і Калинович.

Золотницький. Уперта шельма, а ще до того роздратований.

Входять Соня і Калинович.

Ні приступу. Треба нам їхати зараз.

Калинович. І я тиєї думки, мій од'їзд найскоріше заспокоїть тата.

Соня. Без обіда, як-таки можна?

Золотницький *(до Соні)*. Що ж робить, оставатись не можна. Послідня проба не удалась, а ви себе, Софіє Терентіївно, не видавайте.

Соня. Я дуже стривожена. У мене так нерви витягнуті, що я ледве сльози здержую.

Калинович. Чого ж плакати, Софіє Терентіївно, я думаю, що ваше давнє рішення від такого повороту не перемінилось?

Соня. Не тільки не перемінилось, а виросло, окріпло.

Калинович. І мені більше нічого не треба. Правду кажучи, ми таки самі винні: дуже раптом насіли на тата, і тепер мені жаль його — він правий по-своєму!

Соня. А ми по-своєму!

Калинович. Так, бачите, шанси нерівні: поле битви зостанеться за нами; а тато, ображений вкрай, потеряє всі свої мрії... Його становище далеко гірше!

Золотницький. Само собою, краще б було і йому, й вам, коли б все сталось по згоді, ну, а коли згоди нема...

Соня. І коли її через два тижні я не добуду, то приїду в город, і ми повинчаємось.

Калинович *(цілує їй руку)*. Гніздечко у мене готове — тихе, приютне, світле — і жде голубку; будьте ж спокійні!

Входе Феноген.

Феноген. Коні готові.

Золотницький. Ходім, попросаємось з мамою.
Соня. Не будемо їй нічого говорити!
Золотницький. А причину од'їзду придумаємо.

Вийшли.

ЯВА XV

Феноген, а потім Маюфес.

Феноген. А я таки угадав: цей голодранець свата нашу Соню. Ні, брат, не в ті взувся.

Входе Маюфес.

Маюфес. Здоровенькі були!

Феноген. А, Григорій Мойсейович.

Чоломкаються.

Маюфес. Що це у вас з іменин так рано гості роз'їжджаються, чи не дізналися про діло?

Феноген. Яке діло?

Маюфес. Я ж вам писав, що Петро Тимофійович в острозі, а тепер слідователь по важним ділам посадив у острог таких хазяїнів, як Зенделевич і Петренко!

Феноген. Ой, і Петренка посадив?

Маюфес. Положим, Петренко дав двісті тисяч залогу, а Зенделевич сидить. Я думаю, що доберуться і до Терентія Гавриловича.

Феноген. А хазяїн же при чім?

Маюфес. Дванадцять тисяч овець взявся сховати від кредиторів.

Феноген. А хто ж це докаже? Купив.

Маюфес. Ну, коли мені заплатять, я можу мовчати, але гроші за продані вівці по книгам Михайлова не показані, — треба заплатити шістдесят-сімдесят тисяч!

Феноген. Заплатить — і край.

Маюфес. А поки там що — погано. Якби другий слідователь, а то — страшний чоловік... Він хоче всіх залякати; поки заплатить, поки все виявиться — пожалуйте в острог.

Феноген. От тобі й маєш! Невже ж Терентія Гавриловича можуть у острог?

Маюфес. Можуть. Погане діло. Я приїхав навмисне побалакати. А де ж Терентій Гаврилович?

Феноген. Поїхав копи оглядати. А наше діло як?

Маюфес. Давайте розписку, що в случає покупки іменія ви мені платите п'ятсот рублів, і я вас повезу в іменіє. Ай, іменіє, ай, іменіє! Ето што-нібудь особенного!

Вбігає парубок.

ЯВА XVI

Парубок, Феноген і Маюфес, а потім Марія Іванівна і Соня.

Парубок. Феноген Петрович, — нещастя!

Феноген. Що там таке, хто-небудь повісився знову?

Парубок. Хазяїн пробі кричать. Упали і не можуть піднятись. Побіжу рятувати.

Феноген. На килим! Беріть ті носилки, що гній виносять з конюшні, і бігом туди, я зараз.

Парубок вийшов.

(Удвері.) Марія Іванівна, Софія Терентіївна! *(До Маюфеса.)* Зайдіть, будь ласка, у контору, я вас покличу.

Маюфес. Можна. *(Пішов.)*

Феноген. О Господи, що за феральний день!

Входять Марія Іванівна і Софія Терентіївна.

Марія Іванівна. Що тут сталось?

Соня. Де тато?

Феноген. Поїхали копи оглядати та на царині, кажуть, упали, не можуть встать. Люде побігли вже туди, а я зараз послав носилки й сам піду.

Марія Іванівна. О Господи, що це таке?

Соня *(до Феногена)*. Мерщій ідіть і ви до татка!

Феноген пішов, і Марія Іванівна за ним.

Треба зараз у город послать за лікарем. Може, ногу зламав. Напишу Івану Миколайовичу записку, щоб зараз лікар приїхав. (*У двері.*) Мишка! Скажи, щоб запрягли ша-рабан.

Входе Марія Іванівна.

Марія Іванівна. Не видно!.. О Господи! Що з ним трапилось, хоч би довідатись... Що ти там, доню, пишеш?

Соня. Послать треба за лікарем, а поки виявиться, що там, та поки коні запряжуть, записка буде готова; тут кожна хвилина дорога, може, перелом, нехай Бог боронить.

Входе Феноген.

Ну, що?

Феноген. Несуть. Стогнуть тяжко!

Марія Іванівна. Що з ним, що? Не чув?

Феноген. Вони поїхали полюбоватись на копи і отут, зараз за ровом, побачили біля кіп чиїхсь гусей, що смикали копу; прудко підїхали до гусей, схопились з бігунків і погналися за гусьми, та спіткнулись через ритвину і сильно упали.

Чуть стогін: «Ой, ой!»

Соня (*до Феногена*). Натє записку, зараз — за лікарем.

Феноген вийшов. Входить Пузир, опираючись на двох робітників.

ЯВА XVII

Пузир, Марія Іванівна і Соня, а потім Феноген.

Пузир. Ой, ой! Тихо! Ой! Мабуть, щось всередині порвалось. Ой, ой! Як дихну, неначе ножем ріже по животу, ой!!

Соня. Я посилаю зараз за лікарем, тату!

Пузир. Не треба. Фельшара краще... Ой... фельшара, лікаря не треба.

Садять на диван. Входе Феноген. До Соні тихо: «Послав». Робітники вийшли.

Пузир. Феноген, ой! Я бачив, що у двір їхав Маюфес, де він?

Феноген. Тут.

Пузир. Посадили?

Феноген. Не питав.

Пузир. Поклич... Покли... ой! Поклич!

Феноген. Хоч одпочиньте.

Соня. Таточку, нехай потім, вам важко говорить.

Пузир. Поклич!

Феноген (*іде*). Що його робить? Григорій Мойсейович ще гірше розтривоже... Треба самому сказати. (*Вертається*.)

Пузир (*через сльози*). Чого ж не йдеш? Не муч, клич!

Феноген (*про себе*). Що буде, то буде — однаково, скажу... Та я сам все знаю!

Пузир. Говори... Посадили?

Феноген. Посадили!

Пузир. О-о-о!

Марія Іванівна. Боже мій! Що з тобою?

Пузир. Ох, погано!

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Кімната та ж.

ЯВА I

Соня, Феноген, Марія Іванівна і Пузир.

Соня (*одчинивши обидві половини дверей, стоїть на порозі. Після паузи*). Помалу, помалу...

Марія Іванівна і Феноген ведуть Пузиря під руки і садовлять у крісло, обложивши подушками.

Таточку, голубчику, краще б ви лежали. Лікар говорив, що вам потрібен спокій, щоб вас ніщо ані крапельки не тривожило!

Пу з и р. Хазяйство, дочко, — не можна лежать.

Со н я. Здоров'я дорожче хазяйства.

Пу з и р. Мені легше.

Со н я. То й добре, а як розтривожите себе ділами, то знову буде гірше.

Пу з и р. Поки не зроблю всіх розпорядків по хазяйству, то ще гірше тривожусь... Я недовго... Побалакаю об важнім ділі і ляжу. Доню! Напиши Петру Петровичу, щоб приїхав. Він сердиться на мене, а ти напиши: при смерті, хоче помириться.

Со н я. Я вже, тату, написала.

Пу з и р. Хіба ти думаєш, що я справді помру?

Ма р і я І в а н і в н а. Господь з тобою... Ніхто не думає. Що ж з нами, сиротами, станеться, а з хазяйством? Краще нехай я помру.

Пу з и р. Годі, стара! Я так спитав. Я й сам знаю, що не вмру. Рано ще, рано — хазяйство не пускає.

Со н я. Я, тату, і сама нічого такого не думала, а просто догадалась, що вам би хотілось бачитись з Петром Петровичем, і написала.

Пу з и р. Іди сюди.

Со н я підходить. Пу з и р гладить її по голові.

Розумна головка. Я не вмру, не бійтеся — чого я буду умирати? Завтра або післязавтра поїду з Феногеном вівці купувати... Феноген! Поклич Маюфеса.

Феноген вийшов.

Капосна хвороба причалила мене до ліжка, а тепер кормів нема, можна купити по сімдесят п'ять копійок... вівцю... ох...

Ма р і я І в а н і в н а. Бог з ними, старий, з тими вівцями!

Пу з и р. Що ти тямиш! Феноген купив три тисячі по карбованцю, а Куртца й досі нема... Вони переплачують... Я б купив по сімдесят п'ять копійок!

Марія Іванівна. Бог дасть, поправишся, тоді й сам поїдеш та й купиш, скільки хочеш.

Пузир. Пропустимо гарячий час, і Чобіт все скупить; а коли ти діждешся, щоб вівця була сімдесят п'ять копійок? При такій ціні два карбованця чистої пользи на штуці.

Марія Іванівна. А може, й на той рік буде недород.

Соня. Ох, як тяжко слухать таку розмову і мовчать.

Пузир. Ой!!

Соня. Лягли б ви краще, тату.

Входє Маюфес.

Пузир. От побалакаю з чоловіком і ляжу. А ви йдіть.

Марія Іванівна. Ходім, дочко!

Вийшли.

ЯВА II

Пузир, Маюфес і Феноген.

Пузир (*до Маюфеса*). Ну що? Кажі коротко, я нездужаю, довго не можу сидіть.

Маюфес. Ваше заявлення слідователь уже одібрав з почти. Писар його мені казав, що поки на слідстві не буде доказано, що вівці тільки на випас, заявлення не допоможе!

Пузир. Ох! Як страшенно заболіло у спині, мов огнем пече! Ну?

Маюфес. Всі кажуть, що треба адвоката, а без адвоката — швах!

Пузир. Ох! А скільки адвокат візьме?

Маюфес. Я ходив до найкращого, діло він знає.

Пузир. Ну, скільки ж?

Маюфес. Десять тисяч!

Пузир. Що?

Маюфес. Десять тисяч.

Пузир (*тяжко переводє дух*). Не дам!

Маюфес. Щоб потім не каялись.

Пу з и р (*крутить головою*). Не дам!
Ма ю фе с. Ваше діло!
Пу з и р. Нехай триста!
Ма ю фе с. Це йому на один сніданок.
Пу з и р. Ну, п'ятсот!

Маюфес здвигує плечима.

Тисячу!

Маюфес, скривившись, чує голову.

Більше не дам!

Ма ю фе с. Ваше діло. А тільки менше десяти тисяч не візьме.

Пу з и р. Бійся ж ти Бога! Тепер за ці гроші можна купить десять тисяч овець!

Ма ю фе с. Це правда. А тільки вівця тут не допоможе, треба адвоката.

Пу з и р. Господи Боже мій — десять тисяч! Це грабіж! За віщо ж, за віщо?

Ма ю фе с. Таке діло!

Пу з и р. Яке ж діло?.. Ти покажеш, що я нічого не знав і прийняв овець тільки на випас, покажеш?

Ма ю фе с. Покажу.

Пу з и р. От і все діло!

Ма ю фе с. А скільки ви мені дасте за таке показаніє?

Пу з и р. Тобі? Сто карбованців дам!

Ма ю фе с. То краще мені сказать, що я нічого не знаю. Навіщо мені клопіт: будуть тягати на допроси, на слідствіє, на переслідствіє? Я чоловік зайнятий ділами — одна потеря.

Пу з и р. Двісті дам!

Ма ю фе с. Ні, Терентій Гаврилович, не таке діло.

Пу з и р. Триста!

Ма ю фе с. Як я візьму за таке діло триста карбованців... ви самі скажете, що я дурень.

Пу з и р. Ну, п'ятсот!

Ма ю фе с. Як не дасте тисячу, то я не свідок!

Пу з и р (*тяжко переводє дух*). Ох! (*Звісивши голову, мовчить. Після паузи тихо, страждущим голосом.*) Дам тисячу!

Маюфес. То давайте зараз!
Пузир. Ти ж ще не показував?
Маюфес. Бо ще ж не питали. А спитають — покажу
у вашу пользу.

Пузир. Так тоді й дам.

Маюфес. Як не дасте зараз, я не свідок.

Пузир. Хіба ти мені не віриш?

Маюфес. Таке діло.

Пузир. Ідол же ти проклятий... Феноген! Вижени його
в шию!

Маюфес. Зачім же у шию? Я і так піду.

Пузир. В шию! Ой... В шию його! В шию! Ой, ой, ой!
(Хапається за попереk.) Наче щось порвалось усередині.

Феноген робе ступінь.

Маюфес (одходе до дверей). Феноген Петрович, ви
чоловік розсудочний, не сделайте скандала! (Зникає за
двері.)

Пузир. Ах ти, ідол проклятий...

Маюфес (вигляда у дверей). Я, навпроти, покажу те-
перечки, що ви вівці ховали і помагали злосному банк-
ротству.

Феноген (кидається до дверей). Та йдіть ви к бісо-
вому батькові!

Маюфес зникає.

Пузир (втирає нім). Ах ти гадина... Ах ти грабитель!
Ріже живого чоловіка і в рану пальцями тикає.

Феноген. Заспокойтесь. Я вам пораю таких свідків,
що під присягою скажуть все, що вам завгодно: і що ба-
чили, і чого не бачили, і що знають, і чого не знають. А ви
їм дасте тільки по двісті карбованців.

Пузир. Дам, зараз дам, з радістю дам! Кажи, хто
вони?

Феноген. Я і Ліхтаренко.

Пузир (через сльози). Вірний слуга... Спасибі тобі!
Кращих свідків і не треба. (Втирає очі.) Ти і дурно пока-
жеш, щоб врятувать свого хазяїна від сорому, — я тебе
знаю.

Феноген. Покажу, ей, покажу, дурно покажу... А ви свого вірного слугу подаруєте — дасте на дорогу до слідователя двісті карбованців.

Пузир (*зітхає*). Дам! Посилай за Ліхтаренком! І сам з ним побалакай, бо я не могу.

Феноген (*у двері*). Петрушка! Звели, щоб Харитон зараз їхав у Мануйлівську економію і покликав сюди Ліхтаренка.

Пузир. Каторжний жид — жили вимотав... Де ж? Тисячу карбованців! А? Люде вдвох за чотириста карбованців хрест поцілують, а він один хотів зцупить тисячу. Дай води...

Феноген подає. Пузир п'є. Входять Марія Іванівна і лікар.

ЯВА III

Марія Іванівна, лікар, Пузир і Феноген, а потім
Маюфес.

Лікар. Що ж це ви робите? Знову встали.

Пузир. Я вже зібрався йти полежать.

Марія Іванівна й Феноген беруть його під руки.

Лікар. Не смійте вставать!

Пузир. Не можна — хазяйство.

Марія Іванівна. А Боже мій, Боже! Здоров'я миліше всього на світі!

Виходять. З дверей виглядає Маюфес. Тихо: «Феноген Петрович...»
Феноген махає йому рукою. Коли Пузиря вивели, Маюфес входе.

Маюфес (*сам. Постоявши*). Ах ти, хам! Ні сорому, ні совісті не має. За таке діло п'ятсот карбованців дає. Ні, почтеннійший, дасте ви мені тепер дві тисячі, бо ніхто такого показання не зробить, як Григорій Мойсейович.

Входе Феноген.

Феноген. Що ви хотіли ще сказати? Говоріть мерщій, поки біля слабого лікар.

Маюфес. Коли ж поїдемо оглядати землю? Мені на-доїло возитись.

Феноген. Ото-бо й біда, що сам не знаю коли.

Маюфес. Як вам завгодно — я більше не буду турбуватись! Тільки не забувайте, що ви і не оглянетесь, як землю цю ухоплять мужики. Вони теперички показались. Одні біжать на переселеніє, другі тікають з переселенія, а треті бігають, висунувши язика, шукають — де б тут з поміччю банка землю купить! П'ять літ назад я сам приторговував людям землю по сто двадцять п'ять—сто тридцять, а мужики, на свою голову, уже нагнали ціну двісті двадцять п'ять за десятину.

Феноген. Чув-чув. Всякому земля потрібна. Чого доброго, переб'ють. Знаєте, може, я одпросюсь у хазяїна, то завтра раненько приїду в город, та й махнем на оглядини... У мене недовго: сторгуємо, купча — і грошики на стіл.

Маюфес. Пора, пора вже вам на своє хазяйство.

Феноген. Ох, не кажіть! Запізнився, здорово запізнився, давно пора.

Маюфес. Зате ж який опит і яку практику маєте! Ви своє надолужите. Коли ви могли обманювать Терентія Гавриловича, то кого ж після цього ви не обманите.

Феноген. Ха-ха-ха!

Маюфес. А через десять літ Феноген Петрович буде такий великий пуріц, що бідного Григорія Мойсейовича гнатиме в шию.

Феноген. Бо таки й справді ви багато заправили! Де ж таки: за показаніє тисячу карбованців!

Маюфес. Так яке ж показаніє, подумайте.

Феноген. Бог зна що говорите! Та я й Ліхтаренко візьмемо по двісті карбованців.

Маюфес. Як? Ви? Ну, глупості! Ви ж нічого не знаєте!

Феноген. Що нам скажуть, то ми те й покажемо у слідователя.

Маюфес. І будете присягать?

Феноген. Будемо!

Маюфес. І хрест цілувать?

Феноген. Поцілуємо.

Маюфес. Ой-ой-ой! Хороший християнин! І вам не гріх?

Феноген. А вам?

Маюфес. Я хоч що-небудь знаю, а ви нічого не знаєте.

Феноген. Так і ви ж за гроші мусите показувати те, що вам звелять, ну і ми так само.

Маюфес. Ай! Що ви говорите? Хіба можна рівняти бідного жидка, фактора Гершка, до Феногена Петровича?! Ви — поміщик — і за двісті рублів будете показувати неправду і хрест цілувати? Цілувати хрест?! Ай! Мені аж страшно стало. *(Здригнув.)* Такий чоловік. Ні, я не вірю, ви жартуєте.

Феноген. Хе-хе-хе! Ви хочете мене засоромити, щоб я не перебивав вам заробітку?.. Даремна праця. Ви тільки гарненько самі подумайте: чого ж то вам такі привілеї в житті, що ви можете усе робити, аби гроші, а я то вже і не можу? Та коли б я не так думав і не так робив, як думаю і роблю, то не мав би де під старість голову прихилити. І ви самі сміялись би з мене, взиваючи посліднім дурнем, — от що! А тим часом прощайте. Піду до хворого. *(Іде й обернувшись.)* Завтра ждіть мене! *(Вийшов.)*

ЯВА IV

Маюфес. Ай-ай-ай! Нещасний я чоловік! З рота виврвали такий зарібок! І як його теперечки жити на світі? Уй вейзмір, вейзмір! *(Вийшов.)*

ЯВА V

З других дверей виходять Соня і Калинович.

Соня. Спасибі, що приїхали. Восьмий день вас жду, насилу діждалась.

Калинович. Признаюсь вам, що і тепер приїхав після довгої боротьби.

Соня. І як вам не сором! Невже ви, після ваших поглядів, на тата гніваєтесь?

Калинович. Ні краплі; і гніватись не маю ніякого права.

Соня. Так чого ж тоді боротьба? Диво.

Калинович. А ви розміркуйте: тато образився моїм сватовством, і я мусив оставити ваш дім, щоб ніколи сюди не появлятися без його згоди на те; тепер, коли тато тяжко слабує, він має право подумати, що я приїхав, ждучи його смерті, щоб...

Соня. Смерті? *(Закриває лице. Пауза.)* Ваш лікар говорив, що тато умре? Кажіть, кажіть, не бійтесь, я здержу себе, я... я... можу володіть собою!

Калинович. Заспокойтесь! Я нічого не знаю... Я говорю так — наприклад. Я боявся, щоб мій приїзд не потривожив хворого.

Соня. Татові про ваш приїзд ніхто не скаже. А ви простіть мій егоїзм: я не думала, що ставлю вас в неприємні умовини. Я зовсім ошаліла, не знаю, не знаю, що робить! Татові то гірше, то легше. Лікар каже: операцію треба, тато не хоче... Я вже одважилась і послала Петру Петровичу лист, бо думала, що ви так-таки і оставите мене, безпомічну...

Калинович. Тепер я бачу, що справді вже дуже егоїстично оберігав свою персону, забуваючи про ваше горе, про вашу безпомічність. Простіть.

Соня *(усміхаючись)*. Прощаю, прощаю. Порайте ж мені, що його робить?

Калинович. Може б, виписати професора?

Соня. От бачите, а мені і в голову це не прийшло.

Входить Золотницький.

ЯВА VI

Соня, Калинович і Золотницький.

Соня. Петро Петрович!

Золотницький. Дуже рад вас бачить!

Чоломкаються.

Соня. Спасибі, що уважили мою просьбу, я не маю слів, як дякувати вас.

Золотницький. Нема за що, дорога Софія Терентіївна! Хоча тато тоді й образив мене як старосту ди-

кими словами, а коли чоловік при смерті, то все забувається.

Соня. Йому то легше, то гірше.

Входе лікар.

ЯВА VII

Соня, Золотницький, Калинович і лікар. Лікар чолонкається з Золотницьким і Калиновичем.

Золотницький. Як же здоров'я слабого?

Лікар. Здоров'я його тепер цілком залежить від операції, я вже два рази йому говорив, а він і слухать не хоче про операцію. Зараз страшенно тривожиться тим, що шахмейстера нема з вівцями, а післязавтрього збирається їхать купувать вівці... Мені нема чого тут робить, прощайте!

Соня. Я вас не одпустю! Прошу оставатись. Ми тата умовимо, і він згодиться на операцію.

Лікар. Навряд. Страшенно упертий чоловік.

Соня (*до Золотницького*). Може, хоч вас послухає, бо ми й справді не можемо нічого подіять.

Золотницький. Попробуєм разом всі умовлять.

Соня. Так ви зостанетесь? Прошу!

Лікар. Ради операції зостанусь. Операція — єдиний рятунок.

Соня. Спасибі. Поки лікар біля слабого, всі надіються, всім легше. (*Простягає руку лікареві.*) Спасибі, велике спасибі.

Лікар. Дозвольте ж мені поки що де-небудь одпочить, бо я сьогодні мало спав.

Соня. Я зараз вам приготую кімнату. (*Вийшла.*)

Золотницький. Скажіть, будь ласка, єсть надія?

Лікар. У нього нарив біля почок, і вже назрів. Треба сьогодні ж зробити операцію, бо коли прорве нарив все-редину — зараженіє крові і мортус! Я йому казав про це, а він нізащо не хоче операції, не вірить.

Золотницький. Що ж за хвороба, від чого?

Калинович. Пам'ятаєте, поїхав на іменини копи оглядять?!

Золотницький. Ну?

Лікар. Гуси скубли копу пшениці, він страшенно озлився на гусей, що таку потерю роблять, схопився з бігунків і побіг за ними по уклону — хотів убить гуску... Біг, себе не тямлячи, та через ритвину схибнувся, упав з розмаху навznak і одбив почки! От що гуси зробили!

Золотницький. Класична птиця! Рим спасла, а хазяїна погубила!

Калинович. Знаєте, таке нещастя. Якось не приходитьсь висміювать!..

Золотницький. Повірите, Іван Миколайович, що мені страшенно жаль Терешка, а разом з тим я ледве здержую гомеричний сміх, коли намалюю перед собою картину погоні за гусьми!

Калинович. Та Бог з ним! Такий тяжкий акт твориться в сім'ї, що трагічністю своєю переважає сміх!

Золотницький. Воля ваша, а я не можу не підкреслити: у чоловіка двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці — ну і треба ж йому гнатись за гусьми, що скубли одну копу!

Лікар. Типічно!

Калинович. Лишім цю розмову, прошу вас.

Входить Соня і дівчина.

ЯВА VIII

Соня, лікар, Калинович, Золотницький, а потім Феноген.

Соня. Кімната ваша готова. От дівчина покаже.

Лікар. Спасибі. *(Пішов за дівчиною.)*

Соня. Говоріть, що розказував без мене лікар?

Калинович. Одно: треба зараз операцію, а тато не хоче.

Соня *(до Золотницького)*. Ходім до тата: будемо умовлять.

Золотницький. А може, заснув.

Входить Феноген.

Здоров, Феноген.

Феноген *(цілує в руку)*. Приїхали, благодітель.

Золотницький. Ну що, Терентій Гаврилович спить?

Феноген. Де там, такий хазяїн засне! Тривожаться то тим, то сим. От Ліхтаренко їм потрібен, я послав уже давненько, а його нема. Знову Куртца ждуть, а оце зараз, на лихо, почули, що вівці замекали, і хочуть сюди вийти подивиться з вікна на овець, бо в ту кімнату, де вони лежать, не видко, а перед цими вікнами раз у раз проганяють шматки овець (*підходе до вікна*), коли починаються салгани. Он гляньте: справді Куртц пригнав напоказ овець.

Золотницький. О! Хазяйське ухо і за стінами почуло любу серцеві овечу розмову.

Феноген. Ходім, Софія Терентіївна, виведемо їх сюди.

Соня. Боже сохрани! Татові спокій нужен. Лікар забороняє йому вставати! Зараз треба операцію робить!

Феноген. Не знаєте ви тата! Ніхто його не вдержить в ліжку, поки ноги дибають. Десять літ тому назад Терентій Гаврилович весь октябрь місяць був біля отар, жив в курені, на дощі, і сильно простудився: кашляв, голова боліла, пропасниця біла, гірше ніж тепер — так біла, що від землі підскакувало все тіло; а ми таки поїхали на ярмарок гурт скуповувати і тисячу биків купили. Та хіба це раз було. Ех, не знаєте ви тата. (*Утирає сльози.*) Таких хазяїнів мало світ родить.

Соня (*до Золотницького*). Ходім до тата... Ні, ви йдіть, а я покличу лікаря, та разом не пустимо і умовимо згодитись на операцію.

Золотницький. Добре. Я уговорю його. (*Пішов в одні двері, а Соня — в другі.*)

ЯВА ІХ

Феноген (*сам*). Вони умовлять, вони не пустять! Діти! Щоб Терентій Гаврилович не побачив новий товар? Ха! Та він рачки сюди прилізе, та скоріше він умре. Де ж таки? Жде тих овець, як свята, зна, що вони тут, — і він їх послухає, буде лежать! Ніколи в світі!

Входе Соня і лікар.

ЯВА X

Феноген, лікар і Соня.

Лікар. Я, ей-богу, не знаю, що робить з таким чоловіком, як ваш тато! Не пускати його, коли він так уперто хоче вийти, — це для його природи однаково, що навмисне дратувати, тривожити, і він цим самим ще гірше себе розіб'є, ніж тим, що вийде.

Феноген. Свята правда! Їх удержати не можна... Я тридцять п'ять літ з ними не розрізнявся і знаю їх більше, ніж себе.

Лікар. От бачите!

Соня. А Господи! Невже ж вівці йому миліші, ніж життя?

Лікар. Хазяйство або смерть — такий девіз!

Соня. Там Петро Петрович, тато його послуха, ходім, поспробуємо умовити!

Лікар. Попробуємо!

Вийшли.

ЯВА XI

Феноген (*сам*). Розумні слова: або хазяйство, або смерть! Велика правда! Земля, скот, вівці, хліб, комерція, бариші — оце життя! А для чого ж тоді, справді, і жити на світі, коли не мати цього нічого? Та краще гробаком нечувственим родиться, аніж такою людиною, що про хазяйство не дбає! Нехай Бог боронить, коли б у мене пропали ті гроші, що я маю, — зараз би повісився.

Входить Куртц.

ЯВА XII

Феноген і Куртц.

Куртц. Еті день добрий!

Феноген. Здоровенькі були!

Куртц. Еті овса — готова. Зічас будить шпаціровал перед окна.

Феноген. А почому купили?

Куртц. Еті — ніпочом, руб десять, руб двадцать.

Феноген (*набік*). Виходить, Карло цапнув більше за мене, а я його лічив дурнем!

Входить Золотницький і лікар.

ЯВА XIII

Феноген, Куртц, Золотницький і лікар, а потім Соня, Марія Іванівна ведуть Пузиря.

Золотницький. А?! Смерть за плечима, а він плаче, що його не пускають подивитись на овець.

Лікар. Воюющий мечем од меча гибнет. Хазяйство — його меч, від нього й смерть. Так мусить быть, і не варт сперечатись!

Соня, Марія Іванівна ведуть Пузиря.

Пузир. Бог з вами, що ви собі вигадали: лежи, коли вівці пригналі? Я не смертельний.

Золотницький (*до лікаря*). Ходім до Калиновича, він там скучає.

Хочуть іти.

Пузир. Петро Петрович! Хіба вас не кортить подивитись на овець?

Золотницький. Я зараз прийду.

Виходять з лікарем.

Пузир. Здорові були, Карло Карлович!

Куртц. Еті — я здоров, ошінь здоров. Спасибі! А ви, еті — нет... еті — пльохо.

Пузир. Пройде! Ідіть до гостей! Соною, попроси Петра Петровича!..

Соня і Марія Іванівна вийшли.

Багато купили?

Куртц. Еті — восьмсот.

Пузир. Вісімсот? Тільки? Чого ж так мало?

Куртц. Я еті не можіт покупал. Ярмарка, еті — да, село, еті — нет. Дома, еті мушік продал, руб десять овса, а еті берьот овса! Мушік берьот руб десять, плачіт, жена — плачіт, діті — плачіт.

Пузир. Як, по рублю десять? Феноген купив — руб, а Чобіт он купив — сімдесят п'ять копійок.

Феноген. При мені багато купця наїхало і ціна піднялась, тепер, певно, понижчала, бо вже накупились. Піду подивлюсь овечок. *(Вийшов.)*

Куртц. Правда. Купса еті — нет! А только я не мошіт торговался: сказаль мушік руб десять, я еті платіл; сказал мушік еті руб двадцать, я еті платіл! Зашем торговалса, когда руб двадцать — еті завсем ніпочом. Еті... еті...

Пузир. Ну, а якби сказав п'ять рублів?

Куртц. Да! Да! Еті... Еті... да! П'ять не сказаль, еті — нет, сказаль руб десять, руб двадцать — больше, не сказаль. Еті ніпочом. Мушік, еті, плачіл. Я не торговал, еті — нет, еті — нікогда!

Пузир. Е, вже як такий купець, то краще не купуй овець!

Куртц. Еті — да! Я не купіл.

Входе Феноген.

Пузир. Післязавтрього сам поїду з Феногеном.

Куртц. Сам, еті — да!

Пузир. Нехай проганяють овець. Мені важко сидіть.

Куртц. Еті — да! Болной зовсем, не надо сматрил. *(Пішов.)*

ЯВА XIV

Феноген і Пузир.

Феноген. Там приїхав урядник, хоче вас бачити.

Пузир. Підожде. Оберни крісло до вікна. Так. О, овечки! Хороші... Єсть з кордюками... Худі, бідолаги. Нічого, одгодуємо. Восени чистої прибили два карбованця на штуці... Так, Феноген?

Феноген. Шерсть, сало, солонина і шкури — так думаю, що більше двох!

Пузир. Бирі мої, бирі! Цкелей! У, ви славні биречки мої. Іч, як ідуть, мов військо перед генералом. Недурно Петро Петрович звав мене овечим генералом. Поклич Петра Петровича.

Феноген вийшов.

Ху-у-у! (*Витира нім.*) Слава Богу, хоч у спині не болить так, як боліло, — певно, налив прорвало всередину, і легше стало. Бирі, бирі, бирі... Мало купив дурний цей Карло.

Входе Харитон.

Харитон (*з дверей*). Феноген Петрович!

Пузир. Чого тобі? Лізеш, не спитавши, чи можна.

ЯВА XV

Пузир, Харитон, потім Золотницький і Феноген.

Харитон. В передній нікого нема, я думав, я поспішав...

Пузир. Підожди, нехай вівці пройдуть. Не перебивай мені любоватися.

Входе Петро Петрович і Феноген. Феноген тихо розмовляє з Харитоном.

Чого ви там сидите, Петро Петрович, подивіться, які овечки і по рублю десять. Мерщій же, послідні проходять. Бирі, бирі, бирюшечки, бирічки!

Золотницький. Худі дуже.

Пузир. Нічого, зате молоді. Одгодуємо — два рублі на руб пользи. Отак треба хазяйнувать.

Входе лікар.

Золотницький. Правда!

Пузир (*тяжко переводє дух*). Феноген, поверни мене на хату.

Феноген (*повертаючи крісло*). В Мануйлівці нещастя!

Пузир. Що, тік згорів?

Феноген. Ні.

Пузир. Слава Богу. А що ж там сталось?

Феноген. Бунт. Робочі Ліхтаренкові голову розбили.

Пузир. Як?

Феноген (*до Харитона*). Розкажи, що знаєш.

Харитон. Почалось, кажуть, зранку. Мануйлівці, бачите, хотіли, щоб брали їх усіх щодня на роботу по такій ціні, як договорилися тоді, коли взяли в оренду їх наділи. А Ліхтаренко ніби ціну зменшив і тільки половину людей взяв на роботу. Ну, почався гвалт! А тут строкові робочі за харчі почали ремствувать. Слово по слову, хтось налаяв поганим словом Ліхтаренка. Ліхтаренко вистрілив з револьвера. Чи ранив, чи вбив — не знаю. Тоді кинулись до Ліхтаренка, він не вспів утікати в контору, і хтось каменем розбив Ліхтаренкові голову. Тепер Ліхтаренко заперся в конторі і щохвилини палить в вікно з револьверта. Люде одступили, але похваляються підпалить двір і тік.

Пузир. Ідоли! Пси! Феноген! Нехай зараз пошлють від мене телеграму губернаторові і ісправникові так: бунт робочих, убили управляючого, підпалили двір. Налякать їх — скоріше виїдуть. До речі, тут урядник, клич його сюди. А ти, Харитон, бери другого коня, скачи в Мануйлівку і вкруть назад, щоб я знав, що там робиться.

Феноген і Харитон вийшли.

Бачите, ви кажете лежать. Де ж мені влезать? От все сам зробив — і тепер аж легше. От урядник поїде в Мануйлівку, тоді я ляжу, спочину і завтра видужаю! Побачите!

Золотницький (*до лікаря*). От натура!

Лікар. Нерви страшенно напружені. Я певен, що в нього налив лопнув і почалося зараження крові, замітьте — пропасниця б'є.

ЯВА XVI

Пузир, лікар, Золотницький, Феноген і урядник.

Пузир *(до урядника)*. Чули, певно, про бунт в Мануйлівці?

Урядник. Чув зараз.

Пузир. Прошу вас, беріть людей звідціль і їдьте, будь ласка, в Мануйлівку зараз. Губернаторові і исправникові посилаю телеграму.

Урядник. Мануйлівка не мого участка. Крім того, я маю друге важне порученіє. По ділу злосного банкрота Михайлова слідователь постановив сьогодні привести вас для допроса як обвиняємого в сокритії дванадцяти тисяч овець. Получіть повістку. *(Подає.)*

Пузир. Сокритіє?! Яке сокритіє?

Урядник. Не знаю.

Пузир. Я прийняв вівці від Петьки Михайлова на випас!

Урядник. Не знаю.

Пузир *(витирає нім)*. Я вам кажу! У мене свідки єсть.

Урядник. Предписано вручить повістку і сьогодні привести для допроса як обвиняємого...

Пузир. Як привести?!

Урядник. Під караулом.

Пузир *(піднімається)*. Під караулом?! Що ж це? *(Опускається в крісло.)* Світ перевертається, послідні часи наступили. *(До всіх з одчаєм.)* А? А? На випас дав дванадцять тисяч овець, а слідователєві показав, що я переховую його вівці!.. Ах ти ідол, ах ти прахвост.

Золотницький. Та у тебе ж свідки, певно, єсть?

Пузир. Аякже! Ах ти ідол! Феноген, чуєш? Ти ж свідок?

Феноген. Своїми вухами чув, своїми очима бачив і знаю... Я присягну, що на випас.

Пузир *(нервово, часами, витирає нім)*. Чуєте? Он які люде понаставали: прахвости із прахвостів, анафемі із анафем! Обмане, обікраде, заріже, ограбить, чортові душу продасть — аби гроші! Ні сорому, ні честі!.. Чи

чувано коли про такі діла? Голяк масті Петька Михайлов, не маючи ні шеляга в кишені, умудряється брать гроші в банках, без грошей бере товари на фабриках, скрізь позичає, і всі дають! Багатіє не по дням, а по часам, тисячі бідолаг несуть йому гроші, як у банк, на проценти, а потім раптом шарах: банкрут! І такий злодій, мошеник, грабітель тягне за собою в тюрму чесного, ні в чім не винуватого хазяїна! Ідольське... Прокляте діло!

Золотницький. На тобі лиця нема, іди приляж, ми діло обміркуємо.

Пузир (*через сльози*). Петро Петрович! Рятуйте, рятуйте мою честь! Честь, честь мою топчуть в болото! Я двісті, триста тисяч дам залогу.

Золотницький. Все зроблю, заспокойся!.. (*Тихо*.) Брат Калиновича прокурор, він допоможе, справедливо полегшить твоє становище.

Пузир. Так? Ох!.. (*Тихо*.) Скажіть, нехай рятує... я надіюсь, я певен.

Золотницький. Зараз візьму Феногена і їду до слідователя. Що можна, все зробимо.

Пузир (*тихо*). Просіть від мене Калиновича... Нехай вибачить... Я дам благословення на шлюб з дочкою... (*Тяжко переводє дух, пропасниця його б'є, він витирає піт і говоре про себе*.) Обіщать можна все, аби вирятував... Обіцянка-цяцянка. (*До всіх*.) А будь ти проклят, вельзевулів ти син, Петька ти Анафемович, бодай твоє тіло так розпалось, як твоє крадене багатство!

Лікар. Годі вже! Ідіть приляжте і заспокойтесь.

Пузир. Піду, піду. (*Опираючись на Феногена, підводитьсь*.) І ви заспокойтесь, обійдеться без операції — налив прорвало. Одно погано: пропасниця причепилась... Нічого, пройде, і завтра я таки поїду з тобою, Феногенушка, вівці куповать.

Феноген. Поїдемо, поїдемо!

Пузир (*іде й стає*). Ага!.. Скажи, Феноген, Карлу, що одна овечка, з послідніх, біленька з кордючком, має поранений хвостик; друга, чорненький лоб, шкандибає на

праву задню ножку. Нехай Карло обдивиться, щоб часом не згинули, — шкода худоби і потеря...

Пішли.

Лікар (*до Золотницького*). Два-три дні — і смерть!

Урядник. А що ж мені робить, що я скажу слідователеві?

Золотницький. Скажіть слідователеві, що Терентій Гаврилович одібрав повістку від смерті і скоро дасть показаніє перед Богом.

Завіса

«ОДИН ІЗ БАТЬКІВ НОВОЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ...»

Літературна творчість Тобілевича — це тільки одна сторона його громадської діяльності. Не забуваймо, що з його був не тільки визначний письменник, але й славний артист [...] І як письменник-драматург, і як артист, Тобілевич — коштовний самородок у своїй натуральній формі.

Сергій Єфремов

Родина Тобілевичів була унікальною, її справедливо називають основою українського театру. Старший син Іван Карпенко-Карий був драматургом і актором, його брати — режисерами та акторами: Микола Садовський, Панас Саксаганський, сестра — актриса та співачка Марія Садовська-Барілотті. До того ж у родину Тобілевичів увійшли видатні артистки українського театру: Марія Заньковецька (вона стала дружиною Миколи) та Софія Тобілевич (дружина Івана після смерті Надії Тарковської). Завдяки діяльності цієї родини Україна отримала свій професійний театр, а завдяки Івану Карпенку-Карому — чудову драматургію. Від неї повіяло таким свіжим вітром, що той повів одразу вловили і критика, і глядачі не тільки в Україні, а й за її межами. Так, під час гастролей українського театру в Москві 1901 року газета «Театральные известия» дала таку лаконічну (хай і не дуже вправну), але точну характеристику художньому почерку драматурга:

Малороссийский он Островский,
Фотограф родины своей.
Его перо лишь правдой дышит.
И чужд ему совсем шаблон...
Он так же славно пьесы пишет,
Как и играет славно он.

Іван Карпович Тобілевич (літературний псевдонім — Іван Карпенко-Карий) народився 29 вересня 1845 року в селі Арсенівка Бобринецького повіту біля Єлисаветграда (тепер с. Веселівка Новомиргородського району Кіровоградської області). Предки Тобілевичів колись були досить багаті, на-

лежали до польської шляхти. Карпо Адамович Тобілевич працював управителем поміщицьких маєтків за чинш, тобто за певну частку прибутку від господарства. Одружуючись, батько викупив дружину Євдокію Садовську з кріпацтва у пана Золотницького, хоч у минулому її рід був козацьким. У цій простій, од природи обдарованій родині, де жила любов і повага, й виховувалися майбутні театральні діячі. Мати була лагідною і доброю людиною, мала чудовий голос. Саме їй завдячують діти своїм талантом, вважаючи, що мати заронила в їхні душі перші зерна артистичного хисту. Іван, найстарший з дітей, дуже захоплювався маминими піснями і в дитинстві мало не щодня просив її розповісти й проспівати «Наталку Полтавку» Івана Котляревського напам'ять.

Батько хотів бачити дітей освіченими, він особисто вчив їх грамоти вдома. Але ж дати усім шістьом дітям ґрунтовну освіту збіднілий шляхтич не мав змоги. Найстаршого Івана перед школою він наставляв: «Учись, синку, учись! Ми люди бідні, ніхто нас не порятує, коли ми самі себе не порятуємо!» Спочатку свого первістка Карпо Тобілевич віддав у Бобринецьке повітове училище, яке у 1859 році Іван закінчив на «відмінно». На цьому наука майбутнього письменника й актора закінчилася. Сімейний бюджет не міг потягнути подальшого навчання, тому мрії про університет залишилися тільки мріями. Батько влаштував чотирнадцятирічного Івана писарчуком в канцелярії спершу в Малій Висці, а згодом у Бобринці. Кар'єра виявилася досить успішною, хоча сама робота не була милою. Коли у 1865 році повітовим центром став Єлисаветград, Іван Тобілевич почав працювати там у канцелярії поліцейного управління.

Ще навчаючись у Бобринецькому училищі, Тобілевич захопився театром, і це захоплення стало його відрадом, віддушиною. Своїй другій дружині Софії Віталіївні Карпенко-Карий пізніше розповідав, що на вистави знаменитого актора Олдріджа, який був на гастролях у Єлисаветграді влітку 1861 року, він ходив пішки з Бобринця, вистоював зранку під театром, сидів цілий день на бульварі, а після вистави вночі знову йшов, щоб на ранок устигнути на службу. Театр став змістом життя майбутнього драматурга. Він ретельно займається самоосвітою, бере участь в аматорських виставах. Коли було вирішено поставити на сцені

«Назара Стодолю» Шевченка, Івану Тобілевичу запропонували роль Гната Карого. Під час репетицій Іван усе більше й більше захоплюється молодою акторкою, яка грає роль Галі, — Надією Тарковською. Шевченкова п'єса їх не тільки познайомила, а й поєднала. У 1870 році вони одружилися (до речі, внучатими племінниками Надії Тарковській доводяться відомі російські митці — поет Арсеній Тарковський та його син, відомий кінорежисер Андрій Тарковський). На згадку про цю доленосну роль Тобілевич залишає у псевдонімі прізвище Шевченкового героя, додавши цю частину псевдоніму до іншої — імені, по батькові — Карпенко. Так в літературу, драматургію та театр на довгі роки приходить нова постать, яскрава, непересічна особистість — Іван Карпенко-Карий.

На жаль, сімейне щастя Івана та Надії було недовгим. З п'ятох дітей двоє померло, молодою пішла з цього світу й дружина. Сумного вдівця помітила акторка Софія Віталіївна Дітковська, подруга його сестри Марії: «Перші дні його вступу до нашої трупи я теж уважно приглядалася до нього. Адже ж то був Машин брат, який, за її словами, завжди заступав їй батька і морально, і матеріально. Обличчя у Івана Карповича було ще не старе. Сірі розумні очі вмiли дуже уважно й привітно дивитись на того, з ким він розмовляв. Густе русяве волосся було зачесане на боковий проділ. На скронях уже почала пробиватись сивина, і такі ж сиві ниточки виблискували у його зачісці. Він виглядав трохи втомленим і зажуреним». Так, раннє вдівство та постійні турботи про хліб насущний для багатодітної сім'ї зістарили митця, але не зламали його, не згасили вогонь творчості.

У 1883 році майбутній драматург в альманасі «Рада» друкує оповідання «Новобранець», підписане псевдонімом Гнат Карий. А в 1884 році Іван Тобілевич потрапив під підозру свого ж відомства, й указом міністра внутрішніх справ був звільнений з посади секретаря поліції за неблагонадійність. Цей випадок афористично прокоментував Франко: «Росія втратила поліційного пристава, Україна зискала Карпенка-Карого». Але без роботи в Єлисаветграді протриматися із сім'єю було неможливо. Іван Карпенко-Карий покидає місто й переїжджає на хутір Надія, який був закладений на землях поміщиків Тарковських і названий Іваном Карповичем на

честь дружини. Тут він займається хліборобською працею, виховує дітей, а ночами читає й пише.

З такого життя Івана Карпенка-Карого вириває Михайло Старицький. Отримавши запрошення працювати в його трупі, Карпенко-Карий збирає речі, залишає дітей на старого батька і готується до театральної кар'єри. Але Івана Карповича заарештовують за те, що, працюючи в поліції, він використовував своє службове становище для виготовлення фальшивих документів для революціонерів, і відправляють на заслання в Новочеркаськ. Коли ж туди приїхала вже давно закохана в Івана Карповича Софія Віталіївна Дітковська, то була вражена його виглядом: «Зустріло мене бліде, здивоване, немов крижане, обличчя. Потім радість, зворушення й сльози...» Проте Карпенко-Карий не міг зламати життя дівчині, він умовляв її: «Ви ще молода, повна сили й надій. Що вам робити тут, у моїй могилі? Залишіть мене одного. Навіщо нищити своє молоде життя? Не хочу я від вас такої великої жертви». На засланні Карпенко-Карий навчився ремесел палітурника та коваля, написав свою першу драму «Чабан» («Бурлака»), створив блискучі твори: «Бондарівна», «Мартин Боруля», «Розумний і дурень», «Наймичка», доопрацював «Безталанну». А тим часом від Софії приходили зворушливі листи, на які він відповідав, але до себе не кликав. Софія Віталіївна згадувала: «Нарешті прийшов один лист, в якому Іван Карпович просив мене перевірити себе саму: чи зможу я заради нього зректися і своєї роботи, і свого краю, і своєї родини. Прочитавши оті слова, я вже більше не вагалася, я знала, що мушу їхати до нього і що без нього немає для мене щастя на світі». На початку червня 1884 року Софія Дітковська прибула в Новочеркаськ і стала дружиною Івана Тобілевича.

Перший «Збірник драматичних творів» І. Карпенка-Карого вийшов у Херсоні 1886 року. У 1887 році драматург отримав дозвіл на звільнення і 5 червня виїхав з Новочеркаська, через кілька днів прибув до Єлисаветграда, а звідти на хутір Надія, де Іван Карпенко-Карий під гласним наглядом поліції знаходився до 10 грудня 1888 року. Півтора року Іван Карпович каторжно працював на землі, рятуючи від конфіскації за борги свій хутір і землю Тарковського. Митець не зважав ні на що, він хотів залишити дітям власну чисту землю. Дружина згадувала: «Довелось йому тоді

надовго забути про своє перо і взятися до інших знарядь праці: і до плуга, і до коси, і до лопати... Іван Тобілевич цілими днями, а в жнива — то й ночами працював на полі. Навіть обід і полудень ми виносили йому туди. Він та ще два робітники всьому давали раду. Як це було трудно, знають лише ті, хто без усяких грошових запасів приступає до справжнього, серйозного діла, маючи лише руки. Та дякуючи невпинній праці..., земля... почала десятирицею обдаровувати свого працівника... Минуло багато років, перш ніж Іван Карпович... заплатив свій останній борг і міг вільно зітхнути і спокійно заснути».

Щойно було знято гласний нагляд і заборону жити в Києві, Харкові, Москві та Петербурзькій губернії, актор і драматург вирішив повернутися на сцену. Спочатку він вступає до трупи Миколи Садовського, але вона згодом розпалася. Потім — до трупи Панаса Саксаганського, в якій грала сестра Марія зі своїм чоловіком. Проте на цей колектив посипалися нещастя: прямо на сцені, зігравши Софію з «Безталанної», померла Марія Садовська, а в Катеринославі страшна пожежа знищила все майно мандрівного театру. Коли не було гастролей, Карпенко-Карий повертався на хутір, вдень працював у полі, а ночами писав. Тут, на хуторі Надія, народилися кращі його драматичні твори: «Сто тисяч», «Хазяїн», «Сава Чалий», «Суєта», «Житейське море». І хоча писати Іван Карпенко-Карий почав значно пізніше, ніж грати на сцені, він створив 18 оригінальних п'єс і 3 етюди, які й досі не сходять з театральних підмостків.

За роки своєї акторської діяльності Карпенко-Карий створив цілу галерею образів: Возного («Наталка Полтавка»), Терентія Пузиря («Хазяїн»), Калитку («Сто тисяч»), Мартина Борулю й Омелька («Мартин Боруля»), багатія Хоми («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці...»), Барабаша («Богдан Хмельницький»), Шила («Як ковбаса та чарка...»). Кажали, що артистичний талант Карпенка-Карого не одразу впадав у вічі. Його гра була позбавлена ефектних рухів і жестів, які відразу привертають увагу глядача. Але разом з тим вона відзначалася художньою досконалістю, силою почуття, справжньою поетичністю. Усі, кому доводилося бачити на сцені Карпенка-Карого, були вражені тим, як старанно і тонко обробляв він кожний образ. Тобілевич керувався однією думкою — якнайповніше й якнайглибше розкри-

ти характер, психіку, внутрішній світ персонажа. На думку історика українського театру Олександра Кисіля, Іван Карпенко-Карий виступав на сцені природно, його гра була надзвичайно тонкою. Актор створював малюнок психічного стану людини «без різких зовнішніх ознак, без зайвих подробиць».

У 1890 році письменник вступив до товариства українських артистів, тоді ж актор і драматург створив власну трупу. Постійна напружена творча й виснажлива фізична праця, нервові переживання, проблеми й турботи позначилися на здоров'ї митця. Через хворобу він у 1906 році покинув сцену. Дружина повезла його лікуватися за кордон, але, на жаль, допомогти хворому було вже неможливо. Іван Карпенко-Карий помер 15 вересня 1907 року в Берліні. Його тіло було перевезено в Україну й тут поховано на кладовищі в с. Карлюжини біля хутора Надія.

Вражений звісткою про смерть Карпенка-Карого, Іван Франко писав: «Чим він був для України, для розвою її громадського та культурного життя, се відчує кожний, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би читав його твори; се зрозуміє кожний, хто знає, що він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому щодо ширини й багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистрої обсервації життя і ясного та широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов'янських народів».

Т. М. Панасенко

ПРИМІТКИ

«Сто тисяч»

Вперше цю комедію було подано до цензури у 1889 році під назвою «Гроші», але тоді її було заборонено ставити на сцені. І. Тобілевич дещо змінив у п'єсі, дав їй назву «Сто тисяч» і знову подав до цензури, яка цього разу дозволила її до вистави. Вперше «Сто тисяч» було надруковано у львівському журналі «Зоря» за 1891 рік, а потім п'єса з деякими виправленнями увійшла до другого тому «Драм і комедій» І. Тобілевича, виданого в Одесі 1897 року.

ДІЯ ПЕРША

С. 4. *Часний* — частний (дільничний) пристав, поліцейний урядовець у містах в царській Росії.

Торічеллієва пустота — безповітряна просторінь у трубці барометра. Торічеллі — італійський учений, винахідник барометра.

Адіо — адью, адью (*франц.*), до побачення.

С. 14. *Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле кутю ля фушет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!* — Копач намагається говорити французькою і каже перекручені французькі слова, що означають: «Хай живе Буланже! Хай живе Ельзас! Геть Німеччину! Вилки для пирога! Як свиня! Картопля! Хай живе батьківщина!».

Марго — автор поширеного колись підручника французької мови.

С. 19. *Же гран апетит. Альом суне!* — У мене великий апетит. Ходімо їсти.

ДІЯ ДРУГА

С. 19. *Чепіга зайшла.* — Чепіга — народна назва сузір'я Оріон.

С. 22. *Пермете, коман — вів ля патрі* — дозвольтє, як живе батьківщина.

С. 30. *Ле козак, пур ашеве, сон едю-касьен, альом* — козак, щоб закінчити свою освіту, ходімо.

С. 31. *Крумер* — зняряддя для розпушування ґрунту в полі.

ДІЯ ТРЕТЯ

С. 41. *Кунтуш* — старовинна верхня одежа.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

С. 51. *Реприманд* — догана, докір.

«Хазяїн»

Комедію «Хазяїн» Іван Тобілевич написав у 1900 році, того ж року її було дозволено цензурою до вистави.

Видано «Хазяїна» спочатку в Києві 1902 року окремою книжкою, а потім цей твір увійшов до третього тому «Драм і комедій» І. Тобілевича (Карпенка-Карого), виданого в Одесі у 1903 році.

ДІЯ ПЕРША

С. 54. *Шахмейстер* — спеціаліст з вівчарства.

С. 55. *Куртаж* — винагорода за посередництво при складанні якої-небудь угоди.

С. 58. *Фрески* — тут різко окреслені барвисті малюнки.

С. 60. *Страхова премія* — плата того, хто страхує що-небудь страховому товариству за визначений в умові час.

Лодзинські фабриканти. — Лодзь — місто в Польщі, де було багато фабрик, що виробляли сукно і шерсть.

Салгани — різниці, де ріжуть овець та топлять смалець із овечого сала; звідси — «салгани» означає й саму реалізацію відгодованих за літо на випасі овець.

С. 62. *Ресторація* — ресторан.

Постоялий двір — заїзд, двір, де зупиняються приїжджі до міста.

С. 63. *Оброчна казенна земля* — земля, що використовува-лася казною шляхом здавання її в оренду.

С. 64. *Магар* — сіяна трава.

С. 64. *Отава* — молода трава, що виростає після того, як попередню скошено.

С. 65. *Валахи* — вихолощені барани.

С. 69. *Бова Королевич* — головна дійова особа старовинної повісті.

Орден Станіслава — найнижчий із численних царських орденів; мав три степені.

Земський банк — банк, що видавав позики землевласникам.

С. 70. *Крез* — цар стародавньої держави Лідії, що була в Малій Азії за півтисячі років до нашої ери. Славився надзвичайним багатством.

С. 71. *Земський гласний* — виборний представник до земства — місцевого самоврядування в царській Росії. Робота земства обмежувалася господарчими і почасти культурними завданнями.

С. 73. *Кавалер* — особа, нагороджена орденом.

ДІЯ ДРУГА

С. 76. *Пушка-маркела* — гармата-мортира, гармата великого калібру з коротким дулом.

С. 78. *Справник* — ісправник, чиновник, що відав поліційно-адміністративними справами в повіті.

Гімназія — середня школа в царській Росії.

С. 83. *Табель* — раніше святкувалися не тільки церковні свята, а й дні народження та іменин царя і цариці, початку їх царювання, коронування тощо, відзначалися й дні народження та іменин інших осіб царського дому. Всі такі дні звалися табельними. Звідси й вислів «сьогодні табель», тобто табельне свято.

С. 89. *Протодиякон* — старший диякон, службовець релігійного культу, служив здебільшого у великих міських церквах, при архієреї.

ДІЯ ТРЕТЯ

С. 94. *Саж* — дуже тісне приміщення для відгодовування свиней.

С. 102. *Гайдук* — лакей.

С. 109. *Феральний день* — нещасливий день.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

С. 117. *Великий пуріц* — великий пан.

С. 120. *Мортус* — смерть (*латинське*).

С. 121. *Класична птиця. Рим спасла...*— гуска. За давньою легендою, під час нічного нападу ворогів на Рим гуси голосно загелготіли і тим самим нібито розбудили римське військо, що відбило напад.

Гомеричний сміх — нестримний, голосний сміх.

С. 125. *Урядник* — старший поліцай у сільській місцевості.

С. 129. *Вельзевул* — те саме, що нечиста сила, чорт.

Т. М. Панасенко

ЗМІСТ

СТО ТИСЯЧ (<i>Комедія в 4 діях</i>)	3
ХАЗЯЇН (<i>Комедія в 4 діях</i>)	54
«Один із батьків новочасного українського театру...». <i>Т. М. Панасенко</i>	131
Примітки. <i>Т. М. Панасенко</i>	137

Літературно-художнє видання

КАРПЕНКО-КАРИЙ
Іван Карпович

СТО ТИСЯЧ
ХАЗЯЇН

Комедії

Головний редактор *К. В. Лимаренко*
Відповідальна за випуск *Л. І. Вакуленко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*
Коректор *А. М. Гоначенко*

Підписано до друку 22.04.14. Формат 84x108^{1/32}.
Умов. друк. арк. 7,56. Облік.-вид. арк. 6,02.
Тираж 2000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21 А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21 А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.